નમો અરિહંતાણં
નમો સિધ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજઝાયાણં
નમો લેએ સવ્વ સાહુણં
એસો પંચ નમુકકારો
સવ્વ પાવપ્પણાસણો
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2
(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::
શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.
website : www.jainagam.com

SHRI BHAGAVATI SUTRA

PART : 12

શ્રી ભગવતી સૂત્ર : ભાગ– ૧૨

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी
तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९४	२०२४	१९६८

मूल्यम्-रू० २५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૪
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૪
ઇસવીસન ૧૯૬૮

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્‌ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્‌ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઇંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઇચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रात: ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१०) **रजोद्‌घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्‌घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१८) **राजव्युद्‌गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

विषयानुक्रमणिका

अनु.	विषय	पाना नं.

सोलहवें शतक का पहला उद्देशा

१	सोलहवें शतककी अवतरणिका	१
२	सोलहवें शतककी उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा का निरूपण	१
३	अधिकरणी नाम के प्रथम उद्देशेका निरूपण	२
४	लोह के द्रष्टांत द्वारा पांच क्रियावत्व का निरूपण	४
५	अधिकरण और अधिकरणी का निरूपण	६
६	जीव आदि के अधिकरण आदि का निरूपण	१०

दूसरा उद्देशा

७	जीवोंके जरा शोक आदि का निरूपण	१४
८	मुखवस्त्रिका बांधना चाहिये इस विषय का निरूपण	२१
९	कर्म के स्वरूप का निरूपण	२४

तीसरा उद्देशा

१०	कर्मप्रकृति का निरूपण	२७
११	क्रियाविशेष का निरूपण	२९

चतुर्थ उद्देशक

१२	कर्मक्षपण का निरूपण	३२

पांचवां उद्देशा

१३	देवों के आगमन आदि शक्ति का निरूपण	३९
१४	शक्रेन्द्र के विषयमें प्रश्नोत्तर	४१
१५	गंगदत्त देवका आगमन आदि का निरूपण	४५
१६	गंगदत्त देव के पूर्वभव के विषयमें प्रश्नोत्तर	४९

અનુ.	વિષય	પાના નં.

છઠ્ઠા ઉદેશા

૧૭	સ્વપ્ન કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૫૮
૧૮	સ્વપ્નકે યથાર્થ ઔર અયથાર્થપને કા નિરૂપણ	૬૨
૧૯	મહાવીર સ્વામી કે દશ મહાસ્વપ્નોં કા નિરૂપણ	૬૫
૨૦	સ્વપ્નકે ફલ કા નિરૂપણ	૭૧
૨૧	ગન્ધ કે ગ્રહણ કા નિરૂપણ	૭૫

સાતવાં ઉદેશા

૨૨	પ્રકૃષ્ટબોધપરિણામ (પશ્યતા) કા નિરૂપણ	૭૬

આઠવાં ઉદેશા

૨૩	લોક કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૭૮
૨૪	પરમાણૂ કી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ	૮૮
૨૫	પુરૂષકી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ	૮૯
૨૬	દેવકી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ	૯૦

નવવાં ઉદેશા

૨૭	વૈરોચનેન્દ્ર બલિ કી વક્તવ્યતા	૯૨

દશવાં ઉદેશા

૨૮	અવધિજ્ઞાન કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૯૬

ગ્યારહવાં ઉદેશા

૨૯	દ્વીપકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૯૮

બારહવાં સે ચૌદહવાં ઉદેશા

૩૦	ઉદધિકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૦૦

અનુ.	વિષય	પાના નં.

સત્રહવેં શતક કા પહલા ઉદ્દેશા

૩૧	સત્રહવેં શતક કી ઉદ્દેશાર્થસંગ્રહ કરનેવાલી ગાથા	૧૦૧
૩૨	ઉદાયી ઔર ભૂતાનન્દ નામ કે હસ્તિરાજોં કા વર્ણન	૧૦૨
૩૩	તાલકે દ્રષ્ટાંત દ્વારા કાયિક્યાદિ ક્રિયા કા નિરૂપણ	૧૦૪
૩૪	શરીર-ઈન્દ્રિય ઔર યોગમેં ક્રિયાકા નિરૂપણ	૧૦૯

દૂસરા ઉદ્દેશા

૩૫	ધર્માદિમેં સ્થિત જીવ આદિ કા નિરૂપણ	૧૧૪
૩૬	જીવોં કે બાલપંડિતપના આદિ કા નિરૂપણ	૧૧૭
૩૭	શરીર એવં જીવ કે ભિન્નત્વ કા નિરૂપણ	૧૧૯
૩૮	જીવ કે રૂપિત્વ ઔર અરૂપિત્વ કા નિરૂપણ	૧૨૪

તીસરા ઉદ્દેશા

૩૯	જીવોં કે એજાપન કા નિરૂપણ	૧૨૮
૪૦	એજનાવિશેષ ચલના કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૧૩૨
૪૧	સંવેગ આદિ ધર્મો કા નિરૂપણ	૧૩૬

ચતુર્થ ઉદ્દેશા

૪૨	પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયા કા નિરૂપણ	૧૩૮
૪૩	આત્મકૃત આદિ દુઃખકે કારણો કા નિરૂપણ	૧૪૪

પાંચવાં ઉદ્દેશા

૪૪	ઈશાનેન્દ્ર કી વક્તવ્યતા	૧૪૬

છઠ્ઠા ઉદ્દેશા

૪૫	સૌધર્માદિ કલ્પાદિકો મેં પૃથ્વીકાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ	૧૪૮

અનુ.	વિષય	પાના નં.

સાતવાં ઉદ્દેશા

૪૬	રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં પૃથ્વીકાયિકોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ	૧૫૨

આઠવાં ઉદ્દેશા

૪૭	સૌધર્માદિ કલ્પમેં અપ્કાયિક જીવોં કે ઉત્પાપાત-ઉત્પતિ કા નિરૂપણ	૧૫૩

નવવાં ઉદ્દેશા

૪૮	રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં અપ્કાયિક જીવોં કી ઉત્પતિ કા નિરૂપણ	૧૫૪

દશવાં ઉદ્દેશા

૪૯	સૌધર્માદિ કલ્પ મેં વાયુકાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ	૧૫૫

ગ્યારહવાં ઉદ્દેશા

૫૦	રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં વાયુકાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ	૧૫૭

બારહવાં ઉદ્દેશા

૫૧	એકેન્દ્રિય જીવોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૫૮

તેરહવાં ઉદ્દેશા

૫૨	નાગકુમારોં કે આહાર આદિકા નિરૂપણ	૧૬૦

ચૌદહવાં ઉદ્દેશા

૫૩	વિદ્યુતકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૬૧

અનુ.	વિષય	પાના નં.
	પન્દ્રહવાં ઉદ્દેશા	
૫૪	વિદ્યુતકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૬૨
	સોલહવાં ઉદ્દેશા	
૫૫	વાયુકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૬૩
	સત્રહવાં ઉદ્દેશા	
૫૬	અગ્નિકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૧૬૩
	અઠારહવાં શતક કા પહલા ઉદ્દેશા	
૫૭	અઠારવેં શતક કે ઉદ્દેશાર્થ સંગ્રહિણી ગાથા	૧૬૪
૫૮	જીવ સે લેકર સિદ્ધો તક કે પ્રથમાપ્રથમત્વ કા નિરૂપણ	૧૬૪
૫૯	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં આહારદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૬૭
૬૦	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં ભવાભવસિદ્ધિદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૬૯
૬૧	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં સંજ્ઞિદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૦
૬૨	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં લેશ્યાદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૨
૬૩	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં દ્રષ્ટિદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૩
૬૪	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં સંયતદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૪
૬૫	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં કષાયદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૫
૬૬	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં જ્ઞાનદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૬
૬૭	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં યોગદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૭
૬૮	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં ઉપયોગદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૭
૬૯	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં વેદદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૮
૭૦	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં શરીરદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૮
૭૧	પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં પર્યાપ્તિદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૭૯
૭૨	ચરમાચરમત્વ મેં જીવાદિદ્વારોં કા નિરૂપણ	૧૮૦
	દૂસરા ઉદ્દેશા	
૭૩	કાર્તિકશેઠકે ચરમત્વ કા નિરૂપણ	૧૮૭
૭૪	કાર્તિકશેઠકા દીક્ષાગ્રહણ આદિ કા નિરૂપણ	૧૯૨

અનુ.	વિષય	પાના નં.

તીસરા ઉદ્દેશા

૭૫	પૃથ્વીકાય આદિ જીવોં કે અન્તક્રિયા કા નિરૂપણ	૧૯૮
૭૬	અન્તક્રિયા મેં જો નિર્જરા પુદ્‌ગલ હૈ ઉનકા નિરૂપણ	૨૦૩
૭૭	છદ્મસ્થ કે સંબંધમેં ભગવાનસે પ્રશ્નોત્તર	૨૦૫
૭૮	બન્ધકે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૨૦૬
૭૯	કર્મ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૨૦૮
૮૦	પુદ્‌ગલકે આહાર આદિ કા નિરૂપણ	૨૧૦

॥ સમાપ્ત ॥

સોલહવેં શતક કી અવતરણિકા

સોળમા શતકના પ્રારંભ-
ઉદ્દેશો પહેલો

આનાથી પહેલા પંદર શતકોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. તે પૈકીના પંદરમાં શતકમાં "ગોશાલક"ના જીવનું એકેન્દ્રિયાદિ કાયિકોમાં અનેક પ્રકારથી જન્મમરણાદિ સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે. અને આ સોળમાં પ્રકાશતકમાં પણ જીવનું જન્મમરણાદિનું કથન કરવામાં આવશે તેથી તે સંબંધને લઈ આ સોળમાં શતકનો પ્રારંભ કરાયેલ છે. આ સોળમાં શતકના ચૌદ ઉદ્દેશાઓ છે. તે ઉદ્દેશાઓના નામનો નિર્દેશ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે કહેવામાં આવી છે. " अहिगरणि जराकम्मं " ઇત્યાદિ—

સલહવેં શતક કી ઉદેશાર્થ સંગ્રહિણી ગાથા કા નિરૂપણ

ટીકાર્થ—ટીપવા માટે લોખંડ આદિ પદાર્થ જેના ઉપર રાખવામાં આવે છે. તેનું નામ " अधिक्रियते संस्थाप्यते लोहादिकं कुट्टनार्थं यस्यां सा-अधिकरणी " આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અધિકરણી-એરણ છે. લુહાર તેના પર લોખંડ આદિ રાખીને ટીપે છે. તેને એરણ કહે છે પહેલા ઉદ્દેશામાં સૌથી પહેલા આ અધિકરણી ક્રિયા આદિને ઉદ્દેશીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો છે. જેના સંબંધથી આ પહેલા ઉદ્દેશાનું નામ-અધિકરણી-એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે.

જરા નામ વૃદ્ધાવસ્થા (ઘટપણ)નું છે. આવુ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ એ વિષયવાળું હોવાથી બીજા ઉદ્દેશાનું નામ-જરા-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. કર્મ આદિ રૂપ અર્થના વિષયવાળું હોવાથી ત્રીજા-ઉદ્દેશાનું નામ-કર્મ-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. ચોથા ઉદ્દેશકનું નામ 'યાવતિક એ પ્રમાણે છે. ગંગદત્ત નામના દેવ સંબંધિ વિષયનું પ્રતિપાદક હોવાથી પાંચમાં ઉદ્દેશાનું નામ-ગંગદત્ત-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. સ્વપ્નાત્મક વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનું નામ-'સ્વપ્ન'-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. ઉપયોગ રૂપ અર્થનું કથન કરનાર હોવાથી સાતમા ઉદ્દેશાનું નામ-'યોગ'-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. લોકના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી લોક એ નામનો આઠમો ઉદ્દેશો છે. અસુરકુમા ઇન્દ્રનું નામ બલિ છે. એ બલિ સંબંધિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળુ હોવાથી નવમા ઉદ્દેશાનું નામ 'બલિ' છે. અવધિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા (વર્ણન) કરવામાં તત્પર હોવાના કારણે દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'અવધિ' એ પ્રમાણે છે દ્વીપકુમાર સંબંધિ વક્તવ્યતા યુકત હોવાને કારણે અગિયારમા ઉદ્દેશાનું

નામ 'દ્વીપ' એ પ્રમાણે છે. સાતમા ભવનપતીન્દ્ર જે ઉદધિકુમાર છે તેમના વિષયની પ્રરૂપણાથી યુક્ત હોવાથી બારમા ઉદ્દેશાનું નામ 'ઉદધી' એ પ્રમાણે છે. આઠમા ભવનપતિન્દ્ર જે દિશાકુમાર છે તેના સંબંધી કથન હોવાના કારણે તેરમા ઉદ્દેશાનું નામ 'દિશા' છે. દશમા ભવનપતીન્દ્ર જે સ્તનિત-કુમાર છે. તેમના સંબંધી પ્રતિપાદન કરનાર હોવાના કારણે ચૌદમા ઉદ્દેશાનું નામ 'સ્તનિત' એ પ્રમાણે છે.

આ ક્રમથી આ સોળમા શતકમાં ચૌદ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવ્યા છે.

અધિકરણી નામ કે પ્રથમ ઉદેશે કા નિરૂપણ

તેમાં અધિકરણી નામનો જે પહેલો ઉદ્દેશો છે. તેનું કથન કરવાને માટે સૂત્રકાર તેનું ચૌથી પહેલું સૂત્ર "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—તે કાલે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં-યાવત્ ભગવાન પધાર્યા પરિષત્ તેઓશ્રીના દર્શનાર્થે નીકળી ધર્મકથાને સાંભળીને તે પરિષત્ પાછી ગઇ ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ વિનયથી હાથ જોડીને પર્યુપાસના (સેવા) કરતા કરતા આ પ્રમાણે પૂછયું. "अत्थि णं भंते! अधिकरणी वाउकायं वक्क-मई" હે ભગવન્! લુહારનું ઉપકરણ (સાધન) વિષેશ જે અધિકરણી (એરણ) છે તેના પર ઘણુ પછાડતી વખતે વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે શું? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું-"हंता, अत्थि" હા, લોઢા વીગેરેને જયારે હથોડાથી ટીપવામાં આવે છે ત્યારે તે અધિકરણી (એરણ) ઉપર વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે તે ટીપવાથી ઉત્પન્ન થયેલો વાયુ ઉત્પત્તિ સમયે અચિત્ત હોય છે પછી તે સચિત્ત થઈ જાય છે. અર્થાત્-હથોડાથી લોખંડ વીગેરેને ટીપતી વખતે જે વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે તે વાયુથી તે અચેતન અવસ્થામાં રહેલ વાયુકાય ફરી સચેત બની જાય છે. જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનો નાશ પણ હમેશાં થાય છે જેથી એજ વાતને ઉદ્દેશીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाई" હે ભગવન્! તે વાયુકાય શું સ્વજાતીયના સ્પર્શથી અથવા શસ્ત્રાદીના સ્પર્શથી મરે છે? અથવા તેના સ્પર્શ થયા વિનાજ મરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे" હે ગૌતમ! તે વાયુકાય શસ્ત્રાદી દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય ત્યારે જ મરે છે સ્પૃષ્ટ

થયા વિના મરતો નથી. "से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी निक्खमइ" હે ભગવન્ ! દેખાતા શરીરથી-ધારણ-કરેલ શરીરથી જ્યારે તે વાયુકાય જીવનું નિષ્ક્રમણ થાય છે ત્યારે તે વાયુકાય શું શરીર સાથે જ ત્યાંથી નીકળે છે? કે શરીર વિનાનો જ ત્યાંથી નીકળે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ" જેવી રીતે સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન અહિં પણ સમજી લેવું તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે કથંચિત્ સશરીરી પણ નીકળે છે. અને કથંચિત અશરીરી પણ નીકળે છે. સશરીરી નીકળે છે એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળથી જીવની સાથે સંબંધિત ચાલ્યું આવે છે અને ત્યાં સુધી જ સંબંધિત રહે છે. કે જ્યાં સુધી જીવની મુકિત ન થઈ હોય એથી અહિયાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કથંચિત્ જીવ સશરીરી નીકળે છે. અને કોઇ વખત શરીર વિના જ નીકળે છે તેનો ભાવ એવો છે કે ઔદારિક આદિ શરીરથી રહિત થઇને નીકળે છે. એટલા માટે ઔદારિક શરીરને છોડીને પરગતિમાં જતી વખતે પણ તે શરીરી જ કહેવાય છે એ રીતે સશરીરી અને અશરીરી એ બંને પક્ષની સિદ્ધિ થઈ જાય છે. ॥સૂ૦૧॥

"इंगालकारियाए णं भंते ! अगणिकाए केवइयं कालं" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું છે કે "इंगालकारियाए णं भंते ! अगणिकाए केवइयं कालं संचिट्ठइ" હે ભગવન્ ! અંગારીકામાં (સગડી) અગ્નિકાય કેટલા સમય સુધી રહે છે? "अङ्गरान् करोति इतिअङ्गरकारिका" એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે અગ્નિ જેમા સળગાવવમાં આવે છે, તેવી સગડીમા સળગાવેલો અગ્નિ કેટલા સમય સુધી સચેતન-સળગેલો રહે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं" ઉત્પન્ન થતો અગ્નિકાય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સચેતન રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિવસ રાત સુધી રહે છે. તે પછી તે અચેતન થઈ જાય છે, અર્થાત્ તે સગડીમાં ફક્ત અગ્નિકાય જ રહેતો નથી. પરન્તુ તેની સાથે "अन्ने वि तत्थ वाउकाए वक्कमइ" તેની સાથે બીજા પણ વાયુકાયો રહે છે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિકાય હોય ત્યાં વાયુકાય પણ અવશ્ય હોય છે. "न विणा वाउकाएणं अगणिकाए उज्जलइ" વાયુકાય વિના અગ્નિકાય પ્રજવલિત રહિ શકતો નથી. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં અગ્નિકાય છે ત્યાં વાયુકાય પણ જરૂર હોય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિ છે ત્યાં વાયુ પણ હોય છે, એવો નિયમ છે. ॥સૂ૦૨॥

અગ્નિના અધિકારથી જ અગ્નિમાં તપેલ લોખંડ આદિને ઉદ્દેશીને પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં સૂત્રકાર કહે છે.

"पुरिसेणं भंते ! अयकोट्ठंसि अयोमएणं" ઈત્યાદિ–

ટીકાર્થ–'पुरिसे णं भंते !' હે ભગવન્! તે પુરૂષ "अयकोट्ठंसि" લોખંડને તપાવવાવાળા કુશૂલ (ભઠ્ઠી)માં લોખંડને "अयोमएणं संडासएणं" લોખંડની સાણસીથી "उव्विहमाणेवा पव्विहमाणेवा" ઉંચે નીચે કરે છે. અર્થાત્ ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે. તેવી સ્થિતિમાં તે પુરૂષ "कइकिरिए" કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભઠ્ઠીમાં રહેલા લોખંડને જે પુરૂષ સાણસી વડે ભઠ્ઠીની અંદર તેને ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે તે પુરૂષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે?

ઉત્તર—મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ! જેટલા સમય સુધી તે લોખંડને ભઠ્ઠીમાં "अयोमएणं संडासएणं" લોખંડની સાણસી વડે "उव्विहइ वा पव्विहइ वा" ઉંચા નીચા કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे" તેટલા સમય સુધી તે પુરૂષ "काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए" કાયીકી ક્રિયાથી લઈને અધિકરણીકી, પ્રાદ્વેષિકી પરિતાપનિકી પ્રાણાતિપાતિકી એ પ્રમાણે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે જે પુરૂષ લોખંડને તપાવવા માટે ભઠ્ઠીમાં લોખંડને નાખીને તપેલા તે લોખંડને ઉંચું નીચું કરે છે. તે પુરૂષને પણ કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાતિકી સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે કેવળ એવી ક્રિયાઓ કરનાર પુરૂષને જ એ ક્રિયાઓ લાગે છે એમ નહિ, પરન્તુ જેના શરીરથી લોખંડ લોહકોષ્ટક (ભઠ્ઠી) આદિ બન્યા હોય એવા જીવોને પણ એ પાંચેય ક્રિયાઓ લાગે છે. એ વાતને બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतोअए निव्वत्तिए" જે જીવોના શરીરોથી લોખંડ બન્યું હોય "अयकोट्ठे निव्वत्तिए" ભઠ્ઠી બની હોય "संडासए निव्वत्तिए" સાણસી બની હોય "इंगाला निव्वत्तिया" અંગારા બન્યા હોય "इंगालकड्ढिणी निव्वत्तिया" થોડા વાંકા અગ્રભાગ વાળી લોખંડની છડ

(ધાતુઓનો ટુકડો) બની હોય "भत्था निव्वत्तिया" ભસ્ત્રા-ધમણ બની હોય આ ભસ્ત્રા ચામડાની બનેલ હોય છે અને તેનાથી લુહાર ભઠ્ઠી પેટાવવા હવા ભરે છે. જેથી તેમાંની અગ્નિ વધારે પ્રજવલિત થાય છે. "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે બધા જીવો કાયીકી ક્રિયાથી લઇને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે લોહાદિક પદાર્થ જેના શરીરથી બનેલા હોય એવા જીવોને પાંચ ક્રિયાવત્તા કહિ છે તેમાં અવિરતિ અપચ્ચકખાણ ભાવથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે એમ સમજવું જે કારણથી આ જીવ અવિરતિવાળા થાય છે તેજ કારણથી તે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"पुरिसे णं भंते! अयं अयकोट्ठाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय" હે ભગવન્! જે પુરૂષ લોખંડને ભઠ્ઠીમાંથી લોખંડની સાણસી વડે પકડીને 'अहिगरणंसि उक्खिव्वमाणे वा निक्खिव्दमाणे वा कइ किरिए' એરણ ઉપર તેને રાખી ઉલટાસુલટી કરતી વખતે તે પુરૂષ કેટલી ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! जावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે પુરૂષ "अयं अयकोट्ठाओ जाव निक्खिवइ वा" લોખંડને ભઠ્ઠીમાંથી સાણસી વડે પકડીને તેને એરણ પર રાખીને ઉલટાસુલટી કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" ત્યારે તે પુરૂષ કાયીકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય છે. "जेसिं पि णं जीवाणं" જે જીવોના "सरीरेहिंतो" શરીરથી "अयो निव्वत्तिए" લોખંડ બન્યું હોય "संडंसए निव्वत्तिए" સાણસી બની હોય "चम्मेट्ठे निव्वत्तिए" ચર્મેષ્ટક (ઘણ) બન્યો હોય "मुट्ठिए निव्वत्तिए" મુષ્ટિક (હથોડી) બની હોય "अहिगरणी निव्वत्तिया" અધિકરણી-એરણ બની હોય "अहिगरणी खोडी निव्वत्तिया" જે લાકડામાં એરણ લગાડેલી રહે છે. તે લાકડું બન્યું હોય "उदगदोणी निव्वित्तिया" પાણી રાખવાના આધારરૂપ પાત્ર બન્યું હોય કે જેમાં ગરમ લોખંડને ઠંડુ કરવા ડુબાડવામાં આવે છે તેનું નામ ઉદગદ્રોણી છે પાણી રાખવાની કુંડીનું નામ દ્રોણી છે. "अहिगरणसाला निव्वत्तिया" જેનાથી લોહશાળા બની હોય જે કે જેમાં લોખંડ આદિને તપાવવાનું કાર્ય થાય છે. "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं जाव किरियाहिं पुट्ठा" એવા જીવો પણ કાયીકી અધિકરણીકી, પ્રાદ્વેશિકી, પરિતાપનિકી, પ્રાણાતીપાતિકી એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. ॥સૂ૦૩॥

પહેલા પાંચ ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવમાં આવ્યું છે. તેમાં અધિકરણીકી ક્રિયા તે વખતે થાય છે, કે જ્યારે અધિકરણવાન્ જીવને અધિકરણ થાય છે. અધિકરણ અને અધિકરણી વિના આધિકરણીકી ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી જેથી અધિકરણ અને અધિકરણી એ બન્નેનું જીવની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

" जीवे णं भंते ! अहिगरणी अहिगरणं " ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે જીવ અધિકરણવાળો છે. કે અધિકરણ સ્વરૂપ છે ? અધિકરણ જેને હોય તે અધિકરણી છે અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું " गोयमा ! अहिगरणी वी अहिगरणं पि " હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ સ્વરૂપ પણ છે કેમકે અધિકરણ સ્વરૂપ જીવ અધિકરણવાળો પણ થાય છે. હિંસાદિ પાપ કર્મોના હેતુ રૂપ જે વસ્તુ છે, તેને અધિકરણ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ બે પ્રકારની કહી છે. એક આંતર અને બીજી બાહ્ય તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિઓ એ આંતરિક અધિકરણ રૂપ છે અને હળ, શકટ (ગાડુ) વીગેરે બાહ્ય આધકરણ રૂપ છે કેમકે તેનાથી જ જીવ હિંસાદિ પાપકર્મ કરે છે. એ રીતે હિંસાદિની સાધનભૂત વસ્તુ રૂપ અધિકરણ છે જેને તેઓ જીવ અધિકરણી છે. તથા શરીરાદી અધિકરણ છે જીવ તેનાથી કોઈક રીતે જુદો છે તે કારણે જીવ અધિકરણ રૂપ પણ છે, તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ રૂપ પણ છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે અવિરતીની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત જે કારણથી આ જીવ અવિરતીવાળો છે, એજ કારણથી તે અધિકરણી અને અધિકરણ રૂપ છે જીવમાં એ બન્ને પ્રકારનું સરખાપણુ કેવી રીતે આવે છે તે અભિપ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે " से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि " હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણ રૂપ પણ છે કારણ કે આધારાધેયમાં એક રૂપતા બની શકતી નથી જેમ કે ધનવાન છે. ઇત્યાદિમાં

દ્રવ્યાદિ રૂપ ધન આધેય છે અને ધનવાન પુરૂષ આધાર છે એ રીતે બંને જુદા છે એકરૂપ નથી અને તેમાં એકરૂપતા કોઈ પણ પ્રકારે સંભવી શકતી નથી અને એવું માનવામાં પણ આવ્યું નથી. જો આધાર અને આધેય ભાવમાં એકરૂપતા માનવામાં આવે તો આધારાધેય ભાવ બાધિત થઇ જાય છે. ઘટવાન્ ઘટ બની શકતો નથી એજ રીતે અહિયાં પણ જીવ અધિકરણ રૂપ હોવા છતાં પણ અધિકરણી કેવી રીતે હોઇ શકે અને અધિકરણ હોય તો તે અધિકરણ રૂપ કેવી રીતે બની શકે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ ! ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતીને લઇને કહેવામાં આવ્યું છે. જીવમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતા એ બન્નેનું સરખાપણું અવિરતીની અપેક્ષાએ બની જાય છે. એ રીતે જે જીવ અવિરતિથી યુક્ત છે. તે અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે તથા જે જીવ વિરતીવાળો છે તે શરીરાદીકોના સદ્ભાવમાં અધિકરણી પણ હોતો નથી અને અધિકરણ પણ હોતો નથી કારણ કે જીવમાં તે બંને પ્રકારો હોવાનું કારણ જે અવિરતીભાવ છે. તેનો તેમાં અભાવ છે એથી જે જીવ અવિરતિ યુક્ત છે તેમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતાનો સદ્ભાવ રહે છે. "से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि" એથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ અધિકરણી અને અધિકરણ એ બન્ને રૂપવાળો હોય છે. અર્થાત્ અવિરત્યાત્મક કારણ વિશેષના સદ્ભાવથી જીવ અધિકરણી બનીને પણ શરીરાદી રૂપ અધિકરણ પણ બની જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "नेरइएणं भंते ! किं अहिगरणी अहीगरणं" હે ભગવન્ ! નારક જીવ અધિકરણી છે કે અધિકરણ રૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર સ્વામી કહે છે કે "गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ગૌતમ ! નારક જીવ અધિકરણી પણ છે, અને અધિકરણ રૂપ પણ છે. "एवं जहेव जीवे, तहेव नेरइए वि" એ પ્રમાણે જેવી રીતે આ સંબંધીનું કથન જીવના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયા પણ સમજી લેવું તેમજ અવિરતી (અપચ્ચખાણ)ના સદ્ભાવથી જે રીતે જીવને ઉભયરૂપ કહ્યો છે એજ રીતે અવિરતીના સદ્ભાવથી નારક જીવ પણ ઉભયરૂપ હોય છે. "एवं निरंतरं जाव वेमाणीए" એજ રીતે આ ઉભય રૂપતા ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યંતના ચોવીસ દંડકોમાના જીવોને હોય છે અવિરતીના સદ્ભાવથી એ પ્રમાણે સમજી લેવું આ અવિરત અવસ્થા નિરતિમાન જીવોથી જુદા બધા જીવોમાં રહેલી છે. તેથી અવિરતિમાન્ હોવાથી વૈમાનિકાન્ત સુધીના જીવ અધિકરણી પણ હોય છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. એમ સમજી લેવું જીવ અધિકરણી હોય છે એ પ્રમાણે પહેલા કહ્યું છે. એવું અધિકરણીપણું તો તે દૂર રહેલા રથશકટ

(ગાડુ) આદિ અધિકરણને લઇને પણ થઇ શકે છે જેમ દૂર રહેલી ગાય આદિને લઈ દેવદત્ત ગોમાન્! (ગાયવાળો) કહેવાય છે તેજ અભિપ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે "जीवेणं भंते! किं साहिगरणी निरहीगरणी" હે ભગવન્! શું જીવ સાધીકરણી છે. કે અધિકરણ વિનાનો છે? અર્થાત્ જીવ પોતાનાથી જુદા દૂર રહેલા રથ, ગાડુ વિગેરેને આશ્રય કરીને અધિકરણવાળો હોય છે? અથવા તેને આશ્રિત કરીને અધિકરણવાળો નથી હોતો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! साहिगरणी नो निरहिगरणी" હે ગૌતમ! જીવ અધિકરણવાળો જ હોય છે અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી, નિયત સાહચર્યવાળો હમેંશા સાથે રહેનાર અધિકરણ રૂપ શરીર ઈન્દ્રીય વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. જ્યાં સુધી તેની સાથે સંસારનો સંબંધ બનેલ રહે છે ત્યાં સુધી આ જીવ શરીર ઇન્દ્રિય રૂપ અધિકરણથી નિયમતઃ સંબંધવાળો રહે છે. અર્થાત્ જીવને નિશ્ચિત રૂપે તેનો સદ્ભાવ રહે છે તેથી તેમાં સાધિકરણતા હોય છે બાહ્ય રથ, ગાડુ, પુત્ર, કલત્ર, (સ્ત્રી) વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિશ્ચિત રૂપથી તેના સહચારી હોતા નથી તો પણ તે તેમાં સ્વસ્વામી સંબંધ રૂપ અવિરતિ ભાવથી સાર્થક હોવાને કારણે સહવર્તિ બનેલ રહે છે તેથી તેમાં સાધિકરણતા આદિ આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે–"अविरइं पडुच्च" એ પ્રમાણે કહ્યું છે. જીવમાં સાધિકરણતા અવિરતિભાવની અપેક્ષાએ આવે છે જે વિરતિથી યુકત છે એવા સંયત જીવોને શરીર, ઈન્દ્રિય આદિનો સદ્ભાવ રહે છે. તો પણ તેમાં વિરતિમત્તાના સદ્ભાવથી સાધિકરણતા હોતી નથી નિરધિકરણતા હોય છે અર્થાત્ તે અધિકરણથી દૂર રહેલ હોય છે. તેમાં તે સ્વસ્વામી ભાવથી સંબંધવાળો હોતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી નથી હોતો? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ! જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી હોતો નથી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતિભાવની અપેક્ષાથી જ કહ્યું છે અર્થાત્ જીવ અધિકરણવાળો હોય છે. અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી એવું મેં અવિરતિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સંસારી સર્વ જીવોમાં આભ્યંતરશરીર વિગેરે અને બાહ્ય પુત્ર, મિત્ર વગેરે રૂપ અધિકરણ કે જે અવિરતિ મૂલક છે. અને સ્વસ્વામી સંબંધવાળો છે તેનું નિયમતઃ વિદ્યમાનપણુ હોવાથી સાધિકરણી જ છે. નિરધીકરણી નથી જો કે સ્વસ્વામિત્વાદિ સંબંધમાં વૃત્તિ નિયામકતા નથી હોતી કેમકે આ વૃત્તિ નિયામકતા ત્યાંજ હોય છે. કે જ્યાં હાથમાં રાખેલ ઘડો વિગેરે હાથથી પડી જતો નથી એ રીતે પુત્ર, મિત્રકલત્ર વગેરેમાં વૃત્તિના નિયામકતાના અભાવમાં આધારાધેય ભાવ સંભવિત થતો નથી, તો પણ દંડા વિગેરેથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. પરમાણુથી નહીં વગેરે પ્રતીતિથી વૃત્તિની અનિયામકતા પણ આધારાધેય

સંબંધની જ્ઞાયક થાય છે આ રીતે વૃતિ નિયામકતાના અભાવમાં પણ સ્વસ્વામિત્વ સંબંધને લઇને પુત્રકલત્ર વગેરેમાં અધિકરણતા આવવાને કારણે તેમાંથી જીવમાં પણ અધિકરણતા કથિત થઈ જાય છે. "एवं जाव वेमाणिए" એજ રીતે સામાન્ય જીવની માફક વૈમાનિકોમાં પણ સાધિકરણતા અને નિરધિકરણતાનો વિચાર કરી લેવો જોઇએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-" जीवे णं भंते ! आयाहिगरणी, पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी " હે ભગવન્ ! જીવ આત્માધિકરણી છે. કે પરાધિકરણી છે, અથવા તદુભયાધિકરણી (તે બંને અધિકરણવાળો) પોતે જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે સાવદ્ય કર્મોમાં પ્રવૃતિ કરે છે. તેનું નામ આત્માધિકરણી છે બીજા મારફત સાવદ્યકર્મ કરાય છે. તેનું નામ પરાધિકરણી છે પોતે સાવદ્ય ક્રિયામાં જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા બીજાને પણ સાવદ્ય ક્રિયામાં પ્રવૃતિવાળો બનાવે છે. તે ઉભયાધિકરણી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! आयाहिगरणी वि, पराहिगरणा वी, तदुभयाहिगरणी " હે ગૌતમ ! જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે.

શંકા—જે મનુષ્ય પોતે જ ખેતી વીગેરે કર્મ કરે છે એવો તે જીવ ભલે આત્માધિકરણી હોય પરન્તુ જેની પાસે વ્યાપાર કે ખેતી વિગેરે કંઇ પણ કર્મ નથી તેવો જીવ આત્માધિકરણી કેવી રીતે હોઇ શકે છે?

ઉત્તર-એવો જીવ અવિરતિ (અપ્રત્યાખ્યાન)ની અપેક્ષાએ આત્માધિકરણી હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કે કોઈ પુરૂષ વિશેષને ભલે ખેતી વિગેરે કર્મ ના હોય તો પણ તેમાં તે સંબંધી મમત્વભાવનો સદ્દભાવ હોવાના કારણે તે આત્માધિકરણી છે.

હવે ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव तदुभयाहिगरणी वि " હે ભગવન્ ! એવું આપ શા માટે કહો છો કે જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે. અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि " હે ગૌતમ ! મેં જે એવું કહ્યું છે કે જીવ આત્માધિકરણી પરાધિકરણી અને તે બંને અધિકરણવાળો છે. તે અવિરતિને લઇને કહ્યું છે એજ રીતનું કથન "एवं जाव वेमाणिए" યાવત્ વૈમાનિક સુધી ૨૪ દંડક જીવોના પણ આત્માધિકરણત્વ, પરાધિકરણત્વ અને તદુભયાધિકરણત્વના વિષયનું કથન કહી લેવું કેમકે એ બધામાં અવિરતીનો સદ્દભાવ રહે છે.

હવે અધિકરણના કારણોનું નિરૂપણ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-" अधिकरणे किं आयप्पयोगनिव्वत्तिए परप्पयोगनिव्वत्तिए तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए " હે ભગવન્ ! અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ? કે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે કે તે બંને પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ?

અહિંયા આત્મપદ આત્મીય આત્માવાચક છે. તેથી આત્મીય મન, વચન, ને શરીરના વ્યાપારથી જે અધિકરણ નિર્વર્તિત બને છે થાય છે. તે અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. તેમજ તે બીજાને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ કર્મમાં લગાડવાથી વચન વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોય છે. તે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે અધિકરણ, આત્મપ્રયોગ, પરપ્રયોગ, અને તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अविरतिं पडुच्च' હે ગૌતમ ! અવિરતિનો આશ્રય કરીને એ પ્રમાણે કહ્યું છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને મનવચનાદિ અધિકરણના અભાવમાં અવિરતિની અપેક્ષાએ ત્રણે પ્રકારનું અધિકરણ પણ તેને થાય છે. "से तेणट्ठेणं जाव तदुभयपओगनिव्वत्तिए वि" તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે યાવત્ તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ પણ જીવમાં હોય છે. "एवं जाव वेमाणीयाणं" એજ રીતે ત્રણે પ્રકારના અધિકરણનું વર્ણન વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં પણ કરી લેવું ।।સૂ૦૪।।

જીવ આદિ કે અધિકરણ આદિ કા નિરૂપણ

હવે શરીર ઇન્દ્રીય અને યોગોની નિર્વતનામાં સમુચ્ચય જીવથી લઈ ને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં અધિકરણતા વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કથન કરે છે–" कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता " ઇત્યાદિ–

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–" कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता " હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! पंच सरीरा पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" જે આ પ્રમાણે છે. " ओरालिए जाव कम्मए" ઔદારિક૧ યાવત્ વૈક્રિય૨ આહારક,૩ તૈજસ૪ અને કાર્મણ ૫ "कइ णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता " હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. " गोयमा ! पंच इंदिया पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે. " तंजहा सोइंदिए जाव फासिंदिए " જે આ પ્રમાણે છે. શ્રોત્રઈન્દ્રીય, ચક્ષુઈન્દ્રીય,૨ ઘ્રાણઈન્દ્રીય,૩ અને જીહ્વાઈન્દ્રીય અને સ્પર્શન-

ઈન્દ્રીય "कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते" હે ભગવન્! યોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! तिविहे जोए पण्णत्ते—तंजहा मणजोए, वइजोए, कायजोए" "હે ગૌતમ! મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગના ભેદથી યોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યો છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं णिव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્! ઔદારિક શરીરવાળા જીવ શું અધિકરણી છે અધિકરણ રૂપ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—"गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ગૌતમ! એવા જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે, અર્થાત્ અધિકરણવાળા છે.

શરીર અને જીવમાં કોઇ રીતે અભેદ હોવાથી તે અધિકરણ રૂપ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ભગવન્! જીવ અધિકરણી પણ છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ છે એવું જે આપ કહો છો તે શા કારણે કહો છો? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "गोयमा! अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ! મેં જે એવું કહ્યું છે તેનું કારણ અવિરતિ છે. "से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि" તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે અવિરતિની અપેક્ષાથી જીવ અધિકરણવાળા અને અધિકરણ રૂપ છે. હવે અહીંથી આગળ દંડકના ક્રમથી પ્રશ્નોત્તર લખવામાં આવે છે. તેમાં દેવ અને નારકોને ઔદારિક શરીર હોતું નથી તેથી એને છોડીને ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક આદિકોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછે છે. "पुढविकाइए णं भंते ! ओरालियसरीरे निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं वा" હે ભગવન્! ઔદારિક શરીરના બંધ કરતા એવા જીવ શું અધિકરણી હોય છે? કે અધિકરણ રૂપ હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"एवं चेव" હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવ અધિકરણી પણ હોય છે અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. "एवं जाव मणुस्से" એજ પ્રમાણેનું કથન મનુષ્ય સુધીના જીવોનાં વિષયમાં સમજી લેવું અહિં 'યાવત્(શબ્દથી અપકાયથી લઇને પંચેદ્રિય સુધીના જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. "एवं वेउव्वियसरीरं वि" તેજ રીતે વૈક્રિયશરીરવાળા જીવોના વિષયમાં સમજી લેવું. "नवरं जस्स अत्थि" પરંતુ અહિંયા એટલી વિશેષતા છે કે જે જીવને જે શરીર હોય તે જીવના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ તેમાં નારક, દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર હોય છે. એ રીતે જેને વૈક્રિયશરીર હોય તેનેજ વૈક્રિયશરીરના સંબંધ કહેવો જોઈએ તેઓમાં નારક અને દેવોને ભવ પ્રત્યઇક વૈક્રિયશરીર હોય છે. અર્થાત્ જન્મથી જ તે તેમને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ પંચેંદ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર લબ્ધિ પ્રત્યયિક હોય છે. અર્થાત્ લબ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલું શરીર હોય છે વાયુને પણ એજ

રીતે હોય છે, જેથી તેના વૈક્રિયશરીર સંબંધમાં વિચારણા કરવી જોઇએ બીજાના સંબંધમાં નહિં "जीवे णं भंते ! आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी पुच्छा" હે ભગવન્ ! આહારક શરીરને બનાવતો જીવ શું અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा !' हे गोतम ! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' આહારક શરીરની નિર્વર્તના કરતો થકો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણરૂપ પણ હોય છે. ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ જાણવા માટે ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે–'से केणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि' આપ કયા કારણથી એમ કહો છો કે તે જીવ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! पमायं पडुच्च" હે ગૌતમ ! આહારક શરીરને બનાવતા જીવને જો કે અવિરતિ નિમિત્તવાળુ અધિકરણી પણ અને અધિકરણ પણ હોતુ નથી પરન્તુ તેમાં પ્રમાદ નિમિત્તવાળુ અધિકરણી પણ અને અધિકરણ પણ છે. કેમકે આ આહારક શરીર છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેલા સંયમશાલી જીવોને જ હોય છે. અને ત્યાં પ્રમાદ છે જ "एवं मणुस्से वि" એજ રીતે મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આહારકશરીરના વિષયમાં સમજી લેવું.

પહેલાં તમામ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે જીવના વિષયમાં કર્યા છે તે પછી દંડકના ક્રમથી પ્રશ્ન થાય છે. મનુષ્ય દંડકમાં આહારકશરીર મનુષ્યને જ હોય છે જેથી એવું કહ્યું છે કે "एवं मणुस्से वि" એ પ્રમાણે મનુષ્યમાં સમજી લેવું અહિંયા અવિરતિના અભાવથી અવિરતિ અધિકરણ નથી પરંતુ પ્રમાદાત્મક જ અધિકરણ છે. આ પ્રમાદાત્મક અધિકરણથી જ મનુષ્ય જીવ અધિકરણી છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ છે. "तेया सरीरं जहा ओरालियं" ઔદારિક શરીરની માફક તૈજસ શરીરના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "नवरं सव्व जीवाणं भाणियव्वं" ઔદારિકશરીરની અપેક્ષાએ તૈજસ-શરીરમાં એજ ભેદ છે કે આ (તૈજસ) તમામ જીવોને હોય છે. અને ઔદારિકશરીર બધા જીવોને હોતું નથી તેથી સર્વ જીવના વિષયમાં તૈજસ-શરીર સંબંધી ચર્ચા–વિચારણા કરી લેવી જોઇએ. "एवं कम्मगसरीरं वि" કાર્મણશરીરના સંબંધમાં એજ રીતનો વિચાર સમજી લેવો કેમકે તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે. "जीवे णं भंते ! सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયની નિર્વર્તના કરતા જીવને સાધિકરણપણુ છે કે અધિકરણ રૂપ પણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइं-दियं वि भाणियव्वं" હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરવાળાના વિષયમાં જેવું કથન

કર્યું છે એવું જ કથન શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં જે વિષેશતા છે તે આ રીતે છે. "जस्स अत्थि सोइं-दियं" આ શ્રોત્રેન્દ્રિય જે જીવને હોય છે તે જીવની તે ઇન્દ્રિયને લઇને તેના વિષયમાં કથન કરવું જોઈએ. "एवं चक्खिंदिय घाणिंदिय जिब्भिंदिय, फार्सिदियाण वि" એજ રીતે ચક્ષુન્દ્રિય, ઘ્રાણેઇન્દ્રિય, જીહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શનઇન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ એવું જ કથન સમજી લેવું. "नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि" અર્થાત્ એ ઉપર કહેલી ઈન્દ્રિયો જે જે જીવોને હોય છે. તેવો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे णं भंते ! मणजोगं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્! મનોયોગની નિર્વતના કરતો જીવ શું અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-' एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं" હે ગૌતમ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં જેઓ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેજ રીતનો વિચાર મનોયોગના વિષયમાં પણ કરી લેવો-જોઇએ "वइजोगे एवं चेव" મનોયોગના સંબંધમાં જેવો વિચાર કર્યો છે તેવો જ વિચાર વચનયોગના સંબંધમાં પણ સમજી લેવો. "नवरं एगिंदियवज्जाणं" પરન્તુ અહિંયા એકેન્દ્રિય જીવને છોડી દેવા જોઈએ અર્થાત્ મનોયોગ અને વચનયોગના વિચારમાં કેવળ એટલો જ ફરક છે કે વચનયોગ એકેન્દ્રિય જીવોને હોતો નથી એટલા માટે વચન-યોગમાં એકેન્દ્રિયનું ગ્રહણ છોડવાનું કહ્યું છે, તેથી એકેન્દ્રિયથી જુદા જીવ દંડકમાં જ વચનયોગને લઈને વિચાર કરવાની વાત કહે છે. "एवं कायजोगो वि" વચનયોગની માફક કાયયોગનો વિચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજી લેવું. "नवरं सव्वजिवाणं जाव वेमाणिए" વચનયોગની અપેક્ષાથી આ કાયયોગના વિચારમાં જો કઈ ફરક હોય તો તે એજ છે કે આ કાયયોગ સર્વ જીવોને હોય છે. જેથી સર્વ જીવ દંડકમાં કાયયોગનો વિચાર કરવાની આ વાત કહી છે. મનોયોગ અને વચનયોગ સર્વ જીવોને સહજ હોતો નથી તે કારણે આ બંને યોગોમાંથી જે જે જીવને જે જે યોગ હોય છે. તેજ જીવને તે તે યોગને લઇને તેના સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ આ વિચાર કયાં સુધીના જીવોના વિષયમાં કરવો જોઈએ એ વિષય બતાવવા માટે "जाव वेमाणियाणं" એવું પદ કહ્યું છે-અર્થાત્ કાયયોગને લઇને વૈમાનિક દેવો સુધીના જીવો માટે વિચાર કરવો જોઈએ. "सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું છે તે એજ રીતે છે-અર્થાત્ સર્વથા સાચું જ છે. કેમકે

આપનું વચન દરેક રીતે પ્રમાણુવાળુ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુની ગુણસ્તુતિ રૂપ વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને પછી તે સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. ।।સૂ૦૫।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૬-૧।

卐

જીવોં કે જરા શોક આદિ કા નિરૂપણ

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશામાં જીવોના અધિકરણ સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં તેજ જીવોના જરા, શોક, વિ. રૂપ ધર્મોનું તેમજ સંગ્રહગાથામાં કહેલ જરાના વિષયમાં વિવેચન કરવામાં આવશે એજ નિમિત્તને લઇને આ બિજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.–" रायगिहे जाव " ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ–" रायगिहे जाव एवं वयासी " રાજગૃહમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા પરીષદ તેમના દર્શન અને વંદના માટે નીકળી પ્રભુએ ધર્મકથા કહી ધર્મકથા સાંભળીને તે પરિષદ પાછી પોતપોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ તે પછી પ્રભુની વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરતા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક પ્રભુને નમસ્કાર વંદના કરીને આ પ્રમાણે પૂછયું. " जीवाणं भंते ! किं जरा सोगे " હે ભગવન્ ! જીવોને ઉમરની હાની રૂપ જરાવસ્થા (વૃદ્ધપણું) અને શરીર સંબંધથી દુઃખ સ્વરૂપ અવસ્થા કે જે અહિં જરા પદથી બતાવવામાં આવી છે. તે તથા શોક જેટલા માનસિક દુઃખો છે કે તેને અહીં શોક શબ્દથી

બનાવવામાં આવ્યા છે. તે તમામ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–" गोयमा! जीवाणां जरा वि. सोगे वि " હે ગૌતમ! જીવોને જરાપણુ હોય છે. અને શોક પણ હોય છે ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે–" से केणट्ठेणं भंते! एवं वुचइ, जाव सोगे वि " હે ભગવન્! આપ એવું શા માટે કહો છો કે જીવોને જરા અને શોક હોય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा! " હે ગૌતમ! " जे णं जीवा सारीरं वेएणं वेएंति " જે જીવ શરીર સંબંધી અથવા શરીર દ્વારા દુઃખનો અનુભવ કરે છે. " तेसिंणं जीवाणं जरा " તે જીવોને જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) થાય છે. " जेणं जीवा माणस्सं वेएणं वेदंति तेसिंणं जीवाणं सोगे " તથા જે જીવોને માનસિક વેદન –દુઃખનો અનુભવ થાય છે. તેને શોક થાય છે જે જીવોને મન હોતું નથી તે જીવોને કેવળ 'જરા' જ હોય છે શોક હોતો નથી કેમકે શોકનો સંબંધ મન સાથે હોય છે તેથી મનના અભાવમાં શોકનો પણ અભાવ હોય છે પ્રયોજકના અભાવમાં પ્રયોજ્ય જેનો અભાવ સર્વ સમ્મત છે. જે જીવોને મન હોય છે તે જીવોને જરા અને શોક એ બન્ને હોય છે મનનું શરીરની સાથે અવિનાભાવે સબન્ધપણુ હોવાથી શોકાદિમાન્ જીવને જરા અવશ્ય હોય છે. પણ જીવને શરીર પણ હોય છે અને મન પણ હોય છે અને નથી પણ હોતું આ રીતે શરીર હોવા છતાં પણ જેને મન નથી હોતું એવા એકેંદ્રિય જીવોને કેવળ જરા જ હોય છે. કેમકે જરા દેહની સાથે રહેનારી હોય છે તથા શરીરના સદ્ભાવમાં જેને મન પણ હોય છે તેને જરા પણ હોય છે અને શોક પણ હોય છે. કેમકે જરા અને શોકના ઉપાદાન કારણ જે શરીર અને મન છે. તે બન્નેનો તેમાં સદ્ભાવ રહે છે. " से तेणट्ठेणं जाव सोगे वि " તે કારણે હે ગૌતમ! એવું કહ્યું છે કે મન અને શરીર એ બંને હોય છે. તેને જરા અને શોક એ બેઉ પણ હોય છે. " एवं नेरइयाणं वि " એજ ક્રમથી નારક જીવના વિષયમાં પણ જરા અને શોકનો સદ્ભાવ સમજી લેવો. " एवं जाव थणीयकुमाराणं " એજ રીતનું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિના અસુરકુમારથી લઇ સ્તનિતકુમારના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જે રીતનું કથન સમુચ્ચય જીવોના સંબંધમાં જરા અને શોક વિભાગથી કહ્યા છે. તેજ રીતે સ્તનિતકુમાર પર્યંતના દેવોને પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–" पुढवीकाइयाणं भंते! किं जरा सोगे " હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા અને શોક હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " पुढवीकाइयाणं जरा नो सोगे " હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા હોય છે પણ મન ન હોવાથી તેને શોક નથી હોતો. ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે " से केणट्ठेणं जाव नो सोगे "

હે ભગવન્ ! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા જ હોય છે શોક હોતો નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! पुढवीकाइयाणं सारीरं वेयणं वेएंति, नो माणसं वेयणं वेयन्ति" હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ શારીરિક દુઃખનો અનુભવ કરે છે. અને માનસિક વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી એનું કારણ એ છે તેને મન નથી હોતું "से केणट्ठेणं जाव नो सोगे" તેજ કારણે પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેવળ શરીર જ હોય છે. તેનાથી તે શરીર દ્વારા શરીર સંબંધી દુઃખનો અનુભવ કરે છે. મન નહિ હોવાથી તે મન સંબંધી શોકાદિ રૂપ દુઃખનું વેદન કરતા નથી. "एवं जाव चउरिंदियाणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ ચૌઈન્દ્રીયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રણ ઈન્દ્રીયવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અપ્કાયિક આદિ જીવોને કેવળ શરીર જ હોવાથી જરા જ હોય છે. મન નહિ હોવાથી શોક હોતો નથી. "सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं" બાકિના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને મનુષ્યોને વાનવ્યંતરોને જ્યોતિષ્કોને અને વૈમાનીકોના સંબંધાં પણ સમુચ્ચય જીવપ્રકરણની માફક કથન સમજી લેવું એ બધાને શરીર અને મનનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે જરા અને શોક એ બંને હોય છે. દેવોમાં જરા શબ્દથી શારીરિક દુઃખ વેદન રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે. શારીરિક વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો નથી. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव पज्जुवासइ" હે ભગવન્ ! આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું આ કથન સત્ય છે. અર્થાત્ આપે જે સામાન્ય જીવ અને વિશેષ જીવોના વિષયમાં જરા સંબંધી અને શોક સંબંધી વિચાર પ્રગટ કર્યો છે. તે તેમજ છે એમ કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને પછી તેઓ પોતાના સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

દેવોને જરા અને શોક હોય છે તે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે તે દેવોમાં જે શક્ર (ઈન્દ્ર) હોય છે તેના સંબંધમાં કથન પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર "तेणं कालेणं" इत्यादि સૂત્ર કહે છે.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ભગવાન મોકા નગરીમાં પધાર્યા અને નન્દન ઉદ્યાનમાં વિરાજમાન થયા તે કાળે અને તે સમયે "सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ" વજ્ર જેના હાથમાં છે તેવા અને દૈત્યોના નગરનો નાશ કરનારા દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર યાવત્ દિવ્યભોગોને ભોગવતા આનંદ મગ્ન હતા. અહિયા યાવત્ શબ્દથી "सयक्कउ, सहस्सक्खे, मघवे, पागसासणे, दाहिणड्ढलोगाहिवइ, एरावणवाहणे, सुरिंदे, बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवइ, अरयंबरवरवत्थधरे, इत्यादि पाठ दिव्वाइं भोग-

મોગાઇ'" સુધી ગ્રહણ થયો છે. આ પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–શતક્રતુ, સહસ્ત્રાક્ષ, મઘવા, પાકશાસન, એ બધા શક્ર–ઈન્દ્રના નામો છે. તેનો અર્થ યોગ્ય સ્થાને લખવામાં આવ્યો છે. આ દક્ષિણ અર્ધ લોકનો અધિપતી છે, તેમનું વાહન ઐરાવત છે. દેવોના તે સ્વામી છે. ૩૨ લાખ વિમાનના અધિપતી ઘણા જ સુંદર અને આકાશ જેવા મુલાયમ વસ્ત્રો તે પહેરે છે. માળા આદિ અને મુગુટ અનુક્રમે તેમના ગળા અને માથા ઉપર રહે છે. (ધારણ કરે છે.) તેમના લમણા ધારણ કરેલ શ્રેષ્ટ સોનાના ચિત્રવિચિત્ર કુંડલોથી ઘસાતા રહે છે તેમના પરિવાર રૂપ સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. તે મહાન કાન્તિવાળા છે અને મહા બળવાળા છે યશથી તેઓ હંમેશા દેદિપ્યમાન રહે છે. એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે તેમની સુખસંપત્તિ અનુપમ છે શરીરની કાન્તિથી તે પ્રકાશિત રહે છે, સૌધર્મ કલ્પમાં સોધર્માવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં શક્ર સિંહાસન ઉપર તે વિરાજમાન રહે છે. બત્રીસ લાખ વિમાનોના ચોરાસી લાખ સામાનિક દેવોના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના–ચાર લોકપાલોના પરિવાર સાથે આઠ અગ્રમહિષિયોના ત્રણ પરિષદાઓના સાત અનિકોના, સાત અનિકાધિપતિઓના ૩૩૬૦૦૦ (ત્રણ લાખ છત્રીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ બીજા પણ અનેક સૌધર્મ કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓના અધિપતિપણું, અગ્રેસરપણુ, સ્વામીપણું, પોષકપણું, આજ્ઞેશ્વરપણું, ને સેનાપતિપણુ કરાવતા અનેક નાટક, ગીત, વાદિત્ર, તંત્રિ, તલ, તાલ વિ. વાજિંત્રોના તુમુલ ખૂબ ધ્વનિપૂર્વક દિવ્ય કામભોગોને ભોગવતા પોતાનો સમય પસાર કરી રહ્યા છે. इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दिवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे (२) पासइ समणं भगवं महावीरं जबुंदीवे दीवे" તે સમયે તે શક્ર પોતાના વિશાળ અવધિજ્ઞાન દ્વારા આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપનું નિરીક્ષણ કરવામાં પ્રવૃત્ત હતા તેથી તેમણે એવું જેયું કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન છે. "एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्कोवि" ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના કથન અનુસાર જેવું કથન ઇશાન ઇન્દ્રના વિષમાં આવ્યું છે તેજ રીતનું કથન શક્રના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું પરન્તુ અહિંયાં "आभिओगे णो सद्दावेइ" તે શક્ર અભિયોગિક દેવોને બોલાવતા નથી તથા "पायत्ताणियाहिवइ हरी" શક્રના પદાત્યનીકાધિપતી હરી હરિણૈગમેષી છે અને ઈશાનના લઘુ પરાક્રમ છે. શક્રની ઘંટા સૂઘોષ નામની છે અને તેને વગાડવા માટે હરિણૈગમેષી નિયુકત થયા છે. ઈશાનની નંદિઘોષા નામની ઘંટા છે ને તેને વગાડવા માટે લઘુપરાક્રમની નિમણુંક થઇ છે. "पालओ विमाणकारी" શક્રના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પાલક દેવ છે ઈશાનના વિમાનનું નિર્મણ કરનાર પુષ્પક દેવ છે "पालगं विमाणं" શક્રનું વિમાન પાલક નામનું છે અને ઇશાનનું વિમાન પુષ્પક નામનું છે. "उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे" શક્રને નિકળવાનો માર્ગ ઉત્તરદિશા છે અને ઈશાનને નિકળવાનો માર્ગ દક્ષિણ દિશા છે. "दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरवव्वए" શક્રનો રતિકર નામનો પર્વત અગ્નિખૂણામાં છે અને ઇશાનનો નન્દીશ્વરદ્વીપમાં ઉત્તરપૂર્વમાં (ઇશાનખૂણામાં) છે. એ પર્વતો ઉપર તે ઉતરે છે એ રીતે તે બંનેમાં જુદાપણું છે. "सेसं तंचेव" આ વર્ણન સિવાય બાકીનું તમામ

વર્ણન ઈશાન અને શક્રનું સરખું જ છે તેમ સમજી લેવું. "जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ" અને આ વર્ણન હે ભગવન્! હું દેવેન્દ્ર શક્ર આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ત્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાનું છે તેમ સમજી લેવું "धम्मकहा जाव परिसा पडिगया" પરિષદ આવી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ધર્મકથા કહી પરીષદ ધર્મકથા સાંભળીને હર્ષ પુલકિત થઈ પાછી ગઈ. "तएणं से सक्के देविंदे देवराया" તે પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે "समणस्स भगवओ महावीरस्स" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે "धम्मं सोच्चा" ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને "निसम्म" ને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને "हट्ठतुट्ठ" હૃષ્ટ તુષ્ટ ચિત્તવાળા થઇને "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની "वंदइ नमंसइ" વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા–"वंदित्ता नमंसित्ता" વન્દના નમસ્કાર કરીને તેણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછયું–

"कइविहेणं भंते! उग्गहे पण्णत्ते" હે ભગવન્! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? સાધુ જનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જે વસતી તૃણકાષ્ટ વિગેરે રૂપ વસ્તુઓ છે. તે વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા પ્રદાન કરવી તેનુ નામ અવગ્રહ છે. આ અવગ્રહ "सक्का पंचविहे पण्णत्ते" હે શક્ર પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" જે આ રીતે છે. "देविंदोग्गहे" દેવેન્દ્રાવગ્રહ શક્ર અથવા ઈશાનનો અવગ્રહ દક્ષિણ લોકાર્ધમાં અથવા ઉત્તર લોકાર્ધમાં છે એટલે તે દેવેન્દ્રાવગ્રહ છે. ચક્રવર્તિ–ભરત આદિનો જે અવગ્રહ છે તે ભરત ક્ષેત્રના છ ખંડોમાં થાય છે. તેનું નામ રાજાવગ્રહ છે. "गाहावइ उग्गहे" માંડલિક રાજાનું નામ ગાથાપતિ છે તેનો અવગ્રહ પોતપોતાના મંડળમાં થાય છે કેમકે તે ત્યાંનો અધિપતિ હોય છે. અગાર નામ ઘરનું છે તે ઘરવાળો જે હોય તે સાગાર કહેવાય છે. તે સાગાર જ સાગારીક–શૈયાતર છે. એવા સાગરીકનો જે અવગ્રહ છે તે સાગારિકાવગ્રહ છે. "साहम्मिय उग्गहे" જેમનો ધર્મ એક સરખો હોય છે તેનું નામ સાધર્મિક છે. સમાન–એક પ્રકારના ધર્મથી જે રહે છે, શાસ્ત્રમર્યાદા અનુસાર ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે તે સાધર્મિક છે. તેમાં ગ્રહસ્થની અપેક્ષાએ ગ્રહસ્થ, અને સાધુની અપેક્ષાએ સાધુ સાધર્મિક છે. તેમનું પાંચકોસ પ્રમાણ પરિમિત ક્ષેત્ર છે તે વર્ષાકાળથી ભિન્નકાળમાં (બીજા સમયમાં) એક માસનું અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાનું એ રીતે આ પાંચકોષ પરિમિત ક્ષેત્ર જ સાધર્મિકા અવગ્રહ ને. એ પાંચ અભિગ્રહ સંભળીને ઇન્દ્રે ભગવાનને કહ્યું હે ભગવન્! "जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति" જે આ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વિહાર કરે છે. "एएसिं अहम् उग्गहं अणुजाणामि" તેમને હું અવગ્રહ સંબંધી આજ્ઞા આપું છું એવું કહીને તેમણે "समणं भगवं महावीरं वंदइ

नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहर" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પોતાના એજ યાન્ વિમાન પર ચડિગયા. "दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं पडिगए" યાન્ વિમાન પર ચડિને તેઓ જે દિશા તરફથી આવ્યા હતા તેજ દિશા તરફ પાછા ચાલ્યા ગયા. "भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તે પછી હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदिता ! नमंसित्ता एवं वयासि" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેમણે ભગવનને આ પ્રમાણે પૂછયું "जेणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुब्भेणं एवं वदइ" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે તમને જે એવું કહ્યું. "सच्चेणं एसमट्ठे" તે અર્થ શું સાચો છે? અર્થાત્ દેવરાજ દેવેન્દ્રે આપને અવગ્રહના વિષયમાં મે જે કથન કર્યું છે તે શું સાચું છે ? એ પ્રમાણે પૂછયું તેના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે "हंता सच्चे" હા, ગૌતમ સાચુ કહ્યું છે. ાસૂ૦ રા

શક્ર પ્રતિપાદિત અર્થ ભલે સાચો હોય તો પણ તે શક્ર શું સ્વરૂપથી સત્યવાદી છે કે મિથ્યાવાદી છે આ રીતની શંકા તેઓ પ્રભુ પાસે પ્રગટ કરે છે.

"सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ–હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર "संमावाई मिच्छावाई" શું સમ્યક્વાદી છે. કે મિથ્યાવાદી છે ? જે વસ્તુ જે રૂપમાં રહેલી હોય તે વસ્તુનું એજ રૂપે કથન કરવું તે સમ્યક્વાદી છે. અને પ્રવચનથી વિરૂદ્ધ અસત્ય બોલવાના સ્વભાવવાળું હોય તે મિથ્યાવાદી, છે. પૂછવાનો ભાવ એ છે કે સમ્યગ્ બોલનાર છે, કે મિથ્યા બોલવાવાળો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! सम्मावाई नो मिच्छावाई" હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યગ્ (સાચુ બોલે) વાદી છે મિથ્યાવાદી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ચાર પ્રકારની ભાષામાં શક્ર કઈ જાતની ભાષા બોલે છે. "सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासइ मोसं भासं भासइ सच्चामोसं भासं भासइ असच्चा मोसं भासं भासइ" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શું સત્ય ભાષા બોલે છે ? કે અસત્ય ભાષા બોલે છે કે સત્યાસત્ય ભાષા બોલે છે ? અસત્ય મૃષા ભાષા બોલે છે ? તેના ઉત્ત-

રમાં પ્રભુ કહે છે. ' गोयमा ! सच्चंपि भासं भासइ जाव असच्चामोसं पि भासं भासइ " હે ગૌતમ ! શક્ર સત્ય ભાષા પણ બોલે છે અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે. ને સત્યાસત્ય ભાષા પણ બોલે છે અને અસત્યમૃષા ભાષા પણ બોલે છે, ન સાચી ન ખોટી તેવી ભાષા સત્યમૃષા ભષા પણ બોલે છે. "सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ अणवज्जं भासं भासइ " વસ્તુતઃ સત્યભાષા પણ બોલે છે. શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ન બોલાય તે ભાષાને સાવદ્ય ભાષા કહે છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર શું સાવદ્ય ભાષા બોલે છે ? કે નિરવદ્ય ભાષા બોલે છે ? પ્રાણાતિપાતવાળી ભાષાને સાવદ્ય ભાષા કહે છે. નિંદિત કર્મને અવદ્ય પાપકર્મ કહે છે. તે પાપકર્મવાળી જે ભાષા હોય તે સાવદ્ય ભાષા છે પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અવદ્ય-પાપ જે ભાષામાં ન હોય તે નિર્વદ્ય ભાષા છે. અર્થાત્ પાપ વગરની ભાષા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा ! सावज्जं पि भासं भासइ, अणवज्जंपि भासं भासइ " હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સાવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે. અને અને નિરવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે " से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सावज्जं पि जाव अणवज्जंपि भासं भासइ " હે ભગવન્ ! એવું આપે શા કારણે કહ્યું છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સાવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે ? અને નિરવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " " गोयमा ! जाहेणं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिज्जुहित्ताणं भासं भासइ, ताहेणं सावज्जं भासं भासइ " જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે. એમ સમજવું અહિંયા આ પ્રમાણે વિચારવાનું છે'-સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો અર્થ શરીરનો લઘુભાગ (નાનોભાગ) મુખ એ પ્રમાણે છે. " अणिज्जूहित्ता " નો અર્થ ઉત્તરાસંગ વિગેરેથી ઢાંકયા વગર એ પ્રમાણે છે. અથવા સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો અર્થ વસ્ત્રનો કકડો એ પ્રમાણે છે જેને મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) કહેવામાં આવે છે. " अणिज्जूहित्ता " એ વાકયમાં વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ નિર્‌પૂર્વક " यूहि " ધાતુ છે. આ " यूहि " ધાતુ લૌકિક છે અને તેનો અર્થ ઢાંકવું એ પ્રમાણે અગર બાંધવું એ પ્રમાણે થાય છે કેમકે ધાતુના અનેક અર્થો થાય છે તેથી " द्वार्यापीडे क्काथरसे निर्यूहो णागदन्तके" એ પ્રમાણે અમરકોષના ૩૩૬માં શ્લોકમાં કહ્યું છે.

અથવા નિર્‌પૂર્વક ઉહ ધાતુ પણ છે અને તેનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણે થાય છે. તેનો પાઠ પૃષોદરાદિ ગણમાં છે પૃષોદરાદિ હોવાથી ઉહ ધાતુને થડ આગમ થયો છે. "निर्यूहः शेखरे द्वारे, निर्यासे नागदन्तके" એ પ્રમાણે વિશ્વ-કોષમાં લખ્યું છે. આ પદ સદોરકમુખવસ્ત્રિકા દોરા સાથેની મુહપત્તિને ધારણ કરવામાં પણ પ્રમાણ રૂપ છે. તે વિષયમાં ભગવતી સૂત્રનો આ મૂળ પાઠ જ પ્રમાણ રૂપ છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના વાકયથી મોઢા ઉપર મુહ-

પત્તિ બાંધવાનું સિદ્ધ થાય છે. જો કોઈ વ્યકિત એવું કહે કે મુહપત્તિ બાંધ્યા વગર ખુલ્લે મોઢે બોલવામાં કઈ વાંધો નથી કઈ દોષ નથી તો તેનું તેમ કહેવું બરોબર નથી કેમકે મુહપત્તિથી ઢાંકયા સિવાયના મોઢેથી નિકળેલા વાયુથી સાંપાતિમાદિ તથા હવામાં ઉડવાવાળા વાયુકાય જીવોની વિરાધના થાય છે તેથી તેવું બોલવું સાવદ્ય કહ્યું છે સાધુને સાવદ્ય ભાષા બોલવી ન જોઈએ કેમકે સાધુજનોને એવી ભાષા બોલવાની ભગવાને ના કહિ છે. આથી વિશેષ આ વિષયમાં શું કહેવું મુખને ઢાંકયા સિવાયના મુખેથી બોલાયેલી ભાષાને પ્રભુએ જ સાવદ્ય ભાષા કહી છે, તો એથી વિશેષ સમજવાનું શું બાકી રહે છે? મુખને ઢાંકયા સિવાયના મુખથી બોલાવવાળા શક્ર-ઇન્દ્રને પણ સાવદ્ય ભાષી કહ્યો છે.

મુખવસ્ત્રિકા બાંધના ચાહિયે ઇસ વિષય કા નિરૂપણ

આજ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતી વખતે શ્રીમદ્ અભય દેવ સૂરીએ પણ કહ્યું છે કે "हस्ताद्यावृतमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्या भाषा भवति, अन्यातु सावद्येति" હાથ વિગેરેથી મુખને ઢાંકીને બોલવાવાળાની ભાષા જીવ સંરક્ષણ કરવાવાળી હોવાથી તે અનવદ્ય-નિરવદ્ય કહેવાય છે ઢાંકયા વગરના મોઢાથી બોલવાવાળા મુનિ વાયુકાયિકાદિ અસંખ્યાત જીવોના વિરાધક હોય છે. તેથી તે મુનિ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બને છે નિશીથ સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "जे भिक्खू वाउकायस्स कलमायवि समारभइ समारंभंतं वा साइज्जइ" એટલા માટે કોઈ પણ મુનિએ મુહપત્તિ બાંધ્યા સિવાય કંઇ પણ કાર્ય કરવું ન જોઈએ સમુત્થાન સૂત્રના સાતમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે-"नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे मुहपत्तिं-अबंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए, तं जहा-चिट्ठित्तएवा, निसीइत्तएवा, सुयट्टित्तएवा, निद्दाइत्तएवा, पयलाइत्तएवा, उच्चारंवा पासवणंवा, खेलंवा, सिंघाणंवा, परिट्ठवित्तए, धम्मकहं कहित्तएवा, सव्वंपि आहारं एसित्तएवा, भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा, वत्थंवा

पडिलेहित्तए, गामाणुगामं दूइज्जित्तए वा, सज्झायं वा करित्तए, झाणंवा झाइत्तए, काउसग्गं वा ठाणं ठाइत्तए ॥९॥ कप्पइ निग्गंथाण वा, मुहे मुहपत्तिं बंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तंजहा चिट्ठित्तएवा जाव काउस्सग्गंवा ठाणं ठाइत्तए ॥१०॥ ઇત્યાદિ અનેક શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સદોરક મુખપત્તિ હમેશા મોઢા ઉપર બાંધી રાખવી જોઇએ આની વિશેષ વિસ્તારવાળી વ્યાખ્યા જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ દશવૈકાલિકસૂત્ર ઉપર મારા દ્વારા કરવામાં આવેલ આચારમણિ મંજુષા નામની ટીકાના પહેલા અધ્યાયના પહેલા સૂત્રમાં વાયુકાયના સંયમ પ્રકરણમાં જોઇ લેવી.

શંકા—મુહપત્તિને મોઢા ઉપર બાંધવી જોઇએ તે બરોબર છે પરન્તુ તે દોરા સાથે બાંધવી જોઇએ એવું ભગવાને ક્યાં કહ્યું છે? ભગવાને વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે જે કંઈ ધર્મોપકરણ રાખવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણથી એક દોરો પણ વધારે રાખવો તે તો કેવળ સંસારને વધારવા રૂપ જ થાય છે તો પછી આ રીતે દોરા સાથેની મુહપત્તિ રાખવાથી તે મુનિઓને દોષાપત્તિ કેમ ન લાગે? ઉત્તર પહેલાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અર્થાપત્તિ પ્રમાણને લઈને કહ્યું છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે મુહપત્તિથી હમેંશા મોઢાનું ઢાંકણુ રહેવું જોઇએ એ પ્રમાણે ભગવાને તો કહ્યું જ છે. હવે આના ઉપર વિચાર એજ કરવાનો છે કે મુહપત્તિનું હમેશાં મોઢા ઉપર રહેવું તે ડોરાથી બાંધ્યા વગર બની શકતું નથી. આ રીતે દોરાથી મુહપત્તિ કાનો પર બાંધવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહિંયા જો એમ કહેવામાં આવે કે મુહપત્તિ દોરાથી ન બાંધતાં બીજા કોઈ સ્નિગ્ધ આદિ પદાર્થથી મોઢા ઉપર દઢ કહી લેવામાં આવે તો એવું કહેવું ઠીક નથી કારણ કે એ રીતે મુહપત્તિનું મોઢા ઉપર કાયમ રહેવું બની શકતું નથી તેથી પ્રમાદ આદિ દોષોના નિવારણ માટે દોરા સાથેની મુહપત્તિ મોઢા ઉપર અવશ્ય બાંધવી જોઇએ જો કે ભગવાને દોરાથી બાંધવું તેમ કહ્યું નથી તેમજ ડોરાનું નામ પણ લીધું નથી તેમ નિષેધ પણ કર્યો નથી તો પણ પ્રમાદ આદિ દોષોના નિરવાણ માટે દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આવશ્યક છે. કેમકે મુખ ઉપર મુખ વસ્ત્રિકા બાંધવી જોઈએ એ પ્રમાણે કહેવાથી એક પદમાં આવેલ બંધન શબ્દથી દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આપોઆપ સિદ્ધ થઇ જાય છે કારણ કે—દોરા સિવાય મુખવસ્ત્રિકાને મોઢા ઉપર બાંધી શકાતી નથી જો એમ માનવામાં આવે કે ભગવાને તો મોઢા ઉપર મુખવસ્ત્રિકાને બાંધવાની જ આજ્ઞા આપી છે દોરાથી તેને બાંધવાનું કહ્યું નથી તો પછી એમ પણ કહી શકાય કે ભગવાને તો ચોલપટ્ટક પહેરવાનું કહ્યું છે, કમ્મર ઉપર દોરાથી બાંધીને તેને પહેરવું જોઇએ એવી વાત કહિ નથી, પાત્રમાં, ઘટમાં રજોહરણાદિમાં, દોરાનું બંધન, અને કિંમતી વસ્ત્રથી રજોહરણનું વિંટાળવું તથા મુખવસ્ત્રિ-

કાને ધારણ કરવા માટે કાનોમાં રાખવા તેમજ વસ્ત્રથી ગળામાં ગાઠ બાંધવાનું એ બધુ ભગવાને કહ્યુ નથી તેમજ કોઈ શાસ્ત્રમાં લખ્યું નથી પરન્તુ અન્યથાનુપપત્તિના બળથી જેમ તેમાં દોરા–વિગેરે બાંધવાની વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે, તેજ રીતે તેના બળથી જ મુખવસ્ત્રિકાને પણ દોરાથી બાંધવાની વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. મોઢા ઉપર દોરા સાથે મુહપત્તિ બાંધવાના કારણો નીચે મુજબ છે નિરવદ્ય ભાષાનું બોલવું વચન ગુપ્તિનું સંરક્ષણ ન કરવું, સંપાતિમ જીવોની રક્ષા કરવી, સચિત્ત રજ વિગેરેનું મોઢામાં પ્રવેશ થતાં તેનું નિવારણ થવું સચિત્ત જળ કણનું મોઢામાં પ્રવેશ થતા રોકાવું ભાષા સમિતિનું આરાધન થવું ૧૭ પ્રકારના સંયમમાં રહેલ વાયુકાય સંયમની રક્ષા થવી સાધુના ચિહ્નનો પરિચય થવો અતિક્રમ આવવાવાળી રજનું નિવારણ થવું વ્યતિક્રમ કચરા વિગેરેનું દૂર થવું અતિચાર રૂપ કાદવથી શુદ્ધ થવું અનાચાર રૂપ ખાડામાં પડતાં રોકાવું મિથ્યાત્વદોષથી હટવું અવિરતીનું નિવારણ થવું પ્રમાદનું નિવારણ થવું કષાય રૂપ અગ્નિનું શાંત થવું અશુભ ઉપયોગમાં પ્રવૃતિથી દૂર રહેવું ષટ્કાયના જીવોની વિરાધનાથી બચવું આસ્રવનો નિરોધ થવો સંવરની પ્રાપ્તિ થવી ધર્મધ્યાન સાધવો અને આઠ પ્રકારના કર્મોનું નિવારણ થવું આ બધા કારણો છે. જેથી મોઢા ઉપર સદોરક મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે.

બૃહત્કલ્પ ભાષ્યવૃતિમાં પરિષ્ઠાપનાના સમયે તેવા સાધુએ પણ મુખવસ્ત્રિકાથી મોઢાને બાંધેલ રાખીને જ પરિષ્ઠાપન કરવાનું કહ્યું છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે–" रजोहरणं, तथा मुहपोत्तिकया, मुखबंधनं, चोलपट्टादि, यद्येतन्न स्थापयन्ति ततश्चतुर्गुरु–प्रायाश्चित्तं आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति सच कालगतो मिथ्यात्वं गच्छेत् यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तविधिरुपकरणमद्राक्षी "अनेन गृहलिङ्गेनाहं देवो जातः इतिमिथ्यात्वं गच्छेत्। ततः स पश्चात् कालगतो देवलोके उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स एवं मन्यन्ते अहमेतेन लिंगेन देवो जातः एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनं इत्यादि। આ રીતના પ્રમાણોથી મુખવસ્ત્રિકા દ્વારા મુખ બંધન સાધુનું ચિહ્ન છે. આ સિદ્ધ હકીકતને કોણ રોકી શકે તેમ છે? આ રીતે "भासंभासइ" જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવ રાજ શક્ર મુખને ઢાંકયા સિવાય બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે. તે વાત આ પૂર્વોક્ત કથનથી સિદ્ધ થઈ જાય છે. " जाहेणं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं निज्जूहित्ता भासं भासइ " તથા જ્યારે તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર મોઢાને ઢાંકીને ભાષા બોલે છે. " ताहेणं सक्के देविंदे देवराया अण-

वज्जं भासं भासइ" त्यारे ते अनवद्य निरवद्य भाषा બોલે છે. "से तेणट्ठेणं जाव भासइ" હે ગૌતમ! તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે જ્યારે તે શક્ર ઉત્તરાસંગ (ઉપરણું)થી મોઢાને ઢાંકીને બોલે છે. ત્યારે તે નિરવદ્ય ભાષા બોલે છે. અને જ્યારે મુખ ઢાંકયા વગર ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે–"सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए सम्मदिट्ठिए" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર દેવ-રાજ શક્ર શું ભવસિદ્ધિત છે.? કે અભવસિદ્ધિત છે. અથવા સમ્યગ દૃષ્ટિ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे" મોકા નગરીના વર્ણનનું પ્રતિપાદન કરનાર ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સનત્કુમારના વિષયમાં જેવું કહ્યું છે તેવું જ કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું સનત્કુમારની માફક આ શક્ર અચરમ નથી કિન્તુ ચરમ ભવવાળા છે. ।।સૂ૦૩।।

કર્મ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

પહેલાં શક્રના સંબંધના જે તેના સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે. તે તમામ કર્મના જ બળથી થાય છે એ સંબંધને લઈને સૂત્રકાર હવે કર્મના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

"जीवाणं भंते ! किं चेयकडा कम्मा कज्जंति" ઈત્યાદિ–

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે "जीवाणं भंते ! किं चेयकडा कम्मा कज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति" હે ભગવન્! જીવોને જે કર્મોનો બંધ થાય છે. તે જીવની ચેતનાથી કરેલ કર્મોનો બંધ થાય છે કે ચેતનાથી નહિ કરેલ કર્મોનો બંધ થાય છે? આ પ્રશ્નનો આશય કેવળ એટલો જ થાય છે કે જીવોને આ કર્મ લાગે છે તે જીવોપાર્જીત હોય છે? કે અજીવોપાર્જીત હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा !" હે ગૌતમ! "जीवाणं चेयकडाकम्मा कज्जंति नो अचेयकडकम्मा कज्जंति" જીવોએ બાંધેલ કર્મ તેની ચેતનાથી જ મેળવેલ હોય છે–અર્થાત્ જીવોએ જ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે. તેનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव कज्जंति" હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કર્મ જીવોએ જ ઉપાર્જીત–પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે અજીવે ઉપાર્જીત કરેલ હોતા નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला, तहा तहा णं ते

पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो" હે ગૌતમ ! જીવોએ આહાર માટે સંચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તેમજ અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી સંચિત કરેલ જે પુદ્ગલો છે. તે તથા વ્યક્ત અવયવ રૂપથી ઉપચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તે આહાર આદિ રૂપથી પરિણમે છે. આ રીતે આહાર આદિ રૂપથી ગ્રહણ થયેલ પુદ્ગલ જીવોને આહાર આદિ રૂપથી પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે કર્મપુદ્ગલ જીવોને જ્ઞાનમાં આવરણીય રૂપથી પરિણમી જાય છે. તેથી એવું કહ્યું છે કે કર્મ ચૈતન્ય-આત્મા દ્વારા કૃત હોય છે. "नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो" કર્મ અચૈતન્યે કરેલા હોતા નથી તથા અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ રૂપથી જે પુદ્ગલ ગ્રહણ થાય છે. તેજ અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર ફળ રૂપથી ફરી જાય છે. એજ વાતને પ્રભુ આ રીતે પ્રગટ કરે છે. "दुट्ठाणेसु दुस्सेज्जासु दुन्निसीहियासु" ખરાબ સ્થાનોમાં-ઠંડા, ગરમ, દંશ (ડાંસ) મચ્છર વિગેરેથી યુક્ત કાયોત્સર્ગ આસન વગેરે સ્થાનોમાં ખરાબ શૈયાઓમાં-દુઃખજનક ઉંચીનીચી ભૂમિ વાળી વસતિમાં દૂર નિષદ્યાઓમાં દુઃખના કારણ રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિઓમાં "तहा तहाणं ते पोग्गला परिणमंति" તે, તે પ્રકારથી-અનેક પ્રકારની આશાતાજનક રૂપથી તે પુદ્ગલ ફેરફારને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે જેથી જીવોને જ અશાતાનો સંભવ હોવાથી જીવો દ્વારા જ અશાતાના કારણ રૂપ કર્મ કરવામાં આવે છે. એવો નિશ્ચય થઇ જાય છે. જો તે કર્મ જીવે કરેલા ન હોય તો 'અકૃતાભ્યાગમ' દોષ લાગી જાય છે. અને જ્યારે કર્મ જીવે કરેલ માનવામાં આવે છે. ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઇ જાય છે. કે કર્મ જીવકૃત જ હોય છે અચેતન કૃત હોતા નથી એજ વાત "समणाउसो ! नत्थि अचेयकडाकम्मा" એ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જે કારણથી અશાતા ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગલોના ગ્રહણથી જીવને દુઃસ્થાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેનાથી જીવને જ દુઃખ થાય છે. એટલા માટે કર્મ જીવે જ ઉપાર્જીત કહેલ છે. "आयंके से वहाए होइ" તેનો ભાવ એ છે કે, જીવ જે કર્મોને ઉપાર્જીત કરે છે-બાંધે છે. પોતાના શુભ અશુભ પરિણામોની કર્મવર્ગણાઓથી કર્મ રૂપથી પરિણમાવી તે તેનો બંધ કરે છે. ત્યારે તે કર્મના ઉદયમાં જુદા જુદા પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો બને છે. જ્વર (તાપ) વિગેરે રોગોવાળો પણ તે થાય છે. અર્થાત્ જીવે કરેલા તે કર્મ પુદ્ગલ જ્વર વિગેરે રૂપથી પરિણમી ને આત્માને દુઃખિત કરે છે. અને એવી પરિસ્થિતિ તેની સામે લાવી દે છે કે જેના કારણે એ પર્યાયાન્તરિત થઇને બીજા પર્યાયવાળો પણ થઈ જાય છે. "सकंप्पे से वहाए होइ" ભય વિગેરે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ રૂપમાં પરિણત થયેલ તે કર્મપુદ્ગલ-અર્થાત્ પોતાના ઉદ-

થમાં જીવમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિભાવને નિમિત્ત થઇને કર્મ પુદ્ગલ પોતાને કરવાવાળા જીવને જ દુઃખ પહોંચાડે છે. જીવ ભયભીત થઇને પોતે ગ્રહણ કરેલ પર્યાયને પણ છોડી દે છે. "मरणांते से वहाए होइ" અકાલ મૃત્યુનુ કારણ પણ જીવને તેજ પોતે કરેલા કર્મોના પ્રભાવથી મળે છે. મરણ રૂપ પોતાનો અન્ત જેનાથી થાય છે. તેવો તે મરણાન્ત એટલે કે મુદ્ગર તોમર-તલવાર વિગેરેનો પ્રહાર છે. તેનાથી વ્યવહારમાં જીવનો વિનાશ થતો જોવામાં આવે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સદ્યોઘાત વિગેરે આતંગ સંકલ્પને મરણાન્તમાં "तहा तहाणं ते पोग्गला परिणमंति" વધાદિના કારણ રૂપથી જીવ દ્વારા કરેલ તે કર્મ પુદ્ગલ જ પરિણમે છે. કે જેનાથી તે કર્મ કરનાર જીવનો આતંક-સદ્યોઘાત વિગેરેથી વધ નાશ થઇ જાય છે. આ વધ-રૂપ ફળ જીવોમાં જ જોવામાં આવે છે જેથી પ્રાણાતિપાત રૂપ પુદ્ગલ જીવ-કૃત છે. તેથી આત્મકૃત હોવાથી તે કોઈ પણ પ્રકારે અચેતનકૃત નથી એવો નિશ્ચય થાય છે. એજ વાતને "नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो" આ સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે. "से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति" તેથી હે ગૌતમ! મેં પૂર્વોક્ત રૂપથી કહ્યું છે કે કર્મ જીવકૃત છે. અજીવકૃત નથી કેમકે આતંગ (સદ્યોઘાતી રોગ) વિગેરેથી જીવનું જ મરણ થાય છે. અન્ય અજી-વાદિકનું નહિ જેથી તે જે કહ્યું તે તેમજ છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा" આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. "एवं नेरइयाण वि" એજ રીતનું કથન નારકીય જીવોએ કરેલ કર્મના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "एवं जाव वेमाणियाणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ વાણમંતરથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ" હે ભગવન્! કર્મ આત્માએ કરેલા છે. એ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે તેમજ છે હે ભગવન! તે તેમજ છે. અર્થાત્ સાચું છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાના સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ।।સૂ૦૪।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।।૧૬-૨।।

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

બીજા ઉદ્દેશામાં કર્મ ચૈતન્યે (આત્માએ) કરેલા હોય છે એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે. જેથી કર્મનો અધિકાર હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પણ આ કર્મના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવશે જેથી એક કાર્ય કરવા રૂપ સંગતી (ઉચિતપણુના) સંબંધમાં આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. "रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી એવો સંબંધ સમજી લેવો કે ભગવાન રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના માટે નગર બહાર પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ ધર્મોપદેશ કર્યો. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ તે પછી પાછી પોતપોતાના સ્થાને ગઇ ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ આગલા પ્રકરણમાં કહેલ કર્મનું આત્મરૂપપણું જાણીને ફરી કર્મના વિષયમાં જ તેઓને આ પ્રમાણે પૂછયું. "कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ तं जहा–णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીય, યાવત–દર્શનાવરણીય અહિં યાવત્ શબ્દથી વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એમ છએ પ્રકૃતિઓનું ગ્રહણ થયેલું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "जीवाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" હે ભદંત ! જીવોને કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" હે ગૌતમ ! જીવોને આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે. "णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય "एवं नेरइयाणं जाव वेमाणीयाणं" એજ રીતે નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–" जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं वेएमाणे कइ कम्म पयडीओ वेयइ" હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતો જીવ કેટલી

કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "एवं जहा पन्नवणाए वेयावेयउद्देसओ, सोचेव निरवसेसो भाणियव्वो" જેવી રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૨૭ વેદવેદ ઉદ્દેશો કહેવામાં આવ્યો છે. તે તમામ અહિંયા સમજી લેવો. "वेयवेय उद्देसओ त्ति" એક કર્મપ્રકૃતિના વેદનમાં બીજી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન જે ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તે 'વેદવેદ' ઉદ્દેશો છે. વેદવેદ ઉદ્દેશક અર્થની અપેક્ષાએ આ રીતે છે–હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે જીવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે મોહના ક્ષયમાં અગર ઉપશમમાં (તૃષ્ણાના નાશમાં) સાત કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. બાકીના ઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે ચાર જ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. તે રીતે જીવ સામાન્યના વિષયમાં એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. એજ રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક દેવ સુધીના જીવોને એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી પણ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે તેમ સમજી લેવું. "वेद बंधोवि तहेव" વેદબંધ પણ એ પ્રમાણે છે. જેમ કે એક કર્મ પ્રકૃતિનું વેદન થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે? એવી રીતે જેમાં નિરૂપિત કરવામાં આવે છે તેને વેદબંધ કહેવામાં આવે છે. તે વેદબંધ પણ તેવી જ રીતે પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યા પ્રમાણે છે. આ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૬માં પદમાં કહ્યો છે. તેનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. "कइ णं भंते! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. "गोयमा! अट्ठ कम्मपडीओ पण्णत्ताओ" હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિ આઠ કહી છે. 'तं जहा णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ કહી છે. "एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं" તેજ રીતનું કથન નારકીય જીવ સંબંધી કર્મ પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં યાવત્ વૈમાનિક જીવોની કર્મપ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "जीवे णं भंते! णाणावरणिज्जं वेएमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ" હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? "गोयमा! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा एगविहबंधए-वा–इत्यादि–હે ગૌતમ ! તે જીવ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો અગર છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો કે એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે છે. ઇત્યાદિ

એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એ પ્રસિદ્ધ જ છે, આયુ બંધના કાળથી બીજે એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયમાં સાત જ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામના દશમાં ગુણસ્થાનમાં આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિ-

ઓનો બંધ થાય છે. ઉપશાંત મોહાદિક નામના ગુણસ્થાનમાં ૧૧માં-૧૨માં અને ૧૩માં ગુણસ્થાનમાં એક જ વેદનીય કર્મનો બંધ થાય છે. "बंध वेयोवि तहेव" બંધ વેદ પણ એ પ્રમાણે જ છે. એક કર્મપ્રકૃતિના બંધ સમયે બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે આ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર આ બંધ વેદ નામનું ૨૪ મું પદ છે. તેમાં આ પ્રમાણે સમજવાનું છે- "कइ णं भंते !" इत्यादि-પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે અહીંયા સમજવું પહેલાના પ્રકરણની અપેક્ષાએ અહિંયા આ રીતની વિશેષતા છે. 'जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ गोयमा ! नियमा अट्ठ कम्म पगडीओ वेएइ, इत्यादि-જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જીવ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! તે નિયમથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. "बंध बंधोवि तहेव" એક કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એવું જ્યાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેને બંધ બંધ કહે છે પ્રજ્ઞાપનાના ચોવિસમાં પદમાં આ કહેવામાં .આવ્યું છે. તે અહિંયા આ રીતે સમજવાનું છે. "कइ णं बंधे" इत्यादि-સઘળું કથન પહેલા અનુસાર છે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपयडीओ बंधइ गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा" इत्यादि આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ ગૌતમને કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો અગર આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે તે આયુ કર્મનો બંધ નથી કરતો ત્યારે સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. અને આયુષ્યનો બંધ કરે છે ત્યારે આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને જ્યારે આયુ અને મોહનીય કર્મનો બંધ નથી કરતો ત્યારે તે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે આ પ્રમાણે આ સઘળું કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ આદિનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. ાસૂ૦૧ા

ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ

આની પહેલાંના સૂત્રમાં બંધક્રિયાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં ક્રિયા વિશેષનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

"तए णं समणे भगवं महावीरे" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–"तए णं समणे भगवं महावीरे" ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર "अन्नया कयाइं" કોઈ એક વખત "गुणसिलाओ चेइयाओ" ગુણશિલક નામના ઉદ્યાનમાંથી "पडिनिक्खमइ" વિહાર કર્યો "पडिनिक्खमित्ता" વિહાર કરીને "बहिया जणवयविहारं विहरइ" બહારના જનપદ (દેશો)માં વિહાર કરવા લાગ્યા. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળ અને તે સમયે "उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था" ઉલ્લૂક તીરનામનું નગર હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન ચંપાનગરીની માફક સમજી લેવું "तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स" તે ઉલ્લૂક તીર નામના નગરની "बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए" બહાર ઉત્તર પૂર્વદિશામાં અર્થાત્ ઇશાન ખૂણામાં "एत्थ णं एगजम्बूए नामं चेइए होत्था" એકજંબૂક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય (ઉદ્યાન)ના વર્ણનની માફક સમજી લેવું. "तए णं समणे भगवं महावीरे" તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર "अन्नया कयाइं" કોઈ એક સમયે "पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे" પૂર્વાનુંપૂર્વીથી વિહાર કરતા "जाव" યાવત્ "एगजम्बूए समोसढे" અર્થાત્ તીર્થંકરની પરંપરાથી એક જંબૂ નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા "जाव परिसा पडिगया" પ્રભુનું આગમન સાંભળીને પરિષદ પ્રભુના દર્શન અને વંદના કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોત-પોતાના સ્થાને પાછી ગઈ, તે પછી વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરતા ગૌતમ સ્વામીએ "भंते त्ति भगवं गोयमे" હે ભગવન્! આ પ્રમાણે પ્રભુને સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમ સ્વામી "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું "अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो" હે ભગવન્! જે ભાવિતઆત્મા અણગાર "छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं" નિરંતર છઠ્ઠ છઠ્ઠની તપસ્યાથી "जाव आयावेमाणस्स" યાવત્ આતાપના કરે છે "तस्स णं" તે તપ કરતા એવા અણગારને "पुरत्थिमेणं" પૂર્વ ભાગમાં પૂર્વાહ્નમાં "अवड्ढं दिवसं" અર્ધા દિવસ સુધી "नो कप्पइ हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा" હાથોને સંકોચવા અગર ફેલાવવા પગોને સંકોચવા કે ફેલાવવા, બાહુઓને સંકોચવા કે ફેલાવવા, જંઘાઓને સંકોચવી કે ફેલાવવી તે કાર્યોત્સર્ગ વ્યવસ્થિત હોવાના કારણે કલ્પતું નથી "पच्चत्थिमेणं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ" અપરાહ્નમાં (મધ્યાહ્ન પછી ત્રીજા ચોથા પહોરમાં) અર્ધ દિવસ સુધી કલ્પે છે. "हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, आउट्टावेत्तए वा, पसारेत्तए वा" હાથ, પગ, બાહુ, અને ઉરૂનું ફેલાવવું કે સંકોચવું તે કેમકે તે સમયે તેનામાં કાયોત્સર્ગનો અભાવ હોય છે. "तस्स णं अंसियाओ लवंति" કારણ કે એવા કાયોત્સર્ગ રૂપ અભિગ્રહ,

વાળા તે સાધુના નાકમાં રહેલ અર્શ (મશા) લટકે છે. અર્થાત્ બહાર નીકળે છે. "तंच वेज्जे अदक्खु" કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા અને અર્શ (મશા) જેને બહાર નીકળેલા છે. એવા તે અનગારને જો વૈદ્ય જુએ અને તે વૈદ્ય એ મશાને કાપવા માટે "इसिं पाडेइ" તે અનગારને જમીન ઉપર સુવડાવી દે કારણ કે જ્યાં સુધી તેને જમીન પર સુવડાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેના નાકમાં રહેલ મશા કાપી શકાય નહિ. "इसिं पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेज्जा" સુવડાવીને તે વૈદ્ય અનગારના તે મશાને કાપે 'से णं तं भंते ! તો હે ભદન્ત ! "जे छिंदइ तस्स किरिया कज्जइ" જે વૈદ્યે તે મશા કાપ્યા તે વૈદ્યને કાપવાના વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા લાગે છે? વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા જો ધર્મ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે શુભ છે. અને લોભ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે અશુભ છે. "जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ नन्नत्थएगेणं धम्मंतराइएणं" જે અનગારનો તે મશા રૂપ નાકનો રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તેણે કંઈ વ્યાપાર રૂપ પ્રવૃત્તિ કરી નથી તેને એક ધર્માન્તરાય ભૂત ક્રિયા લાગે છે. કેમકે મશા કાપવાના સમયે તે અનગારનું શુભ ધ્યાનતો વિચ્છેદ થઈ જાય છે, તેથી હે ભગવન્ ! એવું કથન શું સત્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा" હા, ગૌતમ ! "णो छिंदइ जाव धम्मंतराइएणं" જે વૈદ્યે તે ભાવિત આત્મા અનગારને કે જે કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા છે. તેમના નાકમાં રહેલ મશા રૂપી રોગ ધર્મ બુદ્ધિથી કાપ્યો હોય તે વૈદ્યને અશુભ ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તે ક્રિયા લોભવાળી બુદ્ધિથી કાપવાવાળા વૈદ્યને લાગે છે. તથા જે અનગારના નાકમાનો મશા રૂપિ રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને પણ ધર્માન્તરાય તો થાય છે. કારણ કે તે સમયે તેમના શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થાય છે અથવા તે અર્શચ્છેદનનું અનુમોદન આવે છે, તેથી પણ ધર્માન્તરાય થાય છે. આ રીતે તે ધર્માન્તરાય સિવાયની કોઈ પણ ક્રિયા તે અનગારને લાગતી નથી. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" આ રીતે પ્રભુનો ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે આ રીતનું જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આ દેવાનુપ્રિયે આ બાબતમાં જે કહ્યું છે તે બરાબર છે સત્ય જ છે એ પ્રમાણે કહી તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતપોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ાસૂ૦૨ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ા૧૬-૩ા

卐

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં અનગાર સંબંધીની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ તેમના સંબંધમાં જ કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. " रायगिहे जाव एवं वयासी " ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—" रायगिहे जाव एवं वयासी " રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમે પ્રભુને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણે સંબંધ ગ્રહણ કરવાનો છે. રાજગૃહ નગરમાં પ્રભુ પધાર્યા પ્રભુનું આગમન સાંભળીને ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી પ્રભુએ તેમને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને ગઇ તે પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદનાનમસ્કાર કરીને ઉચિત સ્થાને બેસી ઘણાજ વિનયપૂર્વક ધર્મ સાંભળવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું— " जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્ ! જેટલા " कम्म " કર્મની " अन्नगिलायए " જે અન્ન વગર ગ્લાન હોય છે. એવા નિત્યભોજી સાધુ અર્થાત્ પર્યુષિત (વાસી) અંતપ્રાંત અન્નનો જ આહાર કરવાવાળા " समणे णिगंत्थे " શ્રમણ નિર્ગ્રંથ " निज्जरेइ " નિર્જરા કરે છે. " एवतीयं कम्मं " એટલા જ કર્મ " नरएसु नेरइया " નરકોમાં રહેલ નારકીય જીવો " वासेण वा वासेहिं वा वाससएणवा खवयंति " એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં અથવા સો વર્ષોમાં નષ્ટ કરે છે ? અર્થાત્ જેટલા કર્મ અન્નગ્લાયક નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં નષ્ટ કરે છે. તેટલા કર્મ નરકોમાં દુઃખનો અનુભવ કરતા નારક જીવો સો વર્ષમાં પણ નષ્ટ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " णो इणट्ठे समट्ठे " હે ગૌતમ ! આમ કહેવું બરાબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં સાધુ કરે છે એટલા જ કર્મોની નિરર્જરા નરકમાં રહેલા નારક જીવ વધારેમાં વધારે સમયમાં એટલે કે સેંકડો વર્ષોમાં પણ કરી શકતા નથી આ પ્રમાણેનો સંબંધ આગળ આવતા ઉત્તર વાકયોમાં પણ સમજી લેવો. " जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્ ! જેટલા " कम्मं " કર્મની ' चउत्थभत्तीए " ચતુર્થ ભક્ત અર્થાત્ એક ઉપવાસી " समणे निग्गंथे " શ્રમણ નિર્ગ્રંથ " निज्जरेइ " નિર્જરા કરે છે—" एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएणवा, वाससएहिं वा, वाससहस्सेणवा खवयंति " એટલા જ કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ સો વર્ષમાં કે સેંકડો વર્ષમાં અગર એક હજાર વર્ષમાં કરી શકે છે ?

અર્થાત્ એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં જેટલા કર્મોનો વિનાશ કરે છે. તેટલા કર્મોનો વિનાશ નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક હજાર વર્ષ સુધીમાં પણ કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થસમર્થ નથી અર્થાત્ બન્નેમાં કર્મક્ષપણનું સરખાપણું નથી. "जावइयं णं भंते !" હે ભદન્ત! જેટલા "कम्म" કર્મોની "छट्ठभत्तिए समणे निग्गंथे" બે ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે. "एवइयं कम्मं निरयेसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક હજાર વર્ષમાં કે હજારો વર્ષમાં કે લાખ વર્ષમાં કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ બે ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોની નિર્જરા કરે છે તેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક લાખ વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી ફરી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે "जावइयण भंते ! कम्मं" હે ભગવન્! જેટલા કર્મોની "अट्ठमभत्तिए समणे निग्गंथे निज्जरेइ" ત્રણ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ નિર્જરા કરે છે. "एवइयं कम्मं निरइसु नेरइया वाससय-सहस्सेणं वा, वाससयसस्सेहिं वा वासकोडीए वा खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ શું એક લાખ વર્ષમાં કે અનેક લાખો વર્ષોમાં કે કરોડ વર્ષોમાં કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ત્રણ ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોનો નાશ થોડા સમયમાં પણ કરે છે તેટલા કર્મો નો નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક કરોડ વર્ષમાં પણ નાશ કરી શકતા નથી ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે "जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્! જેટલા સમયમાં "कम्मं" કર્મોને "दसमभत्तिए" ચાર ઉપવાસ કરવાવાળા "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે. અર્થાત્ ખપાવે છે. "एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खव-यंति" એટલા કર્મોને નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક કરોડ વર્ષમાં કે કરોડો વર્ષમાં કે કોટાકોટિ વર્ષોમાં નાશ કરવાને સમર્થ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા ચાર ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં કરે છે. એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ વધારેમાં વધારે એક કોટાકોટિ કાળમાં પણ કરી શકતા નથી આ રીતે કર્મોના ક્ષય કરવામાં કોઇ પણ રીતે બન્નેની બરોબરી થઇ શકતી નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जावइयं कम्मं अन्नगीलायए समणे निग्गंथे निज्जरेइ" હે ભગવન્! તેમાં શું કારણ છે કે અન્નગ્લાયક શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલાં કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં કરે છે. "एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा नो खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં તથા એક સો વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી? "जावइयं चउत्थभत्तिए एवं तंचेव, भणियं उच्चारेयव्वं जाव वासकोडीए वा नो खवयंति" એજ રીતે એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોની નિર્જરા અલ્પ સમયમાં કરે છે, એટલા કર્મોની નિર્જરા પહેલા કહ્યા અનુસાર નરકોમાં રહેવાવાળા નારક જીવ એક કોટીકોટી કાળમાં પણ કરી શકતા નથી. અહિંયા પૂર્વોકત કથન પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં સમજી લેવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે થોડું કષ્ટ સહન કરીને પણ જેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. એટલા કર્મોની નિર્જરા ઘણા અધિક કાળમાં અધિકથી અધિક કષ્ટ સહન કરવાવાળા નારક જીવ કેમ કરી શકતા નથી? આનો ઉત્તર ઉદાહરણ આપીને પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "से जहा नामए केइ पुरिसे जुण्णे, जराजज्जरियदेहे, सिढिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते" જેમ અત્યંત દુર્બળ શરીરવાળો કોઇ પુરૂષ હોય અને તે દુર્બળતા તેનામાં કોઇ જ્વરાદિ રોગને કારણે આવી ન હોય પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા ને કારણે જ આવી હોય કેમકે વૃદ્ધત્વને કારણે જે કૃશતા (દુર્બળતા) આવે છે, તે શરીરના જર્જરીત થવાના કારણે આવે છે. અને જ્વરાદિના કારણે જે કૃશતા આવે છે તે તો ધીરે ધીરે દૂર પણ થઈ જાય છે. પરંતુ વૃદ્ધત્વને કારણે આવેલી કૃશતા કોઇ પણ પ્રકારે દૂર થઇ શકતી નથી એજ વાત બતાવવાને માટે અહિંયા "जरा जज्जरियदेहे" એ પ્રમાણેનું વાકય કહ્યું છે. અને જરાથી જર્જરીત શરીર થવાથી જેનું શરીર કરચલીઓથી વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે. "पविरलपरिसडियदंतसेढी" દાંતોની પંકતી પણ જેની વિખરાઈ ગઈ છે અને જે પડયાવગરના બાકીના દાંત બચ્યા છે. તે પણ જેમના હલી ગયા છે. અને જે "उण्हाभिहए" સૂર્યના કિરણોથી જેનું શરીર તપી ગયું છે. "तण्हाभिहए" તૃષ્ણા રૂપ આર્તધ્યાનથી યુકત છે, આતુર–મનનું મેલાપણું જેમાં આવ્યું છે. "झुंझिए" ભૂખ જેને લાગી છે. "झुंझिए" એ શબ્દ દેશી છે. તેને ભૂખના અર્થમાં વપરાય છે. "पिवासिए" તરસથી દુઃખી બનેલો છે. "दुब्बले" શારીરીક બળ જેવું નાશ થઈ ગયું છે. "किलंते" માનસિક બળ પણ જેનું નષ્ટ થઇ ચૂકયું છે એવો આ વિશેષણોવાળો પુરૂષ "एकं महं कोसंबगंडियं" એક મોટી કોશામ્ર

ગંડિકાને એટલે કે શામ નામના વૃક્ષની અત્યંત કઠણ લાકડીને કે જે "सुक्कं" સૂકી છે. કેમકે લીલી લાકડીને કાપવામાં એવો પરિશ્રમ પડતો નથી, કે જેવો પરિશ્રમ સૂકી લાકડીને કાપવામાં થાય છે. "जटिलं" જટિલક જટાવાળો છે. "गंठिल्लं" ગાંઠવાળું છે. "चिक्कणं" ચિકાશવાળું છે. કેમકે રૂક્ષ લાકડું કાપવામાં સરળતાવાળું છે. "व्याइग्धं" વાકું છે. અથવા વ્યાદિગ્ધ એટલે વિશેષ પ્રકારના દ્રવ્યોના લેપવાળું છે. "अपत्तियं" અપાત્રિક એટલે કે આધાર વગરનું છે. આ વિશેષણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે નિરાધાર લાકડું કાપવામાં મુશ્કેલીવાળું હોય છે. તેવા લાકડાને પરશુથી-એટલે કે ધાર વિનાની કુહાડીથી કાપે "तएणं से पुरिसे" કાપતાં કાપતાં તે પુરૂષ "महंताइं (२) सद्दाइं करेइ" વચમાં વચમાં હુંકાર જેવો શબ્દ પણ કરતો જાય છે. પરંતુ પોતાની અશક્તિના કારણે તે પુરૂષ તે લાકડાના ટૂકડા કરી શકતો નથી એટલા માટે જે રીતે પુરૂષ કુહાડી દ્વારા પ્રહાર કરવા છતાં પણ તે પૂર્વોકત વિશેષણવાળા લાકડાના ટુકડેટુકડા કરી શકતો નથી એજ રીતે "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "नेरइयाणं पावाइं, कम्माइं, गाढीकयाइं" નારકીય જીવોના પાપ કર્મ ગાઢીકૃત અને ચીક્કણીકૃત હોય છે એટલે કે ઘણા સખત હોય છે. વિગેરે સઘળું કથન "जहा छट्ठसए" જેવી રીતે છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે. તેવીજ રીતે અહિં પણ સમજી લેવું. "गाढी कृतानि"નું તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સોયનો જૂડો શણના દોરાથી ખૂબ મજબૂત રીતે જકડીને બાંધવામાં આવે એજ રીતે સૂક્ષ્મ કર્મ સ્કન્ધ પરસ્પરમાં અત્યંત ગાઢસંબંધવાળા હોય છે. એથી તે ચીકણી માટીના પીંડની માફક દુર્ભેદ્ય હોય છે અર્થાત્ જલદી ન તોડી શકાય તેવા હોય છે. "जाव नो महापज्जवसाणा भवंति" તેઓ યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી "सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति, संपगाढं वि य णं वेएमाणा णो महानिज्जरा" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જે પ્રકારથી લોખંડના તારથી બાંધેલ લોખંડની સોયોનો જથ્થો પરસ્પર એ રીતે મળી જાય છે કે જેથી તેમાંથી તે અલગ થઈ શકતી નથી એજ રીતે કર્મ પણ આપસમાં એવી રીતે બંધાઈ જાય છે કે જેથી તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે છુટાતું નથી આ પ્રકારના જે નિધત્ત બંધવાળા કર્મો હોય છે. તેને શ્લિષ્ટીકૃત કહેવામાં આવે છે. નિકાચિત બંધવાળા જે કર્મ હોય છે. તેને ખીલીભૂત કહેવામાં આવે છે તેનો ક્ષય ભોગવ્યા સિવાય થઈ શકતો નથી આ રીતે આ ગાઢીકૃત ચીક્કણીકૃત' (શ્લષ્ટીકૃત,

ખિલ્રીકૃત એ ચાર વિશેષણોથી કર્મોમાં દુર્વિશોધ્યતા કહિ છે. (જલદી નાશ ન થઈ શકે તેમ) તે નારક જીવ આ રીતે વેદનાને ભોગવે છે આ રીતે નારકીયોમાં મહા નિર્જરાનો અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે નારકીય જીવોના કર્મો અત્યંત સખત ગાઢીકૃત હોય છે. તેથી નરકમાં અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરવા છતાં પણ તેઓ કર્મ નિર્જરા રૂપ ફળને કે કર્મ નિર્જરાનાં ફળ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

આજ વાતને બીજા દૃષ્ટાંથી સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે " से जहा नामए केइ पुरिसे " જેમ કોઈ પુરૂષ " अहिगरणिं " એરણને " आउडेमाणे महया जाव णो महापज्जवसाणा भवंति " ટીપતાં ટીપતાં જોર જોરથી અવાજ કરવા છતાં તેના ટુકડા કરી શકતો નથી એજ રીતે તે નારક જીવો યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી " महया महया घोसेणं महया (२) परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणिए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिक्कणी कयाइं सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति संपगाढंपि य णं ते वेयणं वेयमाणा णो महानिज्जरा " આ પાઠનો અર્થ પણ પહેલા કહ્યા અનુસાર છે અર્થાત્ નારક જીવોના પાપકર્મ ગાઢ, ચીકણા ઘણા મજબૂત અને ખિલીભૂત હોય છે. ખીલા જેવા મજબૂત અત્યંત મજબૂત એવી વેદનાનું વેદન કરવા છતાં પણ તે મહાનિર્જરાવાળા થતા નથી "परंपराघाएणं" એ શબ્દનો અર્થ નિરંતર તે એરણ ઉપર ઘણના ઘા કરતો થકો પણ એનું તાત્પર્ય એવુ છે કે જેવી રીતે કોઈ પુરૂષ એરણ ઉપર જોરથી ઘણના ઘા મારતો હોવા છતાં તે એરણને તોડી શકતો નથી તેજ રીતે તે નારક જીવોના કાર્યો પણ અત્યંત કઠણ હોય છે. જેથી કર્મોની નિર્જરા કરી શકતા નથી તેથી નાશથી અવાવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ રૂપ ફળ મેળવવામાં સમર્થ થઇ શકતા નથી. "से जहा नामए केइ पुरिसे " જેમ કોઈ એક પુરૂષ હોય " " तरुणे बलवं जाव मेहावी " અને તે યુવાન હોય છે તે સાથે બળવાન્ પણ હોય અને બુદ્ધિશાળી પણ હોય અહિં યાવત્ પદથી " जुगवं " વિગેરે વિશેષણોવાળો હોય તે વિશેષણો આ પ્રમાણે છે. "जुगवं जुवाणं, अप्पायंके, थिरग्गहत्थे, दढपाणिपायपासा पिट्ठंतरोरुपरिणए, तलजमल, जुयल परिघणिभबाहू, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्तकाए उरस्सबलसमण्णागए, लंघण, पवणजइणवायामसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले " તે યુગવાન હોય સુષમદુષ્ષમ વિગેરે કાળ જેનો ઉપદ્રવ વગરનો હોય-વિશેષ પ્રકારના બળવાળો હોય યુવાન હોય અને યુવાઅવસ્થાવાળો હોય, નીરોગી હોય, સ્થિરાગ્રહસ્ત હોય એટલે કે

હાથનો અગ્રભાગ કાર્ય કરવાવાળો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપ વિગેરે વગરનો હોય. "दढपाणिपायपासपिट्ठंत्तरोरुपरिणए" હાથ અને પગ જેના મજબૂત હોય બન્ને પડખા પૃષ્ઠાન્તર (પીઠ, વાંસો) અને ઉરૂ જેના ભરાવદાર હોય અર્થાત્ જેના બધા જ અવયવો ઉત્તમ હોય એક સરખા તાડ વૃક્ષના બે છોડની સમાન તેમજ પરીઘ-ભોગળ સમાન લંબાઈવાળા અને મજબૂત એવા જેના બન્ને હાથ હોય જેના ખભા ઉરૂ, પૃષ્ઠ વિગેરે અવયવવાળું શરીર આયુધ વિશેષ દ્રુઘણુ-મગદળ અને મુષ્ટિ (મુઠી) દ્વારા હંમેશ કરેલ કસરતના અભ્યાસથી ઘણું જ પુષ્ટ હોય આંતરિક ઉત્સાહ, બળ, અને શૌર્યથી યુક્ત હોય લાંઘવામાં (કૂદકામાં,) દોડવામાં શીઘ્રતામાં અને કસરતમાં જે શક્તિવાળો હોય છે કે-પ્રયોગનો જાણનાર હોય દક્ષ ચતુર હોય શીઘ્રકામ કરવામાં કુશળ હોય અને પોતાને આધિન કાર્યમાં નિષ્ઠાવાળો હોય કુશળ હોય અને સમજી વિચારીને કાર્ય કરવાવાળો હોય બુદ્ધિશાળી હોય એક વાર જોયેલ કે સાંભળેલ ને જાણનાર હોય અર્થાત્ યાદશક્તિવાળો હોય નિપુણ હોય ઉપાયોને જાણનારો હોય કારીગરીને જાણનારો હોય લાકડા કાપવાની ક્રિયામાં ઘણોજ કુશળ હોય એવો તે પુરૂષ "एगं महम्" એક મોટું "उल्लम्" લીલું "सामलीगंडियं" શાલ્મલી (સેમલ) વૃક્ષના લાકડાને કે જે કાપવામાં સરળ હોય છે. વળી તે લાકડું અજટિલ જટા વગરનું હોય "अगंठिलं" ગાંઠ વગરનું હોય "अचिक्कणं" ચીકાસવાળા બીજા દ્રવ્યના લેપ વગરનું હોય "अवाइद्धं" વ્યાદિગ્ધ ન હોય, પાકું ન હોય અર્થાત્ સરળ હોય "सपत्तियं" આધારવાળું હોય એવા "अतितिक्खेण परसुणा" અત્યંત ધારવાળી કુહાડીથી "अवक्कमेज्जा" કાપે તો તે પુરૂષ એ લાકડાને ઘણીજ સરળતાથી કાપી દે છે. એજ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે "तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सद्दाइं" ઉપર કહેલ વિશેષણોવાળા તે અત્યંત સરળ લાકડાની ઉપર પ્રહાર કરતો એવો તે યુવાદિ વિશેષણોવાળો પુરૂષ કાપતી વખતે હુંકાર વિગેરે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો નથી અને સરળતાથી "महंताइं महंताइं दलाइं अवद्दालेइ" તે લાકડાના મોટા મોટા કટકા કરી દે છે. "एवामेव गोयमा! એજ રીતે હે ગૌતમ! અચિક્કણાદિ ગુણવાળા લાકડાને કાપવાની માફક જ "समणाणं निग्गंथाणं" શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના "अहा बायराइं कम्माइं" યથા બાદર કર્મ "सिढिली कयाइं" મંદ વિપાકવાળા કરાઈને "णिट्ठियाइं कयाइं" સત્તા વગરના કરાઈને "विप्परिणामियाइं" સ્થિતિ ઘાત રસઘાત વિગેરેથી પરિણામિત કરાયેલા "खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति" જલદી જ નાશ કરાય છે. "जावइयं तावइयं जाव महापज्जवसाणा भवंति" તેથી એ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ ચાહે તેટલી મંદ વેદનાનો અનુભવ કરતા હોય તો પણ મહાનિર્જરાવાળા હોય છે.

શ્રમણ ભગવાન આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે બિજું દૃષ્ટાંત આપતાં કહે છે કે "सुक्कं तणहत्थयं" જેમ કોઈ પુરૂષ સુકા ઘાસના પુળાને "जायतेयंसि पक्खिवेज्जा" અગ્નિમાં નાખે "एवं जहा छट्ठसए तहा अयकवल्लो" જેમ છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે

ઘાસનો તે પૂળો જલદી બળી જાય છે. તેજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના યથા બાદર કર્મો જલદી નાશ પામે છે. છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેલ વિષય આ પ્રમાણે છે. "से णूणं गोयमा! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं जहा बायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति से जहाणामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदु जाव हंता विद्धंसमागच्छइ एवामेव गोयमा! समणाणं णिग्गंथाणं जहाबायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ" આ પાઠનો અર્થ ૨૫૮૨ છે. આ પાઠ સુધિ છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનું કથન અહિંયા સમજી લેવું. "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुचइ" તે કારણે હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે "जावइयं अन्नगिलायए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेइ" જેટલા કર્મોની નિર્જરા અન્નગ્લાયક નિત્ય ભોજી સાધુ-શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. "तंचेव जाव वास कोडीए वा नो खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નર્કમાં રહેલ નારક જીવ કોટાકોટી વર્ષો સુધીમાં પણ કરી શકતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી "एव-इयं कम्मं नेरइएसु नेरइया" અહિંથી લઈને "वासकोडीए वा वासकोडीहिं वा" અહિ સુધીનો સઘળો જ પ્રશ્નોત્તર રૂપ ગ્રંથ ગ્રહણ થયેલ છે તે સમજી લેવો. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્! આપ દેવાનુ-પ્રિયે! આ કર્મ ક્ષપણના વિષયમાં શ્રમણ અને નારકનો ભેદ યુકિત સહિત કહ્યો છે. તે સઘળુ કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ પ્રભુને વંદના અને નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

卐

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોથા ઉદ્દેશામાં કર્મોની નિર્જરા કરવાની શકિતનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં દેવોના આગમન વગેરે શકિતના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવશે એથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશોનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"तस्मिन् काले तस्मिन् समये" તે કાળે અને તે સમયે "उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था" ઉલ્લૂકતીર નામનું નગર હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજી લેવું. "एगजंबूए चेइए" તેમાં એક જંબૂક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પણ પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય (ઉદ્યાન)ની માફક સમજી લેવું. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "सामी समोसढे" તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી ત્યાં પધાર્યા તેઓએ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન મેળવ્યા હતા. અને ચારિત્રથી તેઓ યુકત હતા. "जाव परिसा पज्जुवासइ" ભગવાનનું આગમન સાંભળીને ઉલ્લૂકતીર નગરની પરિષદ ભગવાનને વંદના કરવા માટે અને તેમની પાસે ધર્મદેશના સાંભળવા માટે તેમની પાસે આવી. પ્રભુએ આવેલ પરિષદને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદાએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઇ. ઈત્યાદિ સઘળુ વૃતાન્ત યાવત્ શબ્દથી અહિં ગ્રહણ થયું છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणि" વજ્ર જેના હાથમાં છે. એવો દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઈન્દ્ર) તેમની પાસે આવ્યો. "एवं जहेव बितिए उद्देसए तहेव" જેવી રીતે આ સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં શક્રના સંબંધમાં 'વિકુર્વણા' 'વિમાન' વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેની રીતનું સઘળુ વર્ણન અહિં સમજી લેવું. "दिव्वेण जाणविमाणेणं आगओ" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઈન્દ્ર) 'દિવ્ય યાનવિમાનમાં ચઢીને પ્રભુની પાસે આવ્યો આ વિમાન અત્યંત વિલક્ષણ હતું એ વાત 'દિવ્ય' એ પદથી પ્રગટ થાય છે. "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" આ રીતે તે શક્ર (ઇન્દ્ર) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વીરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યો અહિં યાવત્ પદથી "उवागच्छित्ता" એ પદનો સંગ્રહ થયો છે ત્યાં આવીને "जाव नमंसित्ता

एवं वयासी" તેણે પ્રભુને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પૂછયું અહિંયા યાવત્ પદથી "वंदते नमंसति वंदित्वा" વંદના કરી આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. શક્રે પ્રભુની પાસે આવીને શું પૂછયું તે વાત હવે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. "देवे णं भंते! महिड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! જે દેવ પરિવાર વિગેરે ઋદ્ધિવાળો છે. તેમજ ઘણા સુખવાળો છે અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जुइए महब्बले महाजसे" મહાદ્યુતિવાળા, મહાબળવાળા અને મહાશયવાળા એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ વિશેષણોવાળો તે દેવ "बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता" બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય આવી શકે છે? જોકે સઘળા પ્રાણી બહાર પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય કોઇ પણ ક્રિયા કરવાને સમર્થ થઇ શકતા નથી, આ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે. તો પણ દેવ મહર્દ્ધિક હોવાથી બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય કદાચ આગમન રૂપ ક્રિયા કરી શકતા હોય આ સંભાવનાથી શક્રે આ પ્રશ્ન કર્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે શક્ર આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય આગમન વિગેરે ક્રિયા કરી શકતો નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ "बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए" બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આગમન ક્રિયા કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता पभू" હા, શક્ર એવું તે કરી શકે છે. અર્થાત્ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને દેવ આગમન વિગેરે વ્યવહાર કરવામાં સમર્થ છે. આ પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે હવે આઠ પ્રશ્નાન્તર ગત બાકીના પ્રશ્નો તે ભગવાનને પૂછે છે. "देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! જે મહર્ધિક યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ છે. "एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए" આ અભિલાપ પ્રમાણે શું જવાને સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ એવો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય શું ગમન કરી શકે છે? "एवं भासित्तए वा वागरित्तए वा" એજ રીતે તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય શું બોલી શકે છે કે ઉત્તર દઇ શકે છે? "उम्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा, आउंटावेत्तए वा, पसारएत्तए वा" ઉન્મેષ નિમેષરૂપ (ઉઘાડવું બંધ કરવું) વ્યાપાર કરી શકે છે? શરીરના અવયવોના સંકોચ કરવામાં અગર તેના ફેલાવવામાંની ક્રિયા કરવા સમર્થ થઇ શકે છે? "ठाणं वा सेज्जं वा, निसीहियं वा, चेइत्तए वा" સ્થાન શય્યા સ્વાધ્યાયભૂમિના ઉપભોગ કરવામાં સમર્થ થઇ શકે છે? એજ રીતે તે "विउव्वित्तए" શું વિકુર્વણા કરી શકે છે. "एवं परियारावेत्तए वा" વિષય ભોગો ભોગવવામાં સમર્થ થઇ શકે છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય અગર ગ્રહણ કરીને આ પ્રશ્નમાં કહેલા તમામ કાર્યો કરી શકે છે? અહિંયા આ આઠ પ્રશ્નો છે. (૧) આગમન વિષયનો પહેલો પ્રશ્ન છે. (૨) ગમન વિષેનો બીજો પ્રશ્ન છે. (૩) ભાષણ, વ્યાકરણ વિષેનો ત્રીજો પ્રશ્ન છે. (૪) ઉન્મેષનિમેષ (ઉઘાડવુ વાસવું) વિષેનો ચોથો પ્રશ્ન છે. (૫) સંકોચાવવું અને ફેલાવવું એ વિષેનો પાંચમો પ્રશ્ન છે. (૬) સ્થાન વિગેરે વિષયનો છટ્ઠો પ્રશ્ન છે. (૭) વિકુર્વણા વિષેનો સાતમો પ્રશ્ન પ્રશ્ન છે. (૮) પરિચારણા (વિષયભોગ) ભોગવવા સંબંધી આઠમો પ્રશ્ન છે. આ રીતે શક્રના આ આઠ પ્રશ્નો છે. તે પ્રશ્નોના સંબંધમાં પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આ બધી ક્રિયાઓ કરવામાં સમર્થ થાય છે. બહારના

પુદ્ગલોના સહકારથી એવી ક્રિયાઓનું કરવું દેવોને સુલભ હોય છે. એ પ્રમાણે ભગવાનનો ઉત્તર છે "इमाइं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" આ પ્રશ્નો ઉત્ક્ષિપ્ત એ માટે કહ્યા છે કે તેનું સ્વરૂપ અવિસ્તૃત છે. તથા પૂછવાને યોગ્ય હોવાથી પ્રશ્ન રૂપ છે અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી (ઉત્તર દેવા યોગ્ય હોવાથી) વ્યાકરણ રૂપ છે. એવા આ ઉત્ક્ષિપ્તરૂપ અને વ્યાકરણ રૂપ આઠ પ્રશ્નો શક્રે પ્રભુને પૂછયા "पुच्छित्ता" પૂછીને "संभंतियवंदणएणं वंदइ" પછી તેણે ઘણી ઉત્કંઠાથી જલદી પ્રભુને વંદના કરી "वंदित्ता" વંદન કરીને પછી તે "तमेव जाणविमाणं दुरुहइ" જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યો હતો તેજ દિવ્ય વિમાન પર સવાર થઇ ગયો. "दुरुहित्ता" સવાર થઇને બેસીને "जामेव दिसं पाउब्भूए" પછી તે જે દિશાથી આવ્યો હતો. "तामेव दिसं पडिगए" તે દિશા તરફ પાછો ચાલ્યો ગયો. ।।સૂ૦૧।।

શક્રેન્દ્ર કે વિષયમેં પ્રશ્નોત્તર

શક્ર હમેંશા ભગવાનને વંદના કરે છે યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરે છે. તો પછી તે શક્ર આજે સંક્ષિપ્તથી આઠ પ્રશ્નો પૂછી અને ઉત્સૂકતાવાળો થઇને ચાલ્યો ગયો. તે વિષેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામીએ આ વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછયું.–"भंतेत्ति" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–"भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं" ભગવાન ગૌતમે હે ભગવન્! એ પ્રમાણે પ્રભુને સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरं वंदइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી તેમના ગુણોની સ્તુતિ કરી "नमंसइ" નમસ્કાર કર્યા "वंदिता नमंसित्ता" વંદના નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું "अन्नया णं भंते! હે ભગવન્! જ્યારે "सक्के देविंदे देवराया" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર "देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ" આપ દેવાનુપ્રિયને વંદના કરતા હતા નમસ્કાર કરતા હતા સત્કાર કરતા હતા. "जाव पज्जुवासइ" તે પછી તે ઇન્દ્ર યાવત્ પર્યુપાસના કરતા હતા અહિંયા 'યાવત્' શબ્દથી "सक्कारेइ सम्माणेइ, कल्लाणं, मंगलं देवयं चेइयं" 'ઇત્યાદિ' પદનો સંગ્રહ થયો છે તો પછી આજે "किण्णं भंते! अज्ज सक्के देविंदे देवराया" શું વાત છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇન્દ્રે "देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" આપ દેવાનુપ્રિયને પૂછવા યોગ્ય આઠ પ્રશ્નો પૂછયા છે અને "पुच्छित्ता" પૂછીને તરતજ "संभंतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए" ઉતાળથી આપને

વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ ચાલ્યો ગયો અહિં 'યાવત્' પદથી "वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ગૌતમના આ પ્રશ્નોનો ભાવ એ છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જ્યારે જ્યારે આપને વંદના વિગેરે કરવા માટે આવતા હતા ત્યારે ત્યારે તે શાંત ચિત્ત થઇને આપને પ્રશ્ન પૂછતા હતા અને આપની પાસેથી તેનો યથાવત ઉત્તર મેળવીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને સ્વસ્થ ચિત્તથી આપની વંદના વિગેરે ક્રિયા અને પર્યુપાસના વિગેરે ક્રિયા કરતો હતો અને તે પછી તે જતો હતો પરંતુ આજે શું છે. કે તે શક્ર ભ્રમિત ચિત્તની જેમ કેવળ પ્રશ્ન પૂછીને જ જલદી જલદી ચાલ્યો ગયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमाइ समणे भगवं महावीरे" હે ગૌતમ! "एवं खलु गोयमा! તેનું કારણ એ છે કે "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયમાં 'महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे" મહાશુક્ર કલ્પમાં મહાસમાન નામના વિમાનમાં "दो देवा महड्ढिया जाव महासोक्खा" મહાઋદ્ધિવાળા યાવત્ મહાસુખવાળા બે દેવ "एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना" એક વિમાનમાં દેવ રૂપથી ઉત્પન્ન થયા છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जुइए महाबले महाजसे" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तं जहा–मायिमिच्छादिट्ठि उववण्णए य अमायिसम्मादिट्ठि उववन्नएय" તેમાં એક માયિ મિથ્યાદષ્ટિવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયો છે. અને એક અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયો છે. "तए णं से मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे" તે ઉત્પન્ન થયેલા માયીમિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે "तं अमायि सम्मादिट्ठिं उववन्नगं देवं एवं वयासी" તે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયેલા દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું-"परिणममाणा पोग्गला नो परिणया" પરિણતીને પ્રાપ્ત કરનારા પુદ્ગલ, પરિણત કહેવાતા નથી પરંતુ તે "अपरिणया" અપરિણત જ કહેવાય છે. કેમકે તે પરિણામ ક્રિયાના વિષયવાળા બનેલા હોય છે. એ વાતને આ રીતે જ અથવા આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવે છે. "परिणमंति पोग्गला नो परिणया" જે પુદ્ગલ વર્તમાનમાં પરિણમન ક્રિયાવાળા બનેલા છે. તે પુદ્ગલ 'પરિણત' કહેવાતા નથી પરંતુ "अपरिणया" અપરિણત જ છે એવું પોતાનું મંતવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે પ્રગટ કર્યું છે. તેનો આશય એ છે કે "परिणमंति" એવું કહેવાથી વર્તમાનકાળનો જ બોધ થાય છે. ભૂતકાળનો બોધ થતો નથી ભૂતકાળ વર્તમાન કાળનો વિરોધી છે. કેમકે વર્તમાન કાળના ધ્વંસ (નાશ) રૂપ છે તેનું નામજ 'ભૂતકાળ' છે. તેથી જે સમયે પરિણમનમાં વર્તમાન ક્રિયા રહેલી છે તે સમયે ભૂતક્રિયા તેમાં કેવી રીતે આવી શકે? કેમકે ભૂતક્રિયા અને વર્તમાન ક્રિયામાં પરસ્પરમાં વિરોધાભાસ છે તેથી "परिणमन्ति" એ પ્રમાણેના કથનથી વર્તમાન કાળસંબંધી પરિણમનનો બોધ થાય છે તેથી પુદ્ગલ "परिणत"

માનવામાં આવતા નથી પરંતુ તે અપરિણત જ માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું માયી મિથ્યાદૃષ્ટિનું કથન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં "तए णं से अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए देवे तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी" તે અમાયિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે તે માયી મિથ્યાદષ્ટિ ઉપપન્નક દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું "परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया" પરિણમમાન્ (ફેરફાર થતા) પુદ્ગલ પરિણત માનવામાં આવે છે અપરિણત માનવામાં આવતા નથી જે પુદ્ગલ પરિણામ ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે તે પરિણત જ છે. કેમકે "परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंति" એવું ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે પરિણામ ક્રિયા તેનામાં રહેલી હોય નહિં તો પરિણામ ક્રિયાના અસદ્ભાવ—અવિદ્યમાનપણામાં પણ જો "परिणमंति" એવું કહેવામાં આવે તો જેવી રીતે અહિંયા કહેવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે બીજે પણ એવું જ કહેવાવું જોઈએ જ્યારે પરિણામનો સદ્ભાવ થઇ રહ્યો છે. ત્યારે "परिणमंति" એ રીતના વ્યવહારમાં ત્યાં પરિણતત્વનો અવભાસ અવશ્ય હોય છે જો પરિણામના સદ્ભાવમાં પણ પરિણતત્વનો સદ્ભાવ ન હોય તો હમેંશા પરિણતત્વનો અભાવ જ રહેશે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે. જ્યાં માટીના વાસણો પકાવવામાં આવે છે એવા નિભાડામાં ઘડા વિગેરે મૂકવાથી જ્યાં સુધી તે ઘડા વિગેરે તેમાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે નિભાડામાં પાકે છે. એવો વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે જેથી આ વ્યવહારથી એવું સમજાય છે કે પરિણામ ક્રિયા લાંબે કાળે થવાવાળી છે. હવે અહિં વિચારવાનું એ છે કે જો પ્રથમ સમયમાં ઘટાદિમાં પરિણમન ક્રિયા થઈ તેમ ન માનવામાં આવે તો તે બીજા સમયમાં પણ થઈ એમ કેવી રીતે માની શકાય ? આ સ્થિતિમાં છેલ્લા સમયમાં પણ તે પરિણામ પરિણમન ક્રિયા પૂરી થશે એમ કહેવું તે તો કેવળ એક દુરાશા માત્ર જ થશે જેથી એવું જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયમાં જ અંશતઃ પરિણામ થાય છે તે પછી બીજા સમયમાં ત્યાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે તેમાં પ્રથમ સમયમાં થતું નથી એજ રીતે ત્રીજા સમયમાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે બીજા સમયમાં થતું નથી આ રીતે પ્રથમ સમયથી લઈને અંતિમ સમય સુધી તેમાં પરિણામ થતું જ રહે છે. તેથી જ્યારે પ્રથમ સમય નાશ પામે છે. ત્યારે તે સમયમાં જે પરિણામ ત્યાં થયું છે તે પરિણામમાં "परिणत" એવો વ્યપદેશ (વ્યવહાર) થઇ જાય છે. આ વ્યપદેશ (વ્યવહાર) ભૂતકાળ સંબંધી છે કેમકે આ પરિણામ તેમાં પ્રથમ સમયમાં થઈ ચુક્યું છે. તથા બીજા વિગેરે સમયોની અપેક્ષાએ તે પરિણામ કે જે હજી થવાનું બાકી છે તે થઈ રહ્યું છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જેથી "परिणमंति" એવો વર્તમાન સંબંધી વ્યવહાર પણ થાય છે. અને પહેલા સમયની અપેક્ષાએ તે પરિણત થઈ ચુક્યું છે, જેથી 'परिणता' એવો પણ વ્યવહાર થાય છે આ રીતે "परिणमन्ती परिणतः" એ બન્ને પ્રકારનો વ્યપદેશ થવામાં

કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ રહેતો નથી પરંતુ તે બન્ને ત્યાં સુસંગત જ છે. એવો સમ્યગ્દષ્ટિ દેવના મનનો અભિપ્રાય છે. "तं मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नगं एवं पडिहणइ" આ રીતે સ્યાદ્વાદ મતના આશ્રયથી તે સમ્યગદૃષ્ટિ દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને પરાજીત કરી દીધો. 'एवं पडिहणित्ता" પરાજીત કરીને "ओहिं पउंजइ" પછી તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો "ओहिं पउंजित्ता" અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને "ममं" મને ओहिणा" તે અવધિજ્ઞાનથી "आभोएइ" જોયો "आभोएत्ता" જોઇને "अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था" તે પછી તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો અહિંથી યાવત્ પદથી "अज्झत्थिए, चिंतिए, पत्थिए, कप्पिए, मणोगए, संकप्पे" આ વિશેષણોનું ગ્રહણ થયું છે. "एवं खलु समणे भगवं महावीरे" તેને દેવો વિચાર આવ્યો ? તે બાબતનું વર્ણન સૂત્રકાર કરે છે. આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં રહેલ "भारहे वासे" ભારત નામનું ક્ષેત્ર છે. તેમાં "जेणेव उल्लुयतीरे नयरे" જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે. અને તેમાં પણ જે "एग जंबुए चेइए" એક જંબુક નામનું ઉદ્યાન છે. "अहापडिरूवं जाव विहरइ" યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહને ધારણ કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરાજમાન છે. અહિંયા 'યાવત્, પદથી "उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે અવગ્રહને-વનપાલની આજ્ઞા ધારણ કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરીને "तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता" જેથી હવે મને એજ યોગ્ય છે કે હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વન્દના કરીને યાવત્ પર્યુપાસના કરીને "इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए" તેઓને આ રીતના પ્રશ્નો પૂછું અહિંયા પણ યાવત્ પદથી "नमंसित्ता नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन्" ઇત્યાદિ પદોને સંગ્રહ થયો છે. "त्तिकट्टु एवं संपेहेइ" આ પ્રમાણે તેણે વિચાર કર્યો "एवं संपेहित्ता" આવો વિચાર કરીને "चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं परियारो" તે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવની સાથે જેવી રીતે કે-"जहा सूरियाभस्स" રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવનો પરિવાર કહેવામાં આવ્યો છે, તેનાથી ઘેરાયેલા સૂર્યાભ દેવની માફક "जाव निग्घोसणाइयरवेणं" યાવત્

વાજીંત્રોના અવાજપૂર્વક "जेणेव जंबूद्दीवे दीवे" જ્યાં જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ હતો "जेणेव भारहे वासे" તેમાં પણ જ્યાં ભારત ક્ષેત્ર નામનું ક્ષેત્ર છે, "जेणेव उल्लुयतीरे नयरे" તેમાં પણ જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે– "जेणेव एगजंबूए चेइए" તેમાં પણ જ્યાં એક જંબૂક નામનું ઉદ્યાન છે, "जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए" તે ઉલ્લુકતીર નગરમાં પણ જ્યાં હું વર્તમાન છું ત્યાં આવવાની તે દેવે તૈયારી કરી "जहा सूरिया भस्स" એ કથનથી અહિંયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं य बहूहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवीहिं सद्धिं संपरिवुडे" ઇત્યાદિ આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

ત્રણ પરિષદાઓની સાથે સાત અનીકો (સૈન્ય)ની સાથે અને સાત સેનાપતિયોની સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવોની સાથે અને બીજા પણ અનેક મહાસમાણવિમાનમાં રહેનારાવૈમાનિક દેવ દેવીયોની સાથે તેણે પ્રસ્થાન કર્યું આ રીતના ઠાઠમાઠથી તે દેવે મારી પાસે આવવા પ્રસ્થાન કર્યું "तए णं से सक्के देविंदे देवराया" તે પછી તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે "तस्स देवस्स" તે દેવની "तं दिव्वं देविड्ढिं" તે દિવ્ય અનુપમ દેવઋદ્ધિને "दिव्वं देवज्जुइं दिव्य-देवद्युतिने दिव्वं देवाणुभावं" દિવ્ય દેવપ્રભાને "दिव्वं तेयलेस्सं" દિવ્ય તેજોલેશ્યા "असहमाणे" સહન ન થવાથી "मम अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" આ ઉત્ક્ષિપ્ત વિગેરે રૂપ આઠ પ્રશ્નો મને પૂછયા છે. "संभंतियं जाव पडिगए" અને ઘણીજ ઉતાવળથી યાવત્ તે અહિંથી ચાલ્યો ગયો છે, અહિં યાવત્પદથી એ પ્રમાણે સમજવું કે આ આઠ ઉત્ક્ષિપ્ત પ્રશ્નો પૂછીને વ્યગ્રચિત્તે વન્દના કરીને તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર એજ યાન વિમાનમાં બેસીને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો. ॥સૂ૦૨।

ગંગદત્ત દેવ કા આગમન આદિ કા નિરૂપણ

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ગૌતમને જ્યારે આ વૃતાંત કહેતા હતા તેજ વખતે તે દેવ ત્યાં આવી ગયા એ સઘળો વૃતાંત "जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ' इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરે છે.

ટીકાર્થ–"जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठे परिकहेइ" ભગવાન ગૌતમે પૂર્વોક્ત રૂપથી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુને

જ્યારે પહેલા આ પ્રમાણે પૂછ્યું અને એ વિષયમાં પ્રભુ જ્યારે તેમને ઉત્તર આપી રહ્યા હતા. તે વખતે "तावं च णं" એટલામાં જ "से देवे तं देसं हव्व-मागये" તે દેવ આપોઆપ તે સ્થાન પર પ્રભુની પાસે શીઘ્રતાથી આવીને ઉપસ્થિત થઇ ગયા ' तए णं से देवे" આવીને તરત જ તે દેવે "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને "तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ" ત્રણવાર વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું "एवं खलु भंते" હે ભગવન્! એવી વાત છે કે "महासुक्के कप्पे" મહાશુક્ર કલ્પમાં "महासमाणे विमाणे" મહાસમાન નામના વિમાનમાં "एगे माइमिच्छादिट्ठि उववण्णए देवे" એક માયી મિથ્યાદષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે "ममं एवं वयासी" મને આ પ્રમાણે કહ્યું "परिणममाणा पोग्गला नो परिणया" જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા છે. તે પુદ્ગલ પરિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે "परिणमंति" એ પ્રમાણે વર્તમાન કાળ સંબંધી વ્યવહાર છે. ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળમાં અન્યોન્યમાં ભેદ છે. એથી તે બન્નેનું એક સ્થાનમાં રહેવું તે કેવી રીતે માની શકાય જો તે પરિણમી રહ્યા છે. તો તે 'પરિણત' કહિ શકાય નહિ અને જો પરિણત થઇ ગયા છે. તો તેને 'પરિણમમાન્' એ પ્રમાણે કહી શકાય નહિ એજ વાત "अपरिणया" એ પદથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેજ કારણથી જ્યારે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઇ રહ્યા હોય તો "परिणमंतीति णो परिणया पोग्गला अपरिणया' परिणमन्ति" એ ક્રિયાને લઈને તે પુદ્ગલ 'પરિણત' માનવામાં આવે છે. અપરિણત માનવામાં આવતા નથી, જેથી આ કારણે તે પરિણત છે. "तए णं अहं तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी" હે ભગવન્! જ્યારે તે માયિ મિથ્યાદષ્ટિ દેવે એવું કહ્યું ત્યારે મેં તેને આ પ્રમાણે કહ્યું "परिणममाणा' पोग्गला परिणया नो अपरिणया" જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા હોય, તે પુદ્ગલ પરિણત જ કહિ શકાય છે. તેને અપ-રિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે "परिणमंतीति नो पोग्गला परिणया अपरिणया" જે પરિણમી રહ્યા હોય તે પુદ્ગલ પરિણત કહેવાય છે અપરિણત કહેવામાં આવતા નથી તેનો ભાવ એ છે કે "परिणमंति" એવું કહેવામાં આવે છે કે તે તેનામાં પરિણમન ક્રિયાના સદ્ભાવમાં કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે હોય તો જ્યાં પરિણમનનો સદ્ભાવ ન હોય ત્યાં પણ "परिणमंति" એ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રસંગ આવે અને જ્યારે ત્યાં પરિણામનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે તે સ્થિતિમાં પરિણતતા પણ અવશ્યં ભાવી છે. એ પ્રમાણે માનવું પડશે કેમકે પરિણમવું હોવા છતાં પણ જો ત્યાં પરિણતતાનો સ્વીકાર

કરવામાં આવે તો ત્યાં પરિણતતાનો હમેંશા અભાવ થઇ જશે "से कहमेयं भंते ! एवं" હે ભગવન્ ! મેં તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું છે તો આ પ્રમાણેનું મારૂં કથન શું બરાબર છે? તે સમ્યગદૃષ્ટિ દેવે ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે "गंगदत्ताइ समणे भगवं महावीरे" હે 'ગંગદત્ત' એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે "गंगदत्ते एवं वयासी" તે ગંગદત્ત દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું "अहं पि णं गंगदत्त ! एवं आइक्खामि" હે ગંગદત્ત ! હું પણ એમ જ કહું છું એ પ્રમાણે જ ભાષણ કરૂં છું હું એવી રીતની જ પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી જ પ્રરૂપણા કરૂં છું કે ""परिणममाणा पोग्गला जाव नो अपरिणया" જે પુદ્દલ પરિણામવાળા થઇ રહ્યા છે તે પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી અહિં યાવત્ પદથી "परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया", परिणमंति એ ક્રિયાપદથી પરિણામ પામતા પુદ્દલો પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सच्चमेसेअट्ठे" માટે હે દેવ ! તમે જે કહ્યું છે. અને મેં જેને સમર્થન આપ્યું છે તે આ અર્થ સર્વથા બરાબર જ છે. હવે તે અર્થ કયો છે એ બતાવતાં પ્રભુ કહે છે કે "परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः नो अपरिणताः परिणमंतीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता" પરિણામ પામતા પુદ્દલો પરિણત છે. તે અપરિણત નથી "परिणमंति" એ ક્રિયાપદથી થતાં પરિણમનથી તે પરિણત જ કહેવાય છે. અપરિણત કહેવાતાં નથી. "तए णं से गंगदत्ते देवे" તે પછી તે ગંગદત્ત દેવ "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પોતાના કથનનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું તે સાંભળીને ઘણોજ ખુશ થયો પ્રસન્નચિત્ત થયો અને હર્ષના ઉત્કર્ષથી તેનું હૃદય પ્રફુલ્લિત થઇ ગયું "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તે દેવે તેજ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તે દેવ પ્રભુની પાસે પોતાના ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયા તે સ્થાન પ્રભુથી બહુ દૂર ન હતું અને બહુ નજીક પણ ન હતું ત્યાં બેસીને પ્રભુની પર્યુપાસના કરી (સેવા કરી)

અહિંયા યાવત્ પદથી "नातिदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे" આ પદો ગ્રહણ થયા છે. તેનો અર્થ બહુ દૂર નહિ તેમજ બહું નજીક નહિ એવા આસને બેસીને પ્રભુની સેવા કરતા નમસ્કાર કરતા પ્રભુની સન્મુખ વિનય સહિત હાથ જોડીને એ પ્રમાણે થાય છે.

"तए णं समणे भगवं महावीरे" તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે "गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ" તે ઘણી વિશાળ એવી તે પરિષદમાં પ્રભુએ ગંગદત્ત દેવને "अत्थिलोए अत्थि अलोए" લોક છે ને અલોક પણ છે પાપ છે ને પુણ્ય છે. તેમજ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપ વિગેરે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અહિંયા યાવત્ પદથી "महाति-महालयाए परिसाए" 'इत्यादि' પદોથી લઈને "अरिह" એ છેલ્લા પદ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "जाव आराहए भवइ" યાવત્ તે દેવ આરાધક થઈ ગયા અહિયાં યાવત્ પદથી "तेसिं सव्वेसिं" એ પાઠથી લઈને "आणाए" એ છેલ્લા પદ સુધીના પાઠનું ગ્રહણ થયું છે. અહિયાં ઔપ-પાતિક સૂત્રના પૃષ્ઠ ૪૪૭ સૂ પ૬માં કહ્યા અનુસાર સઘળી ધર્મદેશના સમજી લેવી વધારે વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઔપપાતિક સૂત્રમાં જોઇ લેવું "तए णं से गंगदत्ते देवे" તે પછી તે ગંગદત્ત દેવ "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસેથી "धम्मं सोच्चा निसम्म" શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં કરીને "हट्ठतुट्ठे" ઘણોજ અધિક પ્રસન્ન થયો અને સંતુષ્ઠ (પ્રસન્ન) ચિત્ત થઈને "उट्ठाए उट्ठेइ" પછી તે દેવ ત્યાંથી પોતે ઉઠયો "उट्ठाए उट्ठेत्ता" ઉઠીને "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યો "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासि" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું "अहं णं भंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए" હે ભગવન્! હું ગંગદત્ત દેવ શું ભવસિદ્ધિક છું કે અભવસિદ્ધિક છું અર્થાત્ જેને સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવો હું છું ? કે સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ કોઇ વખત પણ ન થાય તેવો હું છું ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું "एवं जहा सूरियाभो" રાજપ્રશ્નિય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તેવું જ કથન હે ગંગદત્ત તમે તમારા વિષયમાં પણ સમજી લો અર્થાત્ સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં ત્યાં પ્રશ્ન રૂપથી આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું તે પ્રમાણે "सम्मदिट्ठि मिच्छादिट्ठि परित्तसंसारिए, अणंतसंसारिए सुलहबोहिए दुल्लहबोहिए आराहए विराहए, चरिमे अचरिमे" સમ્યગદષ્ટિ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ છે ? પરિત્ત સંસારી છે કે અનંત સંસારી છે. ? અર્થાત્ તું સંસાર વધારનારો છે કે સંસારનો ક્ષય કરનાર છે ? સુલભ બોધી છે કે દુર્લભ બોધી છે? આધારક છે કે વિરાધક છે ? ચરમભવવાળો છે કે અચરમ છે ? વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પ્રમાણેનું ત્યાંનું કથન "जाव बत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ" એ પાઠ સુધીનું ગ્રહણ થયું છે આ રીતે તેણે બત્રિસ પ્રકારના નાટકો બતા-વીને જે દિશાથી આવ્યા હતા તે દિશાએ જ પાછા ચાલ્યા ગયા. અહિયાં યાવત્ પદથી "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता तमेव

दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए" ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યા હતા તે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે દિશા તરફ પાછા ચાલ્યા ગયા. ॥સૂ૦૩॥

ગંગદત્તદેવકે પૂર્વભવકે વિષયમેં પ્રશ્નોત્તર

હવે ગૌતમ સ્વામી ગંગદત્ત દેવના પૂર્વભવ સંબંધી પૂછે છે કે–

"भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ–

ટીકાર્થ–"भंते ! त्ति भगवं गोयमे !" હે ભગવન્! આ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુને સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ પદથી "वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. હવે શું પૂછયું તે કહેવામાં આવે છે. "गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવની "सा दिव्वा देवड्ढी दिव्वा देवज्जुई कहिं गया कहिं अणुपविट्ठा" તે દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવ દ્યુતિ કયાં ગઇ અને કયાં પ્રવેશી ગઇ? તે બાબત આપ મને કહો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું "गोयमा ! सरीरं गया सरीरं अणुपविट्ठा" હે ગૌતમ! ગંગદત્ત દેવની તે દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેના શરીરમાં સમાઇ ગઈ છે. અને તેના શરીરમાં પ્રવેશી ગઈ છે. "कूडागारसालादिट्ठंतो जाव सरीरं अणुपविट्ठा" આ વિષયમાં કૂટાગાર શાળાનું દૃષ્ટાંત યાવત્ શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ત્યાં સુધીનું સમજી લેવું કહેવાનો ભાવ એ છે કે જે રીતે એક કૂટાગારશાળા પાસે ઉભેલા અનેક માણસો જોરથી આવતા વાવાઝોડાને અગર જોરથી આવતા વરસાદને જોઈને તે કૂટાગારશાળાની અંદર ચાલ્યા જાય છે. અર્થાત્ પ્રવેશે છે તેજ રીતે આ ગંગદત્તની દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ ગંગદત્તના શરીરમાં જ સમાઈ ગઇ આ વાતને 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રમાં વર્ણવેલા સૂર્યાભદેવના કથનમાંથી ત્યાંનો પાઠ આપીને આ રીતે પુષ્ટ કરવામાં આવી છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. "जहानाम कूटाकारशाला सिया ઇત્યાદિ तद्यथा नाम कूटाकारशाला स्यात्, द्विधातो लिप्ता, गुप्ता, गुप्तद्वारा, निवातगंभीरा, तस्याः खलु कूटाकारसालायाः अदूरसामंते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति, ततः खलु स जनसमूहः एकं महदभ्रवार्दलकं वामहावातं वा एजमानं पश्यति, दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्, अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवं उच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा इति कूटाकारशालादृष्टान्तः" યથા નામવાલી એક કૂટાકાર શાળા હોય

અને તે બંને બાજુથી લીપેલી હોય, સારી રીતે રક્ષાયેલી હોય છૂપા દ્વારવાળી હોય, જેની અંદર વાયુ પ્રવેશી ન શકે તેવી હોય, અને એટલા જ માટે ગંભીર હોય, તે કૂટાકાર શાળાની બહુ નજીક નહીં કે બહુ દૂર નહિ તેવી રીતે એક વિશાળ (ઘણા) માણસોનું ટોળું ત્યાં ઉભું હોય એટલામાં એક મોટા મેઘ (વરસાદ)ના વાદળને અગર વાવાઝોડાને આવતું તે ટોળુ જુએ છે એ પ્રમાણે જોઇને તે ટોળું તે કૂટાગારશાલાની અંદર પ્રવેશી જાય છે. તેવી જ રીતે હે ગૌતમ! તે ગંગદત્ત દેવની દિવ્યઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેના શરીરમાં જ પ્રવેશી ગઈ આ રીતનું કૂટાગારશાળાનું દષ્ટાંત છે. આ દૃષ્ટાંત 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રના ૫૧માં સૂત્રમાં આપ્યું છે. જેથી વિશેષ વિસ્તારથી જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ ત્યાં જોઈ લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી "अहो णं भंते! गंगदत्तदेवे महड्ढीये जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવ મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ મહાસુખવાળા છે આ પ્રમાણે કહીને તેમના ભાગ્યની પ્રશંસા કરે છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जूइए, महाजसे, महाणुभावे" આ પદનો સંગ્રહ થયો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે-"गंगदत्तेणं भंते! देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवज्जूई किण्णा लद्धा" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ કેવી રીતે મેળવી અહિંયા યાવત્ પદથી નીચેના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "किण्णा पत्ता किण्णा अभिसमन्नागया को वा एस आसी पूव्वभवे? किंणामए किंगोत्तए, कयरंसि णयरंसि वा गामंसि वा सन्निवेसंसि वा किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્! તે ગંગદત્ત દેવે પ્રાપ્ત કરેલી ઉદાર, પ્રધાન શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય સંબંધી ઋદ્ધિઓ-રૂપ લાવણ્યતા વિગેરે સંપત્તીઓ કયા કારણથી મેળવી? અર્થાત્ તેને શી રીતે તે સંપત્તીઓ મળી? કયા કારણથી તેને પ્રાપ્ત થઇ કયા કારણથી તે સંપત્તી તેને આધીન બની? અને તેનો ભોકતા તે કેવી રીતે બન્યો? પૂર્વભવમાં તે કોણ હતો? તેનું નામ શું હતું? તેણે કયા ગોત્રમાં જન્મ લીધો હતો? કયા નગરમાં કે કયા ગામમાં અને કયા દેશમાં તેનો જન્મ થયો હતો? તેણે પૂર્વભવમાં કેવા પ્રકારનું અભયદાન, સુપાત્રદાન, આપ્યું હતું? અને તેણે કેવા પ્રકારના અરસ વિરસ પદાર્થોનો આહાર કર્યો હતો? કેવા પ્રકારના શીલાદિ વ્રતના આચરણ કર્યા હતા? તેમજ કયા તથારૂપ શ્રમણનિર્ગ્રન્થના અથવા બાર પ્રકારનું વ્રતોનું પાલન કરનાર શ્રાવકની પાસે તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલ પાપનિવૃત્તિ રૂપ એક પણ નિરવદ્ય વચન સાંભળીને તે વચનનું સારી રીતે મનન કર્યું? કે જેનાથી તે ઉદાર પ્રધાન સર્વોત્તમ મનુષ્ય સંબંધી રૂપ લાવણ્ય વિગેરે વિભૂતિઓ તે પ્રાપ્ત કરી શકયો છે? આ પ્રક-

રણનું વિશેષ વર્ણન 'વિપાક' સૂત્રની વિપાકચન્દ્રિકા ટીકામાં સુબાહુ કુમારના અધ્યયનમાં આપવામાં આવ્યું છે. જીજ્ઞાસુએ તેમાં જોઈ લેવું તથા કેવી રીતે અભિસમન્વાગત કરી છે. અર્થાત્ પોતાને ભોગવવા યોગ્ય બનાવી છે. ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी" હે ગૌતમ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. "एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं समएणं" હે ગૌતમ! તે કાળ અને તે સમયે "इहेव जंबुद्दीवे दीवे" આ જંબુદ્વીપમાં અર્થાત્ મધ્ય જંબુદ્વીપનામના દ્વીપમાં "भारहे वासे" ભરતક્ષેત્રમાં "हत्थिणापुरे नयरे होत्था" હસ્તિનાપુર નગર હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન 'ઔપપાતિક સૂત્રમાં' જેવી રીતે ચંપાપુરીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતે અહિંયા સમજી લેવું. "सहस्संबवणे उज्जाणे" તેમાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાનની માફક સમજી લેવું. "तत्थ णं हत्थिनापुरे नयरे" તે હસ્તીનાપુર નગરમાં "गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ" ગંગદત્ત નામનો ગાથાપતિ (ગૃહસ્થ) રહેતો હતો "अड्ढे जाव अपरिभूए" તે ગાથાપતિ 'આઢય' એટલે કે સંપત્તિવાળો હતો અને કોઈથી પરાભવ ન પામે તેવો હતો અહિંયા યાવત્ પદથી "दित्ते वित्थीन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइन्ने, बहुधणबहुजायरूवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे, बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–ઘણા ધનનો સ્વામી હોવાથી તે આઢય હતો શત્રુઓને જીતવાવાળો હોવાથી તે દિપ્ત હતો સ્વધર્મનો પાલક હોવાથી તે વિત્ત–પ્રસિદ્ધ હતો તેમના અનેક મોટા મોટા મહેલો હતા ઘણા પ્રમાણમાં તેની પાસે શય્યા (પથારી) આસન, યાન (રથ) વિગેરે

વાહનો હતા તેના કોઠારો ઘઉં, ચોખા, વિગેરે ધાન્યોથી ભરપૂર રહેતા હતા અને તેનો ભંડાર સોના, ચાંદી રત્નો વિગેરેથી ભરેલો હતો ધન મેળવવાના વ્યવહારમાં તે હમેંશા ઉદ્યમશીલ રહેતો હતો તેના રસોડામાં એટલી વિશેષ પ્રમાણમાં રસોઇ બનતી હતી કે ઘરના બધા ભોજન કરી લીધા પછી પણ ઘણી બધી રસોઈ વધતી હતી જે ગરીબોને દેવામાં આવતી હતી તેની સેવા માટે ઘણા દાસ, દાસીઓ હતા તેની પશુશાળામાં ગાયો, ભેંસો, બકરાના ટોળાના ટોળા રહેતા હતા આ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના ટીકાર્થમાં આપવામાં આવેલ છે, તો તે ત્યાંથી જોઇ લેવું.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू" મુનિસુવ્રત નામના અરહંત કે જેઓને કોઈ પદાર્થ અવિદિત (જાણ બહાર) ન હતો અર્થાત્ તેઓ સર્વ વસ્તુને જાણનારા હતા એટલે તેઓ અરહંત કહેવાય છે "आइगरे" તે મુનિસુવ્રતને આદિ-કર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ તેમના શાસનમાં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના આદિ પહેલા વ્યવસ્થા કરનારા હતા ત્રણે કાળમાં રહેલા સઘળા પદાર્થોને 'હસ્તામલકવત્' એટલે કે હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પ્રત્યક્ષ જોનારા હતા. એટલા માટે તેઓ સર્વજ્ઞ જ્ઞાતા હતા અહિંયા યાવત્ પદથી "तित्थयरे" વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सव्वदरिसी" એ પદથી મુનિસુવ્રત સર્વ પદાર્થને સ્પષ્ટ રીતે જોનારા હતા. એ સિદ્ધ થાય છે. "आगासगएणं चक्केणं जाव पकड्ढिज्जमाणेणं" (૨) તેઓની સાથે દેવોએ આકાશમાં ધરેલા ચક્ર, છત્ર ને ધજા એ તમામ ચાલતા હતા. અર્થાત્ દેવોએ આકાશગત છત્રવાળા હતા. તેમના મસ્તક ઉપર આકાશમાં દેવોએ છત્ર વિગેરે ધર્યા હતા આકાશમાં ધરેલ ચક્ર, છત્ર, ને ધજા એ તમામ ચાલતા હતા અર્થાત "आगासगएणं छत्तेणं" इत्यादि આકાશગત છત્રવાળા હતા. પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सीसगणसंपरिवुडे" તેઓ શિષ્ય સમુદાય સાથે હતા. पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे" તેઓ તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર વિહાર કરતાં કરતાં "गामाणुगामं दूइज्जमाणे" એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં કરતાં "जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे" જ્યાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું "जाव विहरइ" ત્યાં પધાર્યા અહીંયા યાવત્ પદથી "तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे" વસતિમાં ઉતરવા માટે વનપાલની આજ્ઞા લઈને તપ અને સંયમથી પોતાના

આત્માને ભાવિત કરતા થકા ત્યાં વિરાજમાન થયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "परिसा णिग्गया जाव पज्जुवासइ" મુનિસુવ્રત ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શનાર્થે આવી યાવત્ તેણે તેમની પર્યુપાસના કરી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી "मुनिसुव्रतं वंदते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा" इत्यादि–પરિષદે સુવ્રતમુનિને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "तए णं से गंगदत्ते गाहावई" તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિને "जाव इमिसे कहाए लद्धत्थे समाणे" ભગવાન્ મુનિસુવ્રતના આગમનના સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તે ગાથાપતિ "हट्ठतुट्ठ जाव कयबलि जाव सरीरे" ઘણો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો તેનું હૃદય આનંદથી હર્ષવાળું થયું તે પછી તેજ વખતે તેણે સ્નાન કર્યું અહિ યાવત્ પદથી "चित्तानन्दितः हर्षवशविसर्पद्हृदयः स्नातः" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. "कृतबलिः यावत् शरीरः" એ વાકયમાં "कम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते, सुद्धप्पावेसाइं, मंगल्लाइं, वत्थाइं पवरपरिहिए, अप्पमहग्घाभरणालंकिय" વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે કાગડા વિગેરે પક્ષિઓ માટે અન્નના ભાગ રૂપ બલી કર્મ કર્યું. કૌતુક એટલે મષ, તિલક કર્યા તે તેમજ ખરાબ સ્વપ્ન વિગેરેના દોષોના નિવારણ માટે દહિં, ચોખા આદિનું ધારણ કરવું એ સઘળા કૃત્યો કરીને તે પછી થોડા વજનવાળા અને કિંમતમાં ઘણા ઉંચા આભૂષણો (ઘરેણાં)થી પોતાના શરીરને શણગારીને "साओ गिहाओ पडिनिक्खमई" પોતાના ઘરની બહાર નિકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता" બહાર નીકળીને (ઘેરથી નીકળીને) "पायविहारचारेणं" પગપાળો જ "हत्थिणापुरं नयरं" હસ્તિનાપુર નગરની "मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ" વચ્ચોવચ થઇને ચાલ્યો "निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे, जेणेव मुणिसुव्वए अरहा" પોતાના ઘેરથી નીકળીને તે ગંગદત્ત જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં મુનિસુવ્રત મુનિ વિરાજતા હતા, ત્યાં તે પહોંચ્યો. "तेणेव उवागच्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને "मुनिसुव्वयं अरहं तिक्खुत्तो" મુનિસુવ્રત અર્હંતને ત્રણવાર "आयाहिणं० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए, पज्जुवासइ" વિધિ સહિત ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના નમસ્કાર કર્યા અહિયાં યાવત્ પદથી "वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વદનાં નમસ્કાર કરીને (એ પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે,) ત્રણ પ્રકારની પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપાસના કરી મન, વચન અને કાય રૂપ ઉપાસનાથી ઉપાસના કરવી તેને ત્રણ પ્રકારની ઉપાસના કહેવાય છે. "तए णं मुणिसुव्वए अरहा" તે પછી મુનિ સુવ્રત અર્હન્તે "गंगदत्तस्स गाहावइस्स" ગંગદત્ત ગાથાપતિને "तिसेय महति जाव परिसा पडिगया" તે વિશાળ પરિષદમાં ધર્મનો ઉપદેશના

આપ્યો ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને પાછી ગઇ અહિંયા યાવત્ પદથી સઘળી ધર્મકથાનું વકતવ્ય સમજી લેવું "तए णं" તે પછી "से गंगदत्ते गाहावई" તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ "मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा" સુવ્રતમુનિની પાંસે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને "निसम्म" અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને "हट्ठतुट्ठ" પ્રસન્ન ચિત્તવાળો થયો અને હર્ષના અતિરેકતથી પ્રફુલ્લિત ચિત્તવાળો થઇને "उट्ठाए उट्ठेइ" ઉત્થાન શકિતથી તે ઉઠયો. "उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ" ઉઠીને તેણે સુવ્રત મુનિને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું. "सद्दहामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं" હે ભગવન્! હું નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરૂં છું "जाव से जहेवं तुब्भे वदह" આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તે પ્રમાણે અહિંયા યાવત્ પદથી "पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं" વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પદો ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્કંદક પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે હે ભગવન્! હું આપના કથનમાં પ્રતિતી (વિશ્વાસ) રાખું છું મને આપનુ કથન રૂચિકર લાગે છે. એ પ્રમાણે થાય છે. તેને વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉપર કહેલ ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકમાં પહેલો ઉદ્દેશો જોઈ લેવો. "जं नवरं देवाणुप्पिया जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेमि' તે પ્રકરણથી આ પ્રકરણમાં એટલો જ ફરક છે કે હું મોટા પુત્રને મારા સ્થાને ઉત્તરાધિકારી સ્થાપું છે "तए णं" તે પછી "अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि" હું આપ દેવાનુંપ્રિયની પાસે મુંડીત થઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ અહિં પણ યાવત્ પદથી ભગવતી સૂત્રના સ્કંદક પ્રકરણમાં રહેલ તમામ વિષયનું ગ્રહણ થયું છે. તેમ સમજી લેવું ગંગદત્તનો પ્રવ્રજ્યા (દિક્ષા) સ્વીકાર કરવામાં આ પ્રમાણેનો વિચાર તેના મુખથી સાંભળીને જાણીને સુવ્રત મુનિએ કહ્યું. "अहासुहं देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જે પ્રમાણે સુખકર લાગે તે પ્રમાણે કરો. તેમાં વિલંબ ન કરો. "तए णं से गंगदत्त गाहावई" તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિ "मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे" જ્યારે સુવ્રતમુનિએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે "हट्ठतुट्ठ" તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ હૃષ્ટતુષ્ટ ચિત્તવાળો થઇને પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને હર્ષના અતિરેકથી ઉભા થઇને "मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ" મુનિસુવ્રત અર્હંતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને મુણિસુવ્વયસ્સ अरहओ" મુનિ સુવ્રત અર્હંતની "अंतियाओ" સમીપથી "सहस्संबवणाओ" અને સહસ્રામ્રવન "उज्जाणाओ" ઉદ્યાનથી

"पडिनिक्खमइ" બહાર નીકળ્યો "पडिणिक्खमित्ता" બહાર નીકળીને "जेणेव हत्थिणापुरे नयरे" જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું "जेणेव सए गिहे" જ્યાં પોતાનું ઘર હતું 'तेणेव' उवागच्छइ" ત્યાં તે પહોંચ્યો "उवागच्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને "विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ" વિપુલ પ્રમાણમાં અશન (ખાવાની વસ્તુ) પાન (પિવાની વસ્તુ) તૈયાર કરાવ્યા અહિંયા યાવત્ પદથી "खाद्यं स्वाद्यं" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ ખાવા લાયક સ્વાદયુકત પાનસોપારી વિ પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા. "उवक्खडावेत्ता" ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવરાવીને "मित्तणातिणियगजाव आमंतेई" તે પછી તેણે પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને, નિજકજનોને તથા અહિયાં યાવત્ પદથી "सयणसंबंधीपरिजणे" તેનો અર્થ સ્વજન સંબંધીજન અને પરિજનોને આમંત્રણ આપ્યું એટલે કે મિત્ર–જ્ઞાતિ કહેતાં માતાપિતા વિગેરે સ્વજન કહેતાં કાકા, મામા વિ. સંબંધી સાસરા વિ. પરિજન કહેતાં દાસદાસી વિગેરે "आमंत्तेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे" સર્વને આમંત્રણ આપીને પછી સ્નાન કર્યું અને પૂરણ શેઠની માફક તેણે સઘળું કર્તવ્ય કાર્ય કર્યું અહિંયા પૂરણ શેઠનું સમગ્ર વૃત્તાંત સમજી લેવું. "जाव जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेइ" યાવત્ તેણે પોતાના મોટા પુત્રને પોતાના સ્થાન પર ઉત્તરાધિકારી તરીકે સ્થાપિત કર્યો તે પછી "तं मित्तणाइ जाव जेट्ठं पुत्तं च आपुच्छइ" પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને યાવત્ મોટા પુત્રને પૂછીને અહિંયા યાવત્ પદથી "निजकस्वजनसंबंधिपरिजनान्" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. સ્વજન, સંબંધીજન વિગેરેને "आपुच्छित्ता पुरिससहस्स वाहिणिं सीयं दुरुहइ" પોતાના મિત્ર વિગેરેને પૂછીને ૧૦૦૦ માણસોથી વહન કરી શકાય તેવી પાલખીમાં તે બેઠો "दुरूहित्ता" બેસીને "मित्तणाइ, नियग जाव परिज्जणेणं जेट्ठ पुत्तेण य समणुगम्ममाणमग्गे" હસ્તિનાપુર નગરના વચ્ચોવચના રાજમાર્ગથી નિકળ્યો તે સમયે તેની સાથે તેના મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, નિજકજનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો અને તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર વિગેરે સઘળા તેની પાછળ ચાલતા હતા. "सव्विड्ढीए जाव णादित-रवेणं" તે પોતાના પૂર્ણ વૈભવની સાથે અને વાજાઓના તુમુલ ધ્વનિની સાથે ચાલતો હતો અહિયાં યાવત્ પદથી "सव्वज्जुईए, सव्वबलेण, सव्वसमुदएणं, महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखपणवपटहभेरीजल्लरीखरमुहीहुडुक्क-मुरजमुदंगदुंदिहिणिग्घोस" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને તે સઘળા વાજાઓના અવાજ તેની પાછળ થઈ રહ્યા હતા. આવી રીતના ઠાઠમાઠથી "हत्थिणापुरं मज्जंमज्जेणं णिग्गच्छइ" તે હસ્તિનાપુરના વચ્ચોવચના માર્ગેથી દીક્ષા લેવા માટે નીકળ્યો. "णिगच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे" જ્યાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પહોંચ્યો "उवाग-च्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને તેણે "छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ" તીર્થંકર પ્રકૃતના અતિશયરૂપ છત્રાદિકને તેણે દૂરથી જોયા "एवं जहा उदायणे जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ" છત્રાદિકને જોઈને તેણે ઉદાયન રાજાની માફક

પોતાની મેળે જ આભૂષણો ઉતારી દીધા. "ओमुइत्ता" આભૂષણો ઉતારીને પછી તેણે "सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ" પોતાના હાથથી પંચમુષ્ટિક કેશ-લુંચન કર્યું અહિંયા ઉદાયન રાજાનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સમજી લેવું. "करित्ता" કેશલુંચન કરીને પછી તે "जेणेव मुणिसुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए" જેવી રીતે ઉદાયન રાજાએ દીક્ષા ધારણ કરી હતી એવી જ રીતે ગંગદત્ત ગથાપતિએ મુનિ સુવ્રત અહંતની સમીપે દીક્ષા ધારણ કરી આ દીક્ષામાં તેણે સદોરક મુખવસ્ત્રિકા એટલે કે દોરા સાથેની મુહપત્તિ વિગેરે સાધુના જે ઉપકરણ છે તેને ધારણ કર્યા. "तहेव एगारसअंगाइं अहिज्जइ" ઉદાયન રાજાની માફક તેણે ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું. "जाव मासियाए संलेहणाए" યાવત્ એક માસની સંલેખના દ્વારા "सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ" અનશન દ્વારા ૬૦ ભકતોનું છેદન કર્યું. "छेदित्ता" ૬૦ ભકતોનું છેદન કરીને તે "आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते" આલોચિત પ્રતિક્રાંત થઈને તેણે સમાધી પ્રાપ્ત કરી પોતાના દોષો ગુરૂને કહેવા તેનું નામ આલોચન છે. અને એ દોષોના નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે ચંચલ ચિત્તવાળા ન થવું તેનું નામ સમાધિ છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો થઈને તે ગંગદત્ત અનગાર "कालमासे कालं किच्चा" કાળ માસમાં કાળ કરીને "महासुक्के कप्पे" મહાશુક્ર કલ્પમાં "महासमाणे विमाणे" મહાસમાન નામના વિમાનમાં "उववायसभाए" ઉપપાત સભામાં "देवसयणिज्जंसि" દેવશય્યા પર "गंगदत्तदेवत्ताए उववण्णे" ગંગદત્ત એ નામના દેવ રૂપથી ઉત્પન્ન થયો. "तए णं से गंगदेत्ते देवे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे" તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ તે ગંગદત્ત દેવે पंचविहाए पज्जत्तीए" પાંચ પ્રકારની પ્રર્યાપ્તિથી "पज्जत्तिभावं गच्छइ" પર્યાપ્તિ ભાવને પ્રાપ્ત કર્યો "तंजहा–आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए" તે પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિઓ આ પ્રમાણે છે. (૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) શ્વાસો-ચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને (૫) ભાષામનઃપર્યાપ્તિ અહિયાં શરીર ઇન્દ્રીય અને શ્વાસોશ્છવાસપર્યાપ્તિનું યાવત્ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. "एवं खलु गोयमा! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया" એ રીતે હે ગૌતમ! તે ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અભિસમન્વાગત (પ્રાપ્ત-મેળવી) કરી છે અહિંયા યાવત્ પદથી "दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता" દિવ્ય દેવ ધ્યૂતિ લબ્ધ કરી છે, અને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "गंगदत्तस्स णं भंते! देवस्स" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવની દેવલોકમાં "केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता"

કેટલા કાળ સુધીની સ્થિતિ કહી છે. તેના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ ! "सत्तरससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની મહાશુક્ર દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. કેમકે સાતમાં મહાશુક્ર કલ્પમાં એજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે. "गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं" ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! દેવલોકમાં જ્યારે ગંગદત્ત દેવની આયુનો-ક્ષય દેવભવનો ક્ષય થશે ત્યારે તે ત્યાંથી ચ્યવીને કયાં જશે ? ત્યાંથી ચવીને કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ" હે ગૌતમ ! યાવત્ તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે અને મુક્ત થશે. અહિયાં યાવત્ પદથી "भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ गोयमा !" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભગવન ! ગંગદત્ત દેવનો જ્યારે દેવ સંબંધી ભવનો ક્ષય થશે, દેવસ્થિતિનો ક્ષય થઈ જશે. આયુનો ક્ષય થઇ જશે, ત્યારે તેઓ શરીરનો ત્યાગ કરીને કયાં જશે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે. "जाव अंतं काहिइ" યાવત્ તેઓ ભવનો અન્ત કરશે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "सिज्जिहिइ, बुज्जिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ" સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે, પરિનિર્વાહિત થશે, અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરશે, આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" આ પ્રમાણે ગંગદત્તનું કથન ભગવાન પાસેથી સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને કહે છે કે હે ભગવન્ આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું કથન તે પ્રમાણે જ છે, અહિયાં ગૌતમ સ્વામીએ કહેલ "सेवं भंते ! सेवं भंते !" એ કથન ભગવાન્ પ્રત્યે પોતાના આદરનું અતિશયપણું બતાવવા માટે છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા. ॥સૂ૦ ૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૫॥

卐

છઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સોળમા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ગંગદત્ત દેવને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવી રીતની સિદ્ધિની કેટલાક ભવ્ય જીવોને સ્વપ્ન દ્વારા પણ જાણ થાય છે. જેથી આ અધ્યયનદ્વારા સૂત્રકાર સ્વપ્નના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરશે. આ સંબંધને લઇને આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

"कइविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पन्नत्ते ? ઈત્યાદિ !"

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપથી કથન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "कइविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पन्नत्ते" હે ભગવન ! સ્વપ્ન દર્શન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? સુપ્ત અવસ્થામાં કોઇપણ અર્થના વિકલ્પનો અનુભવ કરવો તેનું નામ સ્વપ્ન છે અને સુપ્ત જાગ્રત અવસ્થામાં જે કોઇ પણ પદાર્થ સંબંધી વિકલ્પનો અનુભવ થાય છે. તેનું નામ સ્વપ્ન દર્શન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે, "गोयमा ! पंचविहे सुविणदंसणे पन्नत्ते" હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન દર્શન પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. સ્વપ્નના ભેદથી સ્વપ્ન પાંચ પ્રકારના થાય છે. "तं जहा" તે ભેદ આ પ્રમાણે છે. "अहातच्चे१, पयाणे२, चिंतासुविणे३, तव्विवरीए४, अवत्तदंसणे५" યથાતથ્ય જે પદાર્થ જે રીતે હોય તેનું તે જ રીતનું હોવું તેનું નામ યથાતથ્ય છે. આ યથાતથ્ય સ્વપ્ન યથાર્થ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. એવું યથાતથ્ય સ્વપ્ન દષ્ટાર્થાવિસંવાદી અને ફલાવિસંવાદીના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. જે પુરૂષ જેવું સ્વપ્ન જુએ છે-જેમકે કોઈ પુરૂષે એવું સ્વપ્ન જોયું કે મને કોઈ પુરૂષે હાથમાં મહોરો વિગેરે પદાર્થ આપ્યો છે. તે પછી તે પુરૂષ જયારે જાગી જાય છે તો સ્વપ્નમાં જોયા પ્રમાણે પોતાના હાથમાં મહોરોને જુએ છે. આ પ્રકારનું જે સ્વપ્ન છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો પહેલો ભેદ છે.

કોઇ પુરૂષ પોતાને સ્વપ્નમાં હાથી ઉપર ચડેલો જુએ અને તે સ્વપ્નના ફલાદેશઅનુસાર તે પુરૂષ કાલાંતરમાં સંપત્તિ મેળવે છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો બીજો ભેદ છે, જેમ કહ્યું છે કે—"गजारोहाद्भवेद्राज्यम्" યથાતથ્ય સ્વપ્નના આ બે ભેદોમાં એટલું અંતર છે કે પહેલો ભેદ જોએલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવે છે, અને બીજો ભેદ જોએલી વસ્તુના ફળને પ્રાપ્ત કરાવે છે. "पयाणे" प्रतानस्वप्न-વિસ્તારવાળા સ્વપ્નનું નામ પ્રતાન સ્વપ્ન છે, આ સ્વપ્ન લાંબા કાળ સુધી રહેનારૂં હોય છે, આ પ્રતાનસ્વપ્ન સાચું પણ હોય છે. અને ખોટું પણ હોય છે યથાતથ્ય સ્વપ્ન કરતાં આ સ્વપ્નમાં દિર્ઘકાળ રહેવું એટલી વિશેષતા છે.

ચિંતાસ્વપ્ન—જાગ્રત અવસ્થામાં જે વિષયનું ચિંતવન કર્યું હોય (વિચાર કર્યો હોય) તે પદાર્થનું સુપ્ત અવસ્થામાં દેખાવું તેનું નામ ચિંતા સ્વપ્ન છે. આ રીતે ચિંતા મૂલક સ્વપ્ન ચિંતાસ્વપ્ન છે.

તદ્વિપરીત—સ્વપ્નમાં જેવી વસ્તુ જોવામાં આવી હોય તેનાથી જુદા પ્રકારની વસ્તુનું જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થવું એ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કોઇ પુરૂષ વિષ્ટા વિગેરેથી ખરડાએલું પોતાના શરીરને જુએ અને જ્યારે તે જાગે ત્યારે તે સ્વપ્નના ફળરૂપ ઘણી પવિત્ર વસ્તુની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે. તો આવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કે–"गायने रोदनं ब्रूयात्" સ્વપ્નમાં ગાવાનું ફળ, રૂદન કહે છે વગેરે કેટલાક એમ કહે છે કે જેમ કોઈ પુરૂષ પ્રતિબોધાવસ્થામાં (જાગ્રત અવસ્થામાં) માટીના સ્થળ પર બેઠેલ હોય અને તે પુરૂષ સ્વપ્નમાં પોતાને ઘોડા ઉપર બેઠેલ જુએ છે. તેવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન કહેવાય છે.

અવ્યકત દર્શન—જ્યાં સ્પ્નાર્થનો અસ્પષ્ટ અનુભવ થતો હોય એવું તે સ્વપ્ન અવ્યકત–અસ્પષ્ટ દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જોયેલ પદાર્થને જાગરણ કાળમાં ભુલી જવું તે અવ્યકત દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સ્વપ્ન જાગ્રત અવસ્થામાં આવે છે કે નિદ્રિત અવસ્થામાં આવે છે? આ વિષયમાં પ્રભુને એવું કહે છે કે "सुत्ते णं भंते! सुविणं पासइ, जागरे सुविणं पासइ" હે ભગવન્! જે પુરૂષ સૂતેલ હોય તે પુરૂષ સ્વપ્ન જુએ છે કે જે જાગરિત અવસ્થાવાળો હોય તે સ્વપ્ન જુએ છે જેનું મન નિદ્રાવાળું હોય છે, તે સુપ્ત કહેવાય છે જે ઇન્દ્રીયાદિના જ્ઞાનથી પ્રતિબુદ્ધ છે તે જાગ્રત છે. "सुत्तजागरे सुविणं पासइ" અથવા જે સુપ્ત જાગરીત અવસ્થાવાળી વ્યકિત છે, તે સ્વપ્ન જુએ છે? અર્થાત્ જે સૂતેલો ન હોય અને જાગ્રત પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિ સ્વપ્ન જુએ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! नो सुत्ते सुविणं पासइ' હે ગૌતમ! જે પુરૂષ સુપ્ત હોય અર્થાત્ ગાઢ નિદ્રામાં રહેલ હોય એવો પુરૂષ સ્વપ્ન જોઇ શકતો નથી. 'नो जागरे सुविणं पासइ' તથા જે જાગૃત અવસ્થાવાળો હોય અર્થાત્ ઈન્દ્રિય વગેરેથી થનારા જ્ઞાનવાળો હોય તે જાગૃત અવસ્થા વાળો કહેવાય છે એવો પુરુષ પણ સ્વપ્ન જોતો નથી પરંતુ 'सुत्तजागरे सुविणं पासइ' જે સુપ્ત જાગરીત હોય છે. અર્થાત્ જે પૂર્ણ રૂપથી સૂતેલો ન હોય અને અત્યન્ત જાગતો પણ ન હોય અર્થાત્ કંઇક જાગતો હોય અને કંઇક નિદ્રામાં હોય એવી તે વ્યકિત ઇન્દ્રીય વગેરેનાં બહારના વ્યાપારથી ઉપરત શાંત થઈને કેવળ મનના વ્યાપારથી યુકત બનેલો પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે. સુપ્ત અવસ્થા અને જાગૃત અવસ્થા એ બંને દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદની અપેક્ષાએ બે પ્રકારની હોય છે. તેમાં નિદ્રાધીન બનેલ વ્યકિત દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સુપ્ત છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. અને વિરતિ રહિત જે વ્યકિત છે. તે ભાવની અપેક્ષા એ સુપ્ત છે. એમ કહેવાય છે. પૂર્વ સૂત્રમાં સ્વપ્નનો જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે છે નિદ્રારૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષ એ કરવામાં આવ્યો છે.

હવે અહિંથી આગળ વિરતિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિક દંડકને આશ્રિત કરીને ભાવતઃ સુપ્તત્વની તથા જાગ્રતત્વની પ્રરૂપણ પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'जीवा णं भंते !' હે ભગવાન્! ચોવીસ દંડકમાં રહેલ જે આ જીવો છે. તે જીવો 'किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा' શું સૂતેલા છે? કે જાગૃત છે? કે સુપ્ત જાગૃત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा' હે ગૌતમ! 'जीवा सुत्ता वि' ચોવીસ દંડકોમાં રહેલા જે જીવો છે તે સુપ્ત પણ છે. આ કથન ભાવસુપ્તની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે કેમકે એવા જીવોને સર્વવિરતિરૂપ પ્રબોધનો અભાવ હોય છે. જેથી સર્વવિરતિના અભાવવાળા હોવાથી તેઓને સુપ્તના જેવા સુપ્ત કહ્યા છે. 'जागरा वि' જાગ્રતપણુ છે. આ કથન સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી સર્વ વિરતિરૂપ જાગરણના સદ્ભાવથી તેને જાગ્રત કહેલ છે. 'सुत्तजागरा वि' એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્નના સદ્ભાવને લઈને તથા અંશતઃ વિરતિ રૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઇને કહેવામાં આવ્યું છે. સુપ્ત પ્રબુદ્ધતાને કારણે અવિરતિનો સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ છે. જ્યાં અવિરતિ છે ત્યાં દ્રવ્યનિદ્રા ન હોવા છતાં પણ ભાવની અપેક્ષાએ વિવેકીઓ દ્વારા સુપ્તતા કહેવામાં આવી છે. અને જેને સર્વ વિરતિનો સદ્ભાવ છે તે જાગૃત કહેવાય છે. આ રીતના બંનેના અંશત સદ્ભાવથી જીવ સુપ્ત જાગૃત કહેવાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જે જીવ સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતિથી રહિત હોય તે અવિરતિ વાળો જીવ સુપ્ત કહેવાય છે તથા જે સર્વવિરતિ રૂપ જાગૃતિ વાળો છે. તે જાગૃત કહેવાય છે. અને જે જીવ અંશતઃ વિરતિ વાળો શ્રમણ હોય એવો દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્તજાગૃત કહેવાય છે.

હવે અહિંથી ચોવીસ દંડકોમાં કહ્યા પ્રમાણેના સુપ્તાદિ ભેદોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે नेरइया णं भंते! किं सुत्ता पुच्छा' હે ભગવન્! નારક જીવ શું સુપ્ત છે? કે, શું જાગૃત છે? અગર સુપ્તજાગૃત બંને રૂપે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ 'नेरइया सुत्ता' નારકીય જીવો સુપ્ત છે. નારકીય જીવો સુપ્ત છે, તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, નારકીયોમાં વિરતીરૂપ જાગ્રત અવસ્થાનો હમેંશા અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ સુપ્તની જેમજ કહેવાય છે. જે વાકયો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તે અવધારણાવાળા હોય છે નિયમ અનુસાર અહિયાં નારકીય જીવો સુપ્ત જ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં 'હી' પદથી જાગૃત અને સુપ્તજાગૃત અવસ્થાનું ગ્રહણ થયું છે. 'नो जागरा

'नो सुत्तजागरा' નારકજીવ જાગ્રત હોતા નથી. તેમ સુપ્ત જાગ્રત પણ હોતા નથી. જાગ્રત તો તેઓ એટલા માટે નથી કે તેઓમાં વિરતિનો અભાવ રહે છે. અને દેશ વિરતિનો અભાવ હોવાથી તેઓ સુપ્ત જાગ્રત પણ નથી. 'एवं जाव चउरिंदिया' આ નારકજીવોની માફક એકેન્દ્રિય જીવથી લઇને ચતુરિંન્દ્રિય સુધીના સઘળા જીવો હમેંશા સુપ્ત છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેઓમાં વિરતિનો અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. જેથી સિદ્ધાન્તમાં તેઓને જાગ્રત પણ નહિ અને સુપ્તજાગ્રત પણ નહિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. 'पंचेंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं सुत्ता पुच्छा' હવે ગૌતમ ! સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું સુપ્ત છે? કે જાગ્રત છે. અથવા સુપ્ત જાગૃત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો ,सुत्ता' સુપ્ત પણ છે. કારણ કે તેઓમાં વિરતિરૂપ પ્રબોધનો અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ જાગૃત હોતા નથી. તેમજ દેશ વિરતિ રૂપ સુપ્ત જાગૃત અવસ્થાનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તેઓ સુપ્ત જાગૃત પણ છે. જેટલા અંશમાં તેઓમાં વિરતિનો સદ્ભાવ હોય છે. એટલે અંશમાં તે જાગૃત છે અને જેટલા અંશમાં વિરતિનો અભાવ હોય એટલા અંશમાં તે સુપ્ત છે.

કેટલાક તિર્યંચોમાં પણ શ્રાવકનાવ્રતોને ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. 'मणुस्सा जहा जीवा' જે પ્રકારે સામાન્ય જીવોમાં સુપ્ત જાગૃતનો અભિલાપ કહેવામાં આવ્યો છે. તેજ પ્રકારનો અભિલાપ મનુષ્યના સંબંધમાં સમજી લેવો તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય સુપ્ત પણ છે. અને જાગૃત પણ છે. અને સુપ્તજાગૃત પણ છે. તે અભિલાપ આ પ્રમાણે છે. 'मणुस्सा णं भंते किं सुत्ता जागरा गोयमा सुत्ता वि जागरा वि सुत्तजागरा वि' वाणमंतरजोइसिया जहा-णेरइया' વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોમાં સુપ્ત જાગરીતત્વ વગેરેનું કથન નારકીય જીવોના પ્રમાણે છે. અર્થાત્ જે પ્રકારે નારકીય જીવોમાં કેવળ સુપ્તતા જ કહેવામાં આવી છે. એજ પ્રકારે આ વાનવ્યંતરાદિ દેવોમાં પણ કેવળ સુપ્તાવસ્થા જ છે. જાગૃત અવસ્થા અને સુપ્ત જાગૃત અવસ્થા આ બંને અવસ્થા તેઓમાં નથી કેમકે તેઓમાં સકલ સંયમ રૂપ વિરતિ અને દેશ સંયમરૂપ વિરતિ અને અવિરતિ તેઓમાં નથી. અર્થાત્ કોઈ જાતનો વિરતિભાવ નથી. ॥ સૂ૦ ૧॥

આનાથી પહેલા પ્રકરણમાં સ્વપ્ન કોણ જુએ છે એ બાબતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હવે સ્વપ્નનું યથાર્થપણું અને અયથાર્થપણું બતાવવાને માટે (ભેદ બતાવવા માટે) સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

'संवुडे णं भंते ! सुविणं पासइ, असंवुडे सुविणं पासइं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયનું વિશેષ રૂપથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવી રીતે પૂછે છે કે 'संवुडे णं भंते ! सुविणं पाइस' હે ભગવાન્! જે સંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે? અથવા 'असंवुडे णं सुविणं पासइ' જે અસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે અથવા તો 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' જે સંવૃતાસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે 'गोयमा' ગૌતમ! संवुडे वि सुविणं पासइ' જે સંવૃત હોય છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે 'असंवुडा वि सुविणं पासइ' જે અસંવૃત જીવો છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે તથા 'संवुडा संवुडे वि सुविणं पासइ' જે સંવૃતાસંવૃત—દેશવિરતિ શ્રાવક છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત-અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃત બધા સ્વપ્ન જુએ છે.

આ કથનથી અહિયાં એવી શંકા થાય છે જો સંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અસંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અને સંવૃતા-સંવૃત પણ સ્વપ્ન જુએ છે. તો પછી આ ત્રણેમાં ભેદ શું રહ્યો? આ શંકાના નિવારણ માટે તેઓમાં ભેદ બાબતમાં પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે. કે, 'संवुडे सुविणं पासइ अहृतच्चं पासइ' સંવૃત-સાવદ્યપ્રવૃત્તિ વગરનો જે સ્વપ્ન જુએ છે. તે યથાતથ્ય સ્વપ્નને એટલે સત્યના ઉલ્લંઘન વિનાનું જ જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત દ્વારા જોવામાં આવેલ સ્વપ્ન સત્ય જ હોય છે. અસત્ય હોતું નથી. જેમ કે મહાવીર પ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રીના અંતમાં જે સ્વપ્ન જોયા હતા તે સઘળા સત્ય જ થયા હતા. જો કે સંવૃતાદિકોને બધાજ સ્વપ્ન દેખાવાનું કહ્યું છે. તો પણ સંવૃતને જે સ્વપ્ન દર્શન થાય છે તે તો સત્ય જ હોય છે. અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃતનું સ્વપ્નદર્શન સત્ય સાચું પણ હોય છે. અને ખોટુ પણ હોય છે. કાર્યમાં જુદાપણું હોવાના કારણે કારણમાં પણ જુદાપણુ હોય છે. અહિંયા સંવૃત પદથી વિશેષ પ્રકારના સાવદ્યપ્રવૃત્તિ વગરના જીવનું જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તે પ્રાયઃ ક્ષીણમળવાળા હોવાથી અને દેવતાઓના અવગ્રહવાળા (કૃપાવાળા) હોવાથી સત્ય જ સ્વપ્ન દેખે છે. 'असंवुडे सुविणं पासइ, तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' અસંવૃત અસંયમી જીવ જે

સ્વપ્ન જુએ છે. તે કોઇવાર સત્યપણુ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણુ હોય છે. અર્થાત્ જેવું જુએ છે. તે તેવી જ રીતનું હોય છે. અને કોઇવાર અન્યથા એટલે કે તેનાથી જુદી જ રીતનું હોય છે. સંવૃતે જોયેલા સ્વપ્નની માફક અસંવૃતના સ્વપ્નમાં એવો નિયમ હોતો નથી કે તે સત્ય જ હોય પરંતુ તે કોઈ વખત સત્ય પણુ હોય છે. અને કોઈ વખત અસત્ય પણુ હોય છે. 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' જે જીવ સંવૃતાસંવૃત દેશવિરતિ શ્રાવક હોય છે. અને તે જે સ્વપ્ન જુએ છે, તે સ્વપ્ન કોઇવાર સત્ય પણુ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણુ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી જીવોના સંવૃત, અસંવૃત, સંવૃતાસંવૃત પણા વિષે પ્રભુને પૂછતાં કહે છે કે 'जीवा णं भंते किं संवुडा असंवुडा संवुडासंवुडा' હે ભગવન્ જીવ સંવૃત હોય ? કે અસંવૃત હોય છે. અથવા સંવૃતાસંવૃત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'जीवा संवुडा वि असंवुडा वि संवुडा संवुडा वि' જીવ સંવૃત પણુ હોય છે. અસંવૃત પણુ હોય છે. અને સંવૃતાસંવૃત પણુ હોય છે. 'एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो' પહેલા જેવી રીતે સુપ્તના વિષયનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતે નારકાદિ ચોવિસ દંડકોમાં સંવૃતાદિક દંડક પણુ સમજી લેવો. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'कइ णं भंते ! सुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा बयालीसं सुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન બેંતાલીસ (૪૨) પ્રકારના કહ્યા છે. અર્થાત્ જે સ્વપ્ન વિશેષ ફલને બતાવનારા હોય છે તે સ્વપ્ન (૪૨) બેંતાલીસ પ્રકારના છે અર્થાત્ જેવા તેવા સ્વપ્નો તો અનેક હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાસ્વપ્નના પ્રકારો જાણુવાની ઇચ્છાથી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'कइ णं भंते महासुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! મહાસ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. જે સ્વપ્ન મહાફળને આપનારા હોય છે. તે સ્વપ્નો મહાસ્વપ્ન કહેવાય છે. બીજા સ્વપ્નના ફળની અપેક્ષાએ આ સ્વપ્ન દ્વારા સૂચવેલ ફળમાં અતિશયતા (વિશેષપણુ) રહે છે જેથી બીજા ફળની અપેક્ષાએ વિલક્ષણુ ફળનું સૂચક હોવાથી જ આ સ્વપ્નમાં મહાસ્વપ્નતા કહી છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! तीसं महासुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! મહાસ્વપ્ન ત્રીસ પ્રકારના કહ્યા છે. 'कइ णं भंते ! सव्वसुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રીતે બધા મળીને સ્વપ્નના કેટલા પ્રકાર હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! बावत्तरिं सव्व सुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! બધા મળીને સ્વપ્નના (૭૨) બોંતેર પ્રકાર કહ્યા છે.

હવે આ સ્વપ્નોના સંબંધને લઇને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'तित्थयरमायरो णं भंते ! तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' હે ભગવન્ ! તિર્થંકર માતાઓ જ્યારે તિર્થંકરો તેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે

'कइ महासुविणं पासित्ता' त्रीस महा स्वप्नोमांना केटला स्वप्नो जोईने. 'णं पडिबुज्झंति' तेओनी माताओ जागी जाय छे? तेना उत्तरमां प्रभु कहे छे के 'गोयमा' हे गौतम ! 'तित्थगरमायरो णं तित्थगरंसि गब्भं वक्कंममाणंसि' तिर्थंकरनी माताओ ज्यारे तिर्थंकरो तेओ गर्भमां आवे छे त्यारे 'एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्दसमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' आ त्रीस प्रकारना महास्वप्नो पैकी चौद महा स्वप्नोने जोईने प्रतिबुद्ध थाय छे. अर्थात् जागी जाय छे ते चौद महास्वप्नो आ प्रमाणे छे. 'गय-वसभ सीह अभिसेय जाव सिहिं च' (१) गज, (हाथी) (२) वृषभ (बळद) (३) सिंह (४) अभिषेक अहिंया यावत् पदथी (५) पुष्पमाला युगल (६) चंद्र (७) सूर्य (८) ध्वजा (९) कुंभ (१०) पद्मसरोवर (कमळोवाळुं तळाव) (११) क्षीर समुद्र (दूधनो समुद्र) (१२) विमान (१३) अने रत्नराशी (रत्ननो ढगलो, हीरा, माणेक, आदी, सोनुं) अने १४ अग्निज्वाला.

हवे गौतम स्वामी प्रभुने एवुं पूछे छे के 'चक्कवट्टीमायरो णं भंते !' हे भगवन्! चक्रवर्ति राजाओ तेमनी माताओना गर्भमां आवे छे. ते वखते तेमनी माताओ आ चौद महास्वप्नो पैकीना केटला महास्वप्नो जोईने जागी जाय छे? तेना उत्तरमां महावीर प्रभु कहे छे के 'गोयमा चक्कवट्टी मायरो' हे गौतम चक्रवर्तिनी माताओ ज्यारे चक्रवर्ति तेमना उदरमां आवे छे त्यारे आ त्रीस महास्वप्नो पैकीना उपर कहेला (१४) चौद महास्वप्नोने जोईने जागी जाय छे. हवे गौतम स्वामी प्रभुने एवुं पूछे छे के 'वासुदेवमायरो णं पुच्छा' हे भगवन्! वासुदेवोनी माताओ ज्यारे वासुदेवो छेओना गर्भमां आवे छे. त्यारे केटला महास्वप्नो जोईने जागी जाय छे. अहिंया 'पुच्छा' ए पदथी 'भंते वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' आ पाठनो संग्रह थयो छे. आ प्रश्नवाक्यना उत्तरमां प्रभु कहे छे के 'वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसी' हे गौतम वासुदेवोनी माताओ ज्यारे वासुदेव तेओना गर्भमां आवे छे. त्यारे 'एएसिं चोद्दसण्णं' आ चौद महा स्वप्नो पैकीना कोई सात महास्वप्नोने जोईने प्रतिबुद्ध थाय छे. एटले के जागी जाय छे 'बलदेवमायरो पुच्छा' अहियां 'पुच्छा' ए पदथी नीचे प्रमाणेनो आलापक समजी लेवो. 'बलदेवमायरो णं भंते! बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' हे भगवन् बळदेवनी माता ज्यारे बळदेव तेमना गर्भमां आवी छे त्यारे केटला महास्वप्नोने जोईने प्रतिबोधित थाय छे,

અર્થાત્ જાગી જાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા बलदेवमायरो जाव' હે ગૌતમ! બળદેવની માતા જ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ચાર મહાસ્વપ્નો જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે. અહિંયા 'યાવત્' પદથી 'णं बलदेवंसी गब्भं वक्कंममाणंसि' અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને આ આલાપક નીચે પ્રમાણે બતાવીને ઉત્તર રૂપે સૂત્રમાં કહેવો જોઈએ તે આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'बलदेव मायरो णं बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति!' હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'मंडलियमायरोणं भंते! पुच्छा' અહિં પણ પણ 'पुच्छा' એ શબ્દથી 'मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવાન્! જ્યારે માંડલિક રાજા તેની માતાના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે તેની માતા કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. ગોયમા! मंडलियमायरो जाव' અહિયાં યાવત્ પદથી 'एगंसि चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पासित्ता पडिबुज्झंति' હે ગૌતમ માંડલિક રાજાની માતા જ્યારે માંડલિક રાજા તેના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કોઇ એક મહાસ્વપ્નને જોઇને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ જાગી જાય છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

મહાવીર સ્વામી કે દશ મહાસ્વપ્નોં કા નિરૂપણ

સ્વપ્નનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી તે વિષયમાં વધારે વિવેચન કરતાં સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે.

'समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને પોતાની છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાતમાં જે દશ સ્વપ્નો જોયા હતા. તે સ્વપ્નનું તેઓને શું ફળ મળ્યું એ વિષયમાં વિવેચન કરતાં કહે છે કે–'समणे भगवं महावीरे' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને 'छउमत्थकालियाए' પોતાના છદ્મસ્થકાળની એટલે કે છદ્મસ્થ અવસ્થાની 'अंतिमराइयंसि' છેલ્લી રાતમાં 'इमे दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' નીચે પ્રમાણેના દસ મહાસ્વપ્નો તેઓએ જોયા અને તે જોઈને તેઓ જાગી ગયા. તે મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે—'एगं च णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता णं पडिबुद्धे' તેઓએ સૌથી

પહેલું સ્વપ્ન જે જોયું તેમાં એક મોટા તાલપિશાચને એટલે તાડ જેવા લાંબા પિશાચને પોતાથી પરાજીત થતો જોયો. આ તાલપિશાચ ઘણો જ ભયંકર હતો અને દીપ્તીવાળો હતો અર્થાત્ તેનો આકાર જોવાવાળાને ભય ઉત્પન્ન કરાવે તેવો હતો અથવા અહંકાર વાળો હતો. અને તે તાલપિશાચ પોતાના બળથી ગર્વવાળો હતો આવા ઘોરરૂપધારી અને અહંકારી તાલપિશાચને સ્વપ્નમાં પોતાનાથી પરાજય પામતો જોઇને છદ્મસ્થ અવસ્થાવાળા મહાવીર પ્રભુ જાગી ગયા. આ પહેલું સ્વપ્ન છે.

હવે બીજા સ્વપ્નનું વિવેચન કરવામાં આવે છે. 'एगं च णं महं सुक्किल्लपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ બીજા સ્વપ્નમાં તેઓએ એક પુંકોયલ (પુરુષ જાતનો કોયલ) સ્વપ્નમાં જોયો તે પુંકોયલ ઘણો મોટો હતો તેની પાંખો કાળી ન હતી પરંતુ બિલ્કુલ ધોળી હતી. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ બીજું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ ત્રીજા સ્વપ્નમાં પણ તેઓએ એક ઘણા મોટા પુંકોકિલ (પુરુષ જાતના કોયલનેજ) તેઓએ જોયો પણ આની જે પાંખો હતી તે અનેક પ્રકારે ચિત્ર-વિચિત્ર-રંગબેરંગી હતી. આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ ત્રીજું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं दामयुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" ચોથા સ્વપ્નમાં તેઓએ વિશાળ બે માળાઓ જોઈ-જે અનેક રત્નોથી ઘડેલી હતી આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ ચોથું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ પાંચમાં સ્વપ્નમાં એક ઘણા મોટા ગાયોના ધણને તેઓએ જોયું આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ પ્રકારનું આ પાંચમું સ્વપ્ન છે.

एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ છઠા સ્વપ્નમાં મહાવીર પ્રભુએ ઘણા વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર) ને કે જે ચારે તરફ પુષ્પોવાળું જોયું હતું. આ પદ્મ સરોવર જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા.

"एगं च णं महं सागरं उम्मिवीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ સાતમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ એક વિશાળ સાગર કે જે નાના મોટા કલ્લોલો-તરંગોથી ક્ષુભિત થઈ રહ્યો હતો તેવા સાગરને પોતે પોતાની ભુજાથી તરી જતા પોતાને જોયા. અથવા તો "उर्मिवीचिसहस्रकलितम्" એટલે કે હજારો મોટા મોટા કલ્લોલો તરંગોવાળો તે સાગર હતો એવો અર્થ આ પાઠનો થાય છે. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા. "एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ

આઠમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ પોતાના તેજથી ચમકતા દેદીપ્યમાન કીરણોથી પ્રકાશતા એવા સૂર્યને તેઓએ જોયો. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ આઠમું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ નવમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ એક વિશાળ માનુષોત્તર પર્વત, વૈડૂર્યમણિ જેવા હરિત-લીલા રંગના પોતાના આંતરડાઓથી ચારે તરફ વીંટાળેલો જોયો અર્થાત્ લીલા રંગના પોતાના આંતરડાઓથી માનુષોત્તર પર્વતને વારંવાર વીંટળાયેલો જોયો આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ નવમું સ્વપ્ન છે.

'एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ દસમાં સ્વપ્નમાં પોતાને વિશાળ મંદર-મેરૂ પર્વતની મંદરચૂલિકા ઉપર શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બિરાજતા જોયા. આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ દસમું સ્વપ્ન છે.

આ રીતે ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુએ જોએલા દસ મહાસ્વપ્નોનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર તે સ્વપ્નોનું તેઓને શું ફળ પ્રાપ્ત થયું તેનું નિરૂપણ કરે છે.

"जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं जाव पासित्ता णं पडिबुद्धे' જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ભયાનક રૂપધારી અને પ્રકાશયુક્ત રૂપવાળા તેમજ તાડ-વૃક્ષની જેમ સ્વભાવથી જ ઘણા લાંબા વ્યન્તર જાતિના પિશાચને પોતા-નાથી પરાજય પામતો સ્વપ્નમાં જોયો અને જોઇને જાગી ગયા. "तण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिज्जे कम्मे मूलाओ उग्घाइए" આ સ્વપ્નના ફળરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કર્યો "उद्घातित" ઉત્પૂર્વક હન્ ધાતુનો નિરન્વય-વિનાશ એ પ્રમાણે અર્થ થાય છે. તેમજ ભગવાને તે પિશાચને પોતાનાથી પરાજીત થતો જોયો, આના ફળ રૂપે ભગવાને સમસ્ત મોહનીય કર્મનો જડમૂળથી વિનાશ કર્યો. 'તાડ' એક જાતનું વૃક્ષ (ઝાડ) હોય છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણુ લાંબુ હોય છે, આ પિશાચ પણ તાડવૃક્ષ જેવો જ લાંબો હતો તથા પિશાચ જેમ સ્વભાવથીજ ક્રૂર-નિષ્ઠુર હોય છે, તેવી જ રીતે મોહનીય કર્મ પણ અત્યંત દુઃખજનક હોવાથી ક્રૂર રૂપે કહેલ છે, આ રીતના ભયપ્રદત્વના સરખાપણાથી મોહનીય કર્મને પિશાચની સાથે સરખાવવામાં આવ્યું છે.

"जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे" જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી એક શુકલ યાવત્ પુરૂષ જાતના

કોયલ પક્ષીને સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા તેના ફળ રૂપે "तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ" શુકલધ્યાન યુક્ત થયા. અહિં શ્વેતતારૂપ સમાનતા પુંકોકિલની પાંખ અને ભગવાનના ધ્યાનમાં કહી છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे" જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે એક મહાન્ ચિત્ર વિચિત્ર-રંગબેરંગી પાંખોવાળા પુરૂષ કોકિલને સ્વપ્નમાં જોઈને પોતે જાગી ગયા. તેના ફલરૂપે "समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ "विचित्तं ससमय परसमइयं दुवालसगं गणिपिडगं आघवेइ" વિચિત્ર તેમજ સ્વસમય અને પર સમયના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા ગણિપિટકનું સામાન્ય અને વિશેષ રૂપથી કથન કર્યું છે. "पन्नवेइ" વચનપર્યાય વિગેરેના ભેદથી તેની પ્રજ્ઞાપના કરી છે. "परूवेइ" સ્વરૂપથી તેની પ્રરૂપણા કરી છે "दंसेइ" ઉપમાન, ઉપમેયભાવથી તેનું કથન કર્યું છે. "निदंसेइ" ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરનારા જીવોને પણ ઘણી જ કૃપાથી વારંવાર તેઓને દૃષ્ટાંતપૂર્વક બતાવ્યું અર્થાત્ તેઓને વારંવાર ઉપદેશ સંભળાવ્યો. "उवदंसेइ" બીજાના કલ્યાણની ભાવનાથી અથવા ભવ્ય જીવોના હિતની ભાવનાથી વારંવાર તેઓને ઉપદેશ આપ્યો. અહિયાં ગણિશબ્દ અર્થ પરિચ્છેદનો વાચક છે. તેથી આ ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ અર્થ પરિચ્છેદોનું પિટક (મંજૂષા-પેટી)ની જેમ પિટક છે. અર્થાત્ આધાર છે. અથવા તો ગણનામ ગચ્છનું અથવા ગુણગણનું છે. આ ગણ જેને થાય છે એવો તે ગણી-આચાર્ય હોય છે આ દ્વાદશાંગ તે ગણિયોને-આચાર્યોને સર્વસ્વભાજનની જેમ હોય છે. તેથી આને ગણિપિટક કહેવામાં આવ્યું છે "तं जहा" આ ગણિપિટક આ નીચે બતાવેલ નામોથી બાર અંગોમાં વિભક્ત કરેલ છે, "आचारं सूयगडं जाव दिट्ठिवायं" આચારાંગસૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દષ્ટિવાદ, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સ્થાનાંગસૂત્ર વિગેરે બાકીના અંગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે બાકીના અંગોના નામો આ પ્રમાણે છે. સમવાયાંગ, ભગવતીસૂત્ર, જ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર, ઉપાસકદશાંગસૂત્ર અન્તકૃદ્દશાંગ-સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ અને વિપાકસૂત્ર એ રીતે દ્વાદશાંગ કહેવામાં આવે છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्व रयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ જે વિશાળ બે માળાઓ સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા "तण्हं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मे परिकहेइ" તેના ફળ સ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ બે પ્રકારના ધર્મની પ્રરૂપણા કરી. "तंजहा" ધર્મના તે બે

પ્રકારો આ પ્રમાણે છે "अगारधम्मं वा अणगारधम्मं वा" એક અગાર ધર્મ- એટલે કે ગૃહસ્થી શ્રાવકોનો ધર્મ અને બીજો અનગાર ધર્મ સર્વવિરતિ સમ્પન્ન સાધુઓનો ધર્મ.

અગાર એ નામ ઘરનું છે તે ઘર જેને હોય છે તે અગારી કહેવાય છે. આ અગારીયો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે તે અગારધર્મ છે. અને અગારથી રહિત જેઓ સર્વવિરતિ સંપન્ન છે તેઓ અનગાર છે. આ અનગારો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે, તે અનગાર ધર્મ છે "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं सेयं गोवग्गं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી જે એક વિશાળ શ્વેત ગાયોનું ટોળું સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. "तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइण्णे समण संघे" તે શ્વેત ગાયોના ટોળાને સ્વપ્નમાં જોવાના ફળ સ્વરૂપે તેઓનો શ્રમણ સંઘ ચારવર્ણવાળો થયો. અહિયાં વર્ણ પદ 'પ્રકાર' એ અર્થનો વાચક છે એટલે કે શ્રવણ સંઘ ચાર પ્રકારથી યુક્ત થયો શ્રમણસંઘની તે ચાર પ્રકારતા આ પ્રમાણે છે. "समणा समणीओ सावया सावियाओ" શ્રમણ-સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા આ ચરેય મળીને શ્રમણસંઘ કહેવાય છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે એક વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર)ને યાવત્ ખિલેલા કમળોવાળું સરોવર સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. 'तण्णं समणे जाव वीरे" તે સ્વપ્નના ફળસ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ "चउव्विहे देवे पण्णवेइ" ચાર પ્રકારના દેવોની પ્રરૂપણા કરી. દેવોનાં ચાર પ્રકારપણું આ રીતે કહ્યું છે- "भवणवासी" ભવનવાસી "वाणमंतरे" વાનવ્યંતર "जोइसिए" જ્યોતિષિક અને "वेमाणिए" વૈમાનિક जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ એક વિશાળ યાવત્ અનેક તરંગોવાળા સમુદ્રને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરેલો જોયો. તેને જોઈને પોતે જાગી ગયા. "तण्णं" તેના ફળરૂપે ' समणेणं भगवया महावीरेणं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ "अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसार कंतारे तिण्णे" અનાદિ અનંત ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી કાંતાર-અટવીને પાર કરી. જેની આદિ હોતી નથી તે અનાદિ કહેવાય છે. જેનો અવદગ્ર- પર્યન્ત-અન્ત નથી. તે અનવદગ્ર છે. "अणवदग्गे" તેની સંસ્કૃત છાયા "अनवताग्र" એવી પણ થાય છે. અવનત શબ્દનો અર્થ આસન્ન (સમીપ) એ પ્રમાણે થાય છે. અને અગ્ર શબ્દનો અર્થ અન્ત એ પ્રમાણે છે, જેનો

અન્ત સમીપમાં હોય તે "અવનતાગ્ર" કહેવાય છે. એવા જે ન હોય તે અવનતાગ્ર છે. એવા આ સંસારરૂપી કાંતાર-વનને (અટવી) તેઓએ પાર કર્યું છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दिणयरे जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે પોતાના તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્યને જોયો અને પોતે જાગી ગયા. "तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे" તેના ફળ રૂપે તેઓએ અનન્ત, અનુત્તર-શ્રેષ્ઠ યાવત્ કેવળજ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું. કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શનને જે અનન્ત કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેના અપ્રતિપાતિ (પાછુ જાય નહીં) પણાને લીધે કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ અન્તરહિતપણાને લીધે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે જે ઉત્પન્ન થઈને આત્માથી છૂટતા નથી તેનું નામ અપ્રતિપાતિ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એવા જ અપ્રતિપાતિ છે, તેમજ તેના જેવા ઉત્તર-પ્રધાન શ્રેષ્ઠ બીજા કોઈ નથી. અર્થાત્ એ અનન્ય સરખા છે. જેવી રીતે સૂર્યની ગરમીથી જમીન પર રહેલ અમેધ્ય-અપવિત્ર વસ્તુ સુકાઈ જાય છે એજ રીતે કેવળજ્ઞાનદ્વારા સંસારના કારણ અને કાર્ય પણ નાશ પામે છે. એજ સ્વપ્નમાં સૂર્ય દર્શનનું વાસ્તવિક ફળ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના રૂપમાં પ્રગટ થયું છે. અહિયાં યાવત્પદથી "कसिणं पडिपुण्णं" આ બે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "जण्णं समणे जाव वीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે એક હરિત (લીલા) વર્ણવાળા વૈડૂર્યમણીના જેવા પોતાના આંતરડાથી માનુષોત્તર પર્વતને ચારે બાજુથી સ્વપ્નમાં વીંટળાએલો જોયો અને તે પ્રમાણે જોઈને જાગી ગયા તેના ફળ રૂપે "समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कित्तिवन्नसद्दसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ઉદાર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક એ તમામ દેવલોક મનુષ્યલોક અને અસુરલોક આ ત્રણે લોક સુધી વ્યાપ્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એ વર્ણાદિ સઘળા તે ત્રણે લોકમાં ગવાય છે. અર્થાત્ વખણાય છે. "અહો આ પુણ્ય ભાગી છે" એવી રીતનો જે સર્વવ્યાપી સાધુવાદ છે તેનું નામ કીર્તિ છે. એક દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ વર્ણ છે. અર્ધ દિગ્ દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ શબ્દ છે. તેમજ ત્યાં જ જે ગુણોનું વર્ણન થાય છે તેનું નામ શ્લોક છે. "इति खलु समणे भगवं महावीरे" આ સૂત્રથી આ પૂર્વોક્ત ગાન પ્રકારનું કથન પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ સ્વપ્નમાં જે એવું જોયું કે હું મંદર (મેરુ) પર્વતની મંદરચૂલિકા પર રહેલા સિંહાસન પર બેઠો છું તે સ્વપ્નનું ફળ તેઓને એ રીતે પ્રાપ્ત થયું કે તેઓ દેવ, મનુષ્ય, અને અસુરોની પરિષદામાં કેવલી થઈને બિરાજ્યા અને તે રીતે બેસીને તેઓએ કેવલીધર્મનું કથન કર્યું યાવત્ કેવળી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની તેઓએ તે પરિષદામાં દેશના આપી. "मंदरपव्वए जाव पडिबुद्धे" એ વાકયમાં આવેલ યાવત્પદથી "उवरि सिंहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અહિયાં "आघवेइ जाव उवदंसेइ" અહિયાં યાવત્પદથી "पन्नवेइ, परूवेइ, दंसेइ, निदंसेइ" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ સૂત્રમાં પહેલા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ત્યાંથી જાણી લેવો ॥ સૂ૦ ૩ ॥

“इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“इत्थी वा पुरिसे वा” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય, “सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पासमाणे पासइ” તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ ઘોડાઓની પંક્તિ ને કે હાથીની પંકતીને કે યાવત્ બળદની પંકતીને જુએ અથવા તો “दुरूहमाणे दुरूहइ” તેના ઉપર ચડે તથા “दुरूढमिति अप्पाणं मण्णइ” હું તેના ઉપર ચઢયો છું એ પ્રમાણે માને “तक्खणामेव बुज्झइ” આ રીતનુ સ્વપ્ન જોયા પછી તેજ વખતે જો જાગી જાય છે. “तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ” તો તે ધારણ કરેલા ભવથી સિદ્ધ થઇ જાય છે.–“जाव अंतं करेइ” યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે.

‘इत्थी वा पुरिसे वा” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય “सुविणंते एगं महं दामणिपाइणपडीणायतं दुहओ समुद्दं पुटुं पासमाणे पासइ” તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ દોરીને કે જે દોરી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી હોય અને બંને સમુદ્રના બંને કિનારાને સ્પર્શતી હોય તેને જુએ “संवेल्लेमाणे संवेल्लेइ संवेल्लीयमिती” તથા હું દોરીને એકઠી કરૂં છું. અને મેં એ દોરી એકઠી કરી લીધી છે. “अप्पाणं मण्णइ” એવી રીતે પોતાને માને છે “तक्खणमेव बुज्झइ–तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ” તો એવો તે પુરુષ સ્વપ્ન જોતાં જ જાગી જાય છે. તો તે પુરુષ તે જ ભવ ગ્રહણથી યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. “इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते पुटुं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिन्नमिति अप्पाणं मण्णइ” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં લોકના બંને ભાગોને સ્પર્શ કરવાવાળી તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી એક વિશાળ દોરીને જુએ તેમજ હું એને કાપું છું. અગર મેં એને કાપી નાખી છે. તેવું માને “तक्खणामेव जाव अंतं करेइ” આ રીતનું સ્વપ્ન જોયા પછી પોતે જાગી જાય છે. અને પાછો સૂવે નહિ તો તેવી વ્યક્તિ ભવથી મુક્ત થઈ જાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

‘इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्ल सुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मण्णइ” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નમાં એક વિશાળ કાળા

દોરાને અથવા સફેદ દોરાને જુએ અને તેને હું ઉકેલું છું. અગર ઉકેલી લીધો છે. એવું પોતાના મનમાં માને 'तक्खणामेव जाव अंतं करेइ' ને એવું સ્વપ્ન જોઈને જો તે જાગી જાય છે. તો તે પુરૂષ તે ભવથી મુક્તિ મેળવે છે. અર્થાત્ છૂટી જાય છે. યાવત સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं अयरासिं वा तउयरासिं वा सीसगरासिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमितिअप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ) સ્ત્રી હોય અગર પુરૂષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ લોખંડના ઢગલાને અથવાતો તાંબાના ઢગલાને કે ત્રપુ-કથીરના ઢગલાને અથવા સીસાના ઢગલાને જુએ અને હું તેના પર ચાલું છું અથવા તેના પર હું ચઢયો છું. એવી રીતે માને અને તેવું સ્નપ્ન જોઈને જો તે તેજ વખતે જાગી જાય તો 'दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ' તો તેવી વ્યક્તિ બીજે ભવે સિદ્ધ થાય છે. 'जाव अंतं करेइ' યાવત્ સમસ્ત દુઃખો નો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा' સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય 'सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ ઘાસના ઢગલાને તેજોનિસર્ગ નામના પંદરમાં શતકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ કચરાના ઢગલાને જુવે અને હું તેને જાવ अंतं करेइ' તો તેવી વ્યક્તિ એ જ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે તે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક મોટા દૂધના ઘડાને અથવા દહીંના ઘડાને અથવા તો ઘીના ઘડા જુએ અને હું તે ઘડાને માથા પર રાખું છું. અથવા મેં તેને માથા પર રાખ્યા છે. એવી રીતે પોતાને માને છે અને તવી રીતે માનીને 'तक्खणामेव बुज्झइ' તે જ સમય જો તે જાગી જાય 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો તે પ્રકારની તે વ્યક્તિ એજ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

जाव अंतं करेइ' તો તેવી વ્યક્તિ એ જ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે તે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક મોટા દૂધના ઘડાને અથવા દહીંના ઘડાને અથવા તો ઘીના ઘડા જુએ અને હું તે ઘડાને માથા પર રાખું છું. અથવા મેં તેને માથા પર રાખ્યા છે. એવી રીતે પોતાને માને છે અને તવી રીતે માનીને 'तक्खणामेव बुज्झइ' તે જ સમય જો તે જાગી જાય 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો તે પ્રકારની તે વ્યક્તિ એજ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી કે પુરૂષ તેઓ સ્વપ્નમાં જો તે એક મોટા સુરા (દારૂ) ના ઘડાને અથવા તો સૌવીર-કાંજીના ઘડાને અથવા તો તેલના મોટા ઘડાને અથવા વસા-ચરબીના ઘડાને જુએ અને જોઇને એવી રીતે માને કે હું આ ઘડાઓને ફોડું છું અથવા મેં આ ઘડાને ફોડી નાખ્યા છે અને 'तक्खणामेव बुज्झइ' અને તેવું માનીને તે વ્યક્તિ તેજ વખતે જાગી જાય-સચેત થઇ જાય છે તો તેવી વ્યક્તિ 'दोच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ' બે ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી કે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક વિશાળ પદ્મસરોવરને પુષ્પોથી ખીલેલું જુએ અને તે જોઈને એવું માને કે હું આમાં પ્રવેશ કરૂં છું. અથવા મેં આમાં પ્રવેશ કર્યો છે. 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' આવી રીતે માનતો માનતો તે જ વખતે તે જો જાગી જાય તો ગૃહીત ભવથી મુકત થઇને યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે.

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હો કે પુરૂષ હો તે જો સ્વપ્નનાં અંત ભાગમાં એક ઘણા વિશાળ સાગરને વીચી-અને તરંગોથી યાવત્ વ્યાપ્ત થયેલો જુએ અને તેવી રીતે તે જોઈને એવી રીતે માને કે હું આ સાગરને તરૂં છું અથવા મેં આ સાગર તરીને પાર કર્યો, 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' એવી રીતે માનતો તે વ્યક્તિ જો તે જ સમયે જાગી જાય તો તે તેજ ભવથી મુકત થાય છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ अणुप्पविसमाणे अणुपविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા ભવનને જુવે છે અને જોઈને પોતાને ભવનની અંદર પ્રવેશ કરતો માને છે અગર પ્રવેશ કરી લીધો તેમ માને 'तक्खणामेव पडिबुज्झइ' એ રીતે માનીને જો તે એ જ સમયે જાગી જાય છે. 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો એવી વ્યકિત તે જ ભવમાં મુકત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ

હાય તે જો સ્વપ્નના અંતે એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા વિમાનને જુએ અને જોઈને પોતાને તેના પર ચઢતો હોય તેમ માને અગર ચઢી ચુકયો હોય તેમ માને અને 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' આ પ્રમાણે માનતી તે વ્યક્તિ જો તે જ સમયે જાગી જાય છે, તો તેજ ભવમાં મુકત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

આ સૂત્રમાં જે 'हयपङ्क्ति' ઈત્યાદિ રૂપથી પંકિત શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તે એ વાત બતાવે છે કે એક ઘોડાને જોવાથી તેરીતના ફળની પ્રાપ્તી થતી નથી. 'जाव वसभपंतिं वा' એ વાકયમાં જે યાવત્ શબ્દ આવ્યો છે તેથી અહિયાં ''णरपंतिं वा किंनरकिंपुरिसमहोरगगंधव्वपंतिं वा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तक्खणामेव बुज्झइ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું છે તે સ્વપ્નથી જાગીને ફરી સુઈ જાય તો તે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી જ કહ્યું છે કે–'विवेकी पुरुषः स्वप्न' ઈત્યાદિ 'तेणेव भवग्गहणे णं' એ વાકયમાં તેજ ભવથી તે વ્યકિત સિદ્ધ થઇ જાય છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે શરીરમાં રહેલા તે જીવે સ્વપ્ન જોયું છે એજ શરીરથી તે મુકિત પામશે અર્થાત્ એ રીતનું સ્વપ્ન જોનાર જીવ ચરમ શરીરી હોય છે તે ગૃહીત શરીરને છોડીને બીજુ શરીર ધારણ કરતો નથી. 'जाव अंतं करेइ' માં જે આ યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. 'सुविणंते' એ વાકયનો ભાવસ્વપ્નના અંત ભાગમાં એ પ્રમાણે છે ગાય વિગેરેને બાંધવાની જે દોરી હોય છે, તેનું નામ દામની છે. 'किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा' એ વાકયમાં જે યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'नील' પીત પીળો અને રક્ત–રાતા વર્ણવાળા દોરાનું ગ્રહણ થયું છે. सरथंभं' એ વાકયમાં આવેલ 'सर' એ શબ્દ તૃણ વિશેષનો વાચક છે. અને એ શરોનો જે ઢગલો તે સરસ્તંભ છે એ જ રીતે વીરણસ્તંભ વિગેરેમાં પણ સમજી લેવું વલ્લી નામ લતાનું છે. દૂધથી ભરેલ કુંભનું નામ ક્ષીરકુંભ છે એ જ રીતે દહીંથી ભરેલ કુંભ, દધિકુંભ, ઘીથી ભરેલ કુંભ ઘૃતકુંભના વિષયમાં પણ સમજી લેવું 'सुराविकटकुम्भम्' નું તાત્પર્ય સુરારૂપ વિકટ–સુરામિશ્રિત જલથી ભરેલો જે કુંભ છે તે સુરાવિકટ કુંભ છે. અર્થાત્ મદ્યવાળા જળથી ભરેલો જે કુંભ–ઘડો છે તેનું નામ સુરાવિકટ કુંભ છે. કાંજીનું નામ સૌવીર છે. ચર્બીનું નામ વસા છે. મોટા તરંગોનું નામ ઉર્મિ છે તેમજ નાના નાના તરંગોનું નામ વીચિ છે. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જે સ્વપ્નોના વિષયમાં આ કથન ચાલી રહ્યું છે તે સ્વપ્ન ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોતા નથી. આ અચક્ષુ ગ્રાહ્યતાના સાધર્મ્યથી હવે સૂત્રકાર ગન્ધ પુદ્ગલોની વકતવ્યતા 'अहभंते कोट्ठपुडाण' ઈત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

'अहभंते ! कोट्ठपुडाण वा जाव केयइपुडाण वा'

ટીકાર્થ–'अहभंते' હે ભદન્ત જ્યારે 'कोट्ठ पुडाण वा' કોષ્ઠ પુટોને એટલે કે કોષ્ઠમાં જે સુગન્ધ દ્રવ્યનો સમૂહ પકવવામાં આવે છે, તેનું નામ કોષ્ઠ છે તેની જે પુટિકા–પડિ હોય છે તેને કોષ્ઠપુટ કહેવામાં આવે છે એવા આ કોષ્ઠના પુટોમાં 'जाव केयइपुडाण वा' યાવત્ કેતકી પુટોને કેતકી–જેને ભાષામાં કેવડો કહેવામાં આવે છે. આ એક સુગંધી વાળી વનસ્પતિ છે. એના જે પુટ હોય તે કેતકી પુટ કહેવાય છે. તે કેતકીના પુટોને તથા યાવત્ પદથી 'पत्तपुडाण वा चोयपुडाण वा, तगरपुडाण वा' પત્ર પુટોને એટલે તમાલ પત્રના પુટોને ત્વક્ અને ટગરના પુટોને અને સુગંધિત કાષ્ઠના પુટોને 'अणुवायंसी उब्भिज्जमाणाणं वा' અનુકૂળ પવન પ્રમાણે જે સ્થાનને આશ્રય કરીને પવન ચાલી રહ્યો તે સ્થાન પર લઈ જઇને 'उब्भिज्जमाणाणं' સારી રીતે વિદીર્ણ કરીને અહિંયાં યાવત્ પદથી 'निब्भिज्जमाणाणं वा उक्किरीज्जमाणाणं वा विक्किरीज्जमाणाणं वा' ઇત્યાદિ પદો અનુસાર તેને નિચે રાખીને અગર નીચે આમ તેમ ફેંકીને અથવા ઉપરની તરફ આમ તેમ વિખેરીને અથવા 'ठाणाओ वा ठाणं संकमिज्जमाणाणं वा' એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જવાથી 'किं कोट्ठवाइ जाव केयई वाई' જે સુગંધ આપે છે. તેમાં શું કોષ્ટાદિ સુગંધ પદાર્થ દૂરથી આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળે છે. અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે 'गोयमा ! नो कोट्ठवाई जाव नो केयईवाई' હે ગૌતમ! સુંગધદ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થતું નથી. અને સુગંધ દ્રવ્ય રૂપ કેતકી દ્રવ્ય પણ ગ્રહણ થતું નથી પરંતુ તે ગંધની સાથે રહેલા ત્યાંના પુદ્‌ગલો ઘ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ગંધ દ્રવ્ય કે જેની તે વાસ હોય છે. તે આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળતું નથી. અને તેના ગંધગુણ પણ તેમાંથી નીકળીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળતો નથી. પરંતુ જે સ્થાન પર તે ગંધાદિ હોય ત્યાંના પુદ્‌ગલ પરમાણુ તેના ગંધ ગુણથી સુવાસિત થઈને અનુકૂળ વાયુ દ્વારા ઘ્રાણેન્દ્રિયની પાસે લવાય છે અને એ રીતે તેનો ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ પ્રમાણે છે. તે સર્વથા સાચું જ છે. અન્યથા નથી. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા ।। સૂ૦ ૫ ।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ।।૧૬–૬।।

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં ગન્ધપુદ્ગલોનું ઘ્રાણેન્દ્રિય પાસે આવવાનો પ્રકાર કહ્યો છે. આ ગન્ધપુદ્ગલોનો નિશ્ચય ઉપયોગથી થાય છે. જેથી એ સમ્બન્ધને લઇને આ સાતમાં ઉદ્દેશામાં ઉપયોગ વિશેષરૂપ પ્રકૃષ્ટબોધ પરિણામનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર 'कइविहेणं भंते उवओगे पण्णत्ते' ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'कइविणं भंते ! उवओगे पण्णत्ते' હે ભગવન્ જેનાથી ઉપયોગ આત્મા પદાર્થ ગ્રહણ કરવાના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) વાળો થાય છે તેનું નામ ઉપયોગ છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે–આત્માની ચેતનાશક્તિનો જે વ્યાપાર છે, તે ઉપયોગ છે. એવો ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ એવું કહે છે કે—'गोयमा ! दुविहे उवओगे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગના ભેદથી ઉપયોગ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ ઉપયોગનું સ્વરૂપ અને ઉપયોગની સંખ્યા વિગેરે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર જોઈ લેવું જાઇએ એ હેતુથી કહ્યું છે કે 'एवं जहा उवओगपदे पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ઉપયોગ પદ સમગ્ર કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યું છે' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ ઉપયોગ પદ ૨૯ મું પદ છે. અને તે આ પ્રમાણે છે. ચેતના શક્તિના વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. અને તે સાકાર ઉપયોગ અને નિરાકાર ઉપયોગના ભેદથી બે પ્રકારનો છે સાકાર ઉપયોગના મત્યદિક પાંચજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ રીતે આઠ ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે. તથા અનાકાર ઉપયોગના ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ભેદ કહ્યા છે. આ વિષયનો વિશેષ વિચાર અહિયાં આ રીતે કરવામાં આવ્યો છે.—'सागारोवओगे य अनागारोवओगे य सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पण्णत्ते ? गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते तं जहा आभिणिबोहियाणाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, मइअन्नाणसागरोवओगे, सुयअण्णाणसागारोवओगे. विभंगणाणसागारोवओगे, अणागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पण्णत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते तं जहा–चक्खुदंसणअणागारोवओगे, अचक्खुदंसण अणागारोवओगे, ओहिदंसण अणागारोवओगे केवलदंसण·

अणागारोवओगे' ઉપયોગના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પાઠ કહ્યો છે. તે અહિયાં પણ તેજ રીતે સમજી લેવો. 'पासणया पदंच निरवसेसं नेयव्वम्' અહિયાં પ્રજ્ઞાપનામાં રહેલ ત્રીસમું પશ્યતાપદ સંપૂર્ણ રૂપે ગ્રહણ કરવું. તે પદ આ પ્રમાણે છે. 'कइविहेणं भंते! पासणया पण्णत्ता गोयमा! दुविहा पासणया पण्णत्ता' પશ્યતા (જીવારૂપ) વિશેષ બોધના પરિણામ રૂપ હોય છે. આ પશ્યતા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ રીતે છે. 'सागारपासणया, अणागारपासणया' એક સાકાર પશ્યતા અને બીજી અનાગાર પશ્યતા. 'सागारपासणयाणं भंते! कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્! સાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'गोयमा! छव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સાકાર પશ્યતા છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'तं-जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'सूयणाणसागारपासणया' શ્રુતજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૧ 'एवं ओहिणाणसागारपासणया मणपज्जवनाणसागारपासणया, केवलनाणसागारपासणया' અવધિજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૨ મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૩ કેવળજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૪ 'सुयअण्णाणसागारपासणया, विभंगनाणसागारपासणया' શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા' ૫ અને વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા ૬ 'अणागारपासणयाणं भंते! कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્! અનાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની કહી છે 'गोयमा! तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ અનાકાર પશ્યતા ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે—तं जहा–'चक्खुदंसण अणागार पासणया, ओहिदंसणअणागारपासणया, केवलदंसणअणागारपासणया' જેમકે ચક્ષુદર્શન અનાગાર પશ્યતા અવધિદર્શન અનાકાર પશ્યતા કેવલદર્શન અનાગાર પશ્યતા.

શંકા—જો બોધ પરિણામ વિશેષનું નામ પશ્યતા છે. તો પછી પશ્યતામાં અને અને ઉપયોગમાં ભેદ શો છે? કેમકે તે બંનેમાં સાકાર અને અનાકાર વિગેરેરૂપ ભેદો તો કહ્યા જ છે?

ઉત્તર—જ્યાં ત્રયકાલિક (ત્રણે કાળનો) અવબોધ થાય છે. ત્યાં પશ્યતા હોય છે. અને જ્યાં ત્રયકાળિક અવબોધ અને વર્તમાન કાલિક અવબોધ પણ હોય છે. ત્યાં ઉપયોગ હોય છે. આ રીતના સામાન્ય વિષેશ ભાવની અપેક્ષાએ આ બંનેમાં અંતર છે. એજ કારણથી સાકાર પશ્યતામાં મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન ને કહ્યા નથી. કેમકે મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન એ બંને ઉત્પન્ન અને અવિનષ્ટ એટલે કે નાશ નહિ પામનાર એ અર્થને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી વર્તમાન કાળને વિષય કરનારા છે. અનાકાર પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા છે. બીજા ઈન્દ્રિય દર્શનને ગણાવાવામાં આવ્યા નથી. તો એનું શું કારણ છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ

(જોવું) નું નામ પશ્યતા છે. પશ્યતા શબ્દ દશ ધાતુથી બન્યો છે. દશ ધાતુનો અર્થ પ્રેક્ષણ છે. (જોવું છે) એ પશ્યતા ચક્ષુ દર્શનામાં બને છે. કેમકે પ્રેક્ષણનું હોવું તે ચક્ષુ દર્શમાં જ બને છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થવા વાળો જ જે ઉપયોગ છે. તે બીજી ઇન્દ્રિયથી થવા વાળા ઉપયોગની અપેક્ષાએ અલ્પ કાલિક હોય છે. જ્યાં ઉપયોગ અલ્પકાળ વાળો હોય છે. ત્યાં ઇક્ષણની અધિકતા હોય છે. તેનાથી જલ્દી અર્થનો બોધ થાય છે. એટલા માટે પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને ગણવામાં આવ્યું છે. બીજી ઇન્દ્રિયોને તેમાં ગણવામાં આવી નથી આ વિષયમાં વિશેષ વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૯ માં પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તો તેમાંથી સમજી લેવું. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ ઉપયોગ આદિ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સઘળું તેમજ છે. અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઇ ગયા ।।સૂ૦ ૧।।

।। સપ્તમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।।

લોક કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

સાતમાં ઉદ્દેશામાં ઉપયોગના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપયોગ લોક વિષયક પણ હોય છે. જેથી તે સંબધને લઈને આ આઠમાં ઉદ્દેશામાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશાનું 'के महालएणं भंते ! लोए पण्णत्ते' એ પહેલું સૂત્ર છે.

ટીકાર્થ—'के महालएणं भंते ! लोए पण्णत्ते' હે ભગવન્! લોક કેટલો વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે 'गोयमा ! महतिमहालए' હે ગૌતમ લોક ઘણો જ વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. जहा बारसमसए तहेव' જેવી રીતે બારમાં શતકમાં લોકના પ્રમાણના વિષયમાં પહેલાં જેવું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું 'जाव असंखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ' બારમા શતકનું લોકપ્રમાણ સબંધી તે પ્રકરણ યાવત્ આ લોક પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કોટાકોટી યોજનનો છે. ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'लोयस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीव देसा, जीव पएसा' હે ભગવન્! લોકનો જે પૂર્વ દિશાનો ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં શું જીવ છે? કે જીવ દેશ છે? કે જીવ પ્રદેશ છે? 'अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा' અજીવ છે? અજીવ દેશ છે? કે અજીવ પ્રદેશ છે. ચરમાન્ત રૂપ જે અંત છે. તેનું નામ ચરમાન્ત છે. પૂર્વ દિશાનો જે ચરમાન્ત છે. તે લોકના અંતિમ ભાગ રૂપ છે. અને તે એક પ્રદેશના પ્રતર રૂપ છે. એટલે વિષમ છે અહિયાં અસંખ્યાત પ્રદેશ, પ્રદેશાવગાહી જીવનો

સદ્ભાવ નથી. એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુએ 'ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ, જીવપએસા વિ' એ રૂપથી કહી છે. અર્થાત્ જ્યારે લોકના પૂર્વ દિશા સંબંધી ચરમાન્ત એક પ્રદેશ રૂપ છે. ત્યારે તેના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા જીવો કેવી રીતે રહી શકે છે. પરંતુ જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશ અહિયાં એક પ્રદેશમાં જ મળે છે. કેમકે જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશોની એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહના થઈ જાય છે. તેજ રીતે ત્યાં પુદ્ગલસ્કંધોનો સદ્ભાવ પણ થઇ જાય છે' તેમજ ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના દેશોનો અને પ્રદેશોનો સદ્ભાવ પણ થઈ જાય છે. એટલા માટે 'અજીવા વિ, અજીવ દેસા વિ, અજીવપએસા વિ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે કે ત્યાં અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. કેમ કે જીવ દેશાદિકોનું તથા અજીવોનું અને અજીવ દેશાદિકોનું એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહન થઇ જાય છે. અજીવથી પુદ્ગલ સ્કંધ અને અજીવ દેશથી ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિના દેશ અને સ્કન્ધ દેશનું ગ્રહણ થયું છે. એ બધા લોકાન્તમાં સંભવિત હોય છે. એજ રીતે અજીવ પ્રદેશપણ પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં એટલે કે અંત ભાગમાં સંભવિત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર જીવદેશોમાં જે અહીં વિશેષતા છે તે પ્રગટ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે—

"जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा य" લોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્ત ભાગમાં જીવદેશોનો જે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે તે પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે. કેમકે–ત્યાં પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશોનો સદ્ભાવ નકકીજ કહેલ છે. આ પ્રમાણેનો આ પ્રથમ વિકલ્પ (ભંગ) છે. "अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसे" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે અને બેઇન્દ્રિય જીવોનો એકદેશ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે લોકના અન્ત પૂર્વચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયજીવોના અનેક દેશોનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. અને બે ઇન્દ્રિય જીવને એક દેશનો સદ્ભાવ પણ કહેલ છે. આ પ્રમાણેનો આ બીજો વિકલ્પ કહેવામાં આવેલ છે.

એકેન્દ્રિય જીવ ઘણા છે જેથી ઘણા હોવાથી તેના ઘણા દેશ ત્યાં છે, અને બેઇન્દ્રિય કોઈકવાર હોય છે. જેથી તેનો એક દેશ કદાચ ત્યાં થઈ જાય છે એ પ્રમાણે આ દ્વિકયોગ વિકલ્પ છે. જો કે લોકાન્તમાં દ્વિન્દ્રીયજીવો હોતા નથી. તોપણ કોઈપણ દ્વીન્દ્રિયજીવ એકેન્દ્રિય જીવોમાં મરીને ત્યાં ઉત્પન્ન થવાના છે જેથી મરણાન્ત સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થવાવાળા એ દ્વીન્દ્રિય જીવને આશ્રિત કરીને થવાવાળો આ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યો છે. "एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा, तहेव" દશમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં અગ્નેયી દિશાને ઉદ્દેશીને જે પ્રમાણેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેવો જ વિચાર અહિયાં પણ પૂર્વચરમાન્તને ઉદ્દેશીને કરી લેવો. તે આ પ્રમાણે છે. "अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसा" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ

છે, અને એક બેઇન્દ્રિયવાળા જીવના અનેક દેશ છે, "अहवा एगिंदिय देसा य बेइंदियाणय देसा य" અર્થાત્ એક ઇન્દ્રિયવાળઓના ઘણા દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોના પણ ઘણા દેશો છે. "अहवा एगिंदिय देसा य तेइंदियस्स य देसे" અથવા એકન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે. અને ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા જીવોના એક દેશ છે. વિગેરે કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. દશમા શતક કરતાં અહિયા જે વિશેષતા છે તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "नवरं देसेसु अणिंदियाणं अइल्लविरहिओ" દેશોમાં ઇન્દ્રિય વગરના જીવોને એટલે કે અનીદ્રિયોને પહેલા વિકલ્પ વગરના કહ્યા છે. અર્થાત્ અનીન્દ્રિય સંબંધી દેશ વિષયમાં ત્રણ ભંગમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે– "अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदियस्स देसे" પહેલો ભંગ કહ્યો નથી. કેમકે પહેલા ભંગનો ત્યાં સંબંધ હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કપાટ વિગેરે અવસ્થામાં લોકના ચરમાન્ત ભાગમાં પ્રમાણ વિષયના પ્રકરણમાં પ્રદેશની વૃદ્ધિને હાનીરૂપ વિષમતા હોવાને કારણે લોકના અંતમાં અનીદ્રિય જીવોને ઘણા દેશોનો સંભવ છે એક દેશનો સંબંધ નથી. જેથી પહેલો ભંગ ન કહેવાનું કહ્યું છે. તથા અગ્નિ દિશામાં દશ પ્રકારના અરૂપિ દ્રવ્યોમાંથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણનો અભાવ છે. જેથી ત્યાં સાતજ અરૂપિદ્રવ્યો કહેવામાં આવ્યા છે. લોક[1]માં પૂર્વ ચરમાન્તોમાં અદ્ધાસમયકાળ પણ નથી જેથી ત્યાં છ પ્રકારના અરૂપિ દ્રવ્યો કહ્યા છે. કેમકે અદ્ધા સમયનો સદ્ભાવ સમય ક્ષેત્રમાં જ કહેવામાં આવ્યો છે. અહિયાં નહીં એજ વાત "जे अरूवि अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि" આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે "सेसं तं चेव" બાકીનું બીજું સઘળું

---

(१) लोक के पूर्वचरमान्त में धर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय इनके देश, प्रदेश है। और अद्धासमय नहीं है। इसलिये ऐसा कहा गया है।

(૧) લોકના પૂર્વ ચરમાન્તમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તીકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેના દેશ પ્રદેશ અને અદ્ધા સમય હોતા નથી જેથી આ પ્રમાણે કહેવામાં જાાવ્યું છે.

કથમ દશમા શતકનાં પહેલા આગ્નેઈ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "लोगस्स णं भंते दाहिणिल्ले चरिमंते" હે ભગવન્ ! લોકનો જે દક્ષિણ દિશાનો ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં "किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा." શું જીવ છે? જીવ દેશ છે? કે જીવ પ્રદેશ છે? અજીવ છે? અજીવ દેશ છે? કે અજીવ પ્રદેશ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव" હે ગૌતમ જે પ્રમાણે પૂર્વ દિશાના ચરમાન્ત પ્રકરણમાં આ વિષય સંબંધી જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્તમાં જીવ નથી. પરંતુ જીવ દેશ પણ છે. જીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમજ અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમાં જે જીવ દેશ છે. તે

નિયમથી એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને કોઈક વાર કદાચિત્ હોવાથી દ્વીન્દ્રિયનો એકદેશ છે. આ રીતે દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં જેવું કથન આગ્નેય દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિયાં પણ સમજવું. ફક્ત દેશોના સંબંધ કથનમાં અનીન્દ્રિયોને પહેલા ભંગ વગરના સમજવા તેનું કારણ પૂર્વ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દક્ષિણ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં પૂર્વ ચરમાન્તનું પૂર્વોક્ત સઘળું કથન સમજવાનું છે. "एवं पच्चत्थिमिल्ले वि, उत्तरील्ले वि" એજ રીતનું કથન લોકના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અને ઉત્તરપ્રદેશ સંબંધી ચરમાન્તમાં સમજી લેવું દક્ષિણ સંબંધી ચરમાન્તમાં જે રીતે જીવનો અભાવ કહ્યો છે. તથા જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. તેમજ છ પ્રકારના અજીવ દ્રવ્યો કહ્યા છે. તેજ પ્રકારનું તે સઘળું કથન અહિં પણ સમજી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "लोगस्स णं भंते ! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा पुच्छा" હે ભગવન્ લોકનો જે ઉપરના ભાગ સંબંધી ચરમાન્ત છે. તેમાં શું જીવ છે? જીવ દેશ છે? જીવ પ્રદેશ છે? અજીવ છે? કે અજીવ દેશ છે? કે અજીવ પ્રદેશ છે? એજ વાત "पुच्छा" શબ્દથી સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! नो जीवा, जीवदेसावि जीव पएसा वि" હે ગૌતમ ત્યાં જીવ હોતા નથી. કિંતુ જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશ છે. "जाव अजीवपएसा वि" યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "अजीवा वि" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा य अणिंदिय देसा य" ત્યાં જે જીવ દેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. અને અનીન્દ્રિય દેશ છે. કેમકે સિદ્ધોથી યુક્ત લોકના ઉપરના ભાગમાં એકેન્દ્રિયનો અને અનીન્દ્રિયનો દેશ નિયમતઃ હોય છે. "अहवा एगिंदियदेसा य, अणिंदियदेसाय बेइंदियस्स देसे" અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને અનીન્દ્રિયનો પણ દેશ છે. તથા ત્યાં બેઈન્દ્રિયવાળા જીવનો એક દેશ છે. "अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदिय देसाय, बेइंदियाणय देसा" અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અનીન્દ્રિયનો દેશ છે. અને બે ઈન્દ્રિયોના પણ દેશો છે. અહિયાં પહેલો ભંગ દ્વિક સંયોગી છે. ને ત્રિક સંયોગી ભંગોમાં બબ્બે ભંગ કહેવા જોઈએ તેમાં મધ્યમ ભંગ "एगिंदियदेसा य, अणिंदियदेसा य, बेइंदियस्स य देसा" એ પ્રમાણે છે. તે ભંગ અહીં થતો નથી, કેમકે બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના અનેક દેશોનું. લોકાન્તની ઉપરના ભાગમાં હોવાનું સંભવતું નથી. કેમકે દ્વીન્દ્રિયનું લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં મારણાન્તિકના સમુદ્ઘાતથી જવા છતાં પણ ત્યાં તેના દેશની જ સંભવના હોય છે. કેમકે પ્રદેશની હાની વૃદ્ધિ દ્વારા થવા વાળી વિષમતાથી અનેક

પ્રતરાત્મક પૂર્વ ચરમાન્તની માફક ત્યાં અનેક દેશ હોતા નથીજેથી લોકની ઉપરનો ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોવાના કારણે લોકના અંતના અભાવથી દેશોની અનેકતા હોવાનું ત્યાં કોઈ કારણ નથી જેથી "एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिदियाणं" એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી તેઇન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિય અને અનીન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવોની માફક દ્વીન્દ્રિય જીવોથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિય પર્યંતના જીવોમાં ત્રિક સંયોગી ભંગ કહેવો જોઈએ ત્યાં મધ્યમ ભંગ કે 'एकेद्रियदेशाश्च, अनीन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य च देशः' આ પ્રમાણે છે. આ રીતે લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં જીવ દેશ વિષયનો વિચાર કરીને હવે જીવ પ્રદેશ વિષયનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, 'जे जीवपएसा ते नियमं एगिंदियपएसाय अणिंदियपएसाय' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેમાં એ પ્રમાણે પણ કરવામાં આવ્યું છે કે ત્યાં જે જીવપ્રદેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિયના પ્રદેશ છે. અને અનીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે. 'एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसाय' અથવા તે એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે, અનીદ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને એક બે ઇન્દ્રીયવાળા જીવોનો પ્રદેશ છે 'अहवा एगिंदियपएसा य, अणिंदियपएसाय बेइंदियाणय पएसा य' અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે, અનીન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો પ્રદેશ છે આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગનો ક્રમ છે. 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेंदियाणं' અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. અહિયાં ઉપરના ચરમાન્તની અપેક્ષાએ જીવ-પ્રદેશની પ્રરૂપણામાં 'आदिल्लविरहिओ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો અર્થ એ છે કે અહિયાં પહેલા કહેલ ત્રણ ભંગમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ 'अहवा एगिंदियपएसा य, अणिंदिय पएसा य बेइंदियस्स पएसे' એવો જે પહેલો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. તે અહિયાં કહેવો ન જોઈએ કેમકે બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવોને એક પ્રદેશની અહિયાં સંભવના હોતી નથી સંભાવના ન હોવાનું કારણ એ છે કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા જે બીજા જીવ છે. તે જીવોનો અહિં એક પ્રદેશ છે. અને ત્યાં તેઓના અસંખ્યાત પ્રદેશોનો સદ્ભાવ છે.

'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' જેવી રીતે દશમાં શતકમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં અજીવના વિષયમાં પણ ઉપરના ચરમાન્તનો આશ્રય કરીને સઘળું કથન સમજવું જોઈએ. તે આ આ પ્રમાણે છે. 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता-तं जहा-रूवी अजीवा य अरूवि अजीवा य जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता-तं जहा-खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला, जे अरूवि अजीवा, ते

छव्विहा पण्णत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए, धर्म्मात्थिकायस्स देसे (१) धमत्थिकायस्स पएसा, (२) नो अधमत्थिकाए, अधमत्थिकायस्स देसे (३) अधम्मिकायस्सपएसा (४) नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे (५) आगासत्थिकायस्स पएसा (६) આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. રૂપી અજીવ અને અરૂપી અજીવ તેમાં જે રૂપિ અજીવ છે. તે ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. જેમ કે સ્કધ, સ્કંધદેશ સ્કંધ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્‌ગલ તથા જે અરૂપિ અજીવ છે. તેના છ પ્રકાર છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૧) ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૨) નો અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૩) અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૪) નો આકાસ્તિકાય અકાશાસ્તિ કાયનો દેશ (૫) આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૬) કહેવાનો હેતુ એ છે કે અરૂપી અજીવના વિષયમાં દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમાદિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. તે પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. રૂપી અરૂપીના ભેદથી અજીવના બે પ્રકારો કહ્યા છે. તેમાં રૂપિ અજીવ ચાર પ્રકારના અરૂપિ અજીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. આ સઘળું કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમા દિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે તેને અહિં પણ સમજી લેનાનું કહ્યું છે. જો કે અરૂપી અજીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. પણ અહિંયા જે છ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તમાની માફક અહિં પણ અદ્ધાસમયનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછ છે કે ‘लोगस्स णं भंते ! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवा पुच्छा’ હે ભગવન્ લોકના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. ત્યાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ કે અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘गोयमा नो जीवा जीव देसावि, जीव पएसावि जाव अजीवपएसा वि’ હે ગૌતમ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી. પરંતુ જીવ દેશ છે. તેમ જીવ પ્રદેશ પણ છે. યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી ‘अजीवा वि अजीवदेसा वि’ એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ‘जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदिय देसा’ ત્યાં જે જીવદેશ છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. ‘अहवा एगिंदिय देसाय बेइंदियस्स देसे’ અથવા તે એકેન્દ્રિયના દેશ છે. અથવા તો બેઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો તે એક દેશ છે, “अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा” અથવા એકેન્દ્રિયના દેશો

છે. અને બેઇન્દ્રિયોના પણ દેશો છે, ૨, આ રીતે આ બે ભાંગા થાય છે. અહિયાં "अहवा-एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा" એવો જે મધ્યનો ભંગ છે તે બનતો નથી, કેમકે પ્રદેશ વૃદ્ધિહાનીથી થયેલ લોકદન્તનો અભાવ છે. આ બે ભંગ દ્વીન્દ્રિય જીવોની સાથે થાય છે. એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા અને અનિન્દ્રિય-સિદ્ધ-જીવોની સાથે બબ્બે ભંગ સમજી લેવા આ રીતે જીવદેશને આશ્રિત કરીને ભંગનો પ્રકાર બતાવેલ છે.

હવે પ્રદેશોને આશ્રિત કરીને ભંગોનો પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. "पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले चरिमंते तहेव" પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવને આશ્રિત કરીને જે ભંગ કહેવામાં આવ્યા છે તે અહિયાં જીવ પ્રદેશને આશ્રિત કરીને કહેવા જોઈએ. પરંતુ અહિયાં પ્રદેશ બધાને- એટલે કે અનિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને પહેલા ભંગથી રહિત કહેવું જોઈએ એટલે કે એકવચનાન્ત પ્રદેશવાળો જે પહેલો ભંગ છે તે આ બધાને થતો નથી. તથા "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स य पएसे" આ પહેલો ભંગ છે તો આ ભંગ અહિયાં ગ્રહણ કરવો ન જોઈએ કેમકે પ્રદેશોની અધિકતા નીચેના ચરમાન્તમાં પણ છે. બાકીના બે ભંગા જ લેવા જોઈએ જે આ પ્રમાણે છે. "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा१," अहवा एगिंदिय पएसा य, बेइंदियाण य पएसा" આજ રીતે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિય- વાળા, પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા અને અનિંદ્રિયોના પ્રદેશના સંબન્ધમાં ભંગ કહી લેવા. કેવળ અહિયાં "एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियस्य च प्रदेशाः" આ પ્રમાણેનો પહેલો ભંગ અહિયાં થતો નથી. "अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव" જે રીતે ઉપરના ચરમાન્તમાં અજીવો કહ્યા છે તેજ રીતે તે અહિયાં પણ કહેલા સમજવા. ઉપરના ચરમાન્તમાં જે રૂપી અજીવ સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેમજ અરૂપી અજીવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્મા- સ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ એ છ તથા બધા મળીને દસ કહ્યા છે. એજ દસ અજીવો અહિયાં પણ સમજી લેવા.

ચરમાન્તનો અધિકાર ચાલે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વિઓના વિષયમાં કથન કરે છે. "इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે? કે જીવ દેશ છે? કે જીવ પ્રદેશ છે? અથવા અજીવ છે? કે અજીવ દેશ છે? કે અજીવ પ્રદેશ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ

કહે છે કે "गोयमा ! नो जीवा" હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી. ચરમ રૂપ જે અન્ત છે, તેનું નામ ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશરૂપ પ્રતરાત્મક હોય છે. જેથી ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોવાથી જીવનું ત્યાં હોવું તે અસંભવ છે. "एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले' જે રીતે લોકના ચારે ચરમાન્તોમાં જીવપ્રદેશ અને જીવ દેશની ભંગ સાથે સ્થિતિ કહી છે. તેમજ અજીવોની તથા તેના દેશોની અને તેના પ્રદેશોની સત્તા પહેલા કહેવાઇ ચૂકી છે. એજ રીતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણ ચરમાન્તથી લઇને ઉત્તર ચરમાન્ત સુધીના જીવોના દેશ એવં પ્રદેશોનું તેમજ અજીવોના દેશ અને પ્રદેશોનું વર્ણન કરી લેવું. "उवरिल्ले जहा दसमसए विमला दिसा तहेव निरवसेसं" જે રીતે દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં વિમલા દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તના વિષયમાં તે સઘળું કથન અહિં કરી લેવું, તે કથન આ પ્રમાણે છે. "इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमन्ते किं वा जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीव देसा अजीव पएसा" હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ છે. અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! नो जीवा" હે ગૌતમ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તમાં જીવ નથી. કારણ કે તે ઉપરનો ચરમાન્ત પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહેવાવાળા જીવોનું અવસ્થાન હોવું અસંભવ છે. "जीव देसावि" ત્યાં જીવ દેશ છે જીવ પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવ દેશ છે, અને અજીવ પ્રદેશ છે. "जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा" ત્યાં જે જીવ દેશ છે. તે એકેન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે કેમકે એકેન્દ્રિયોનો બધી જ જગાએ સદ્ભાવ છે. "अहवा एगिंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसे" અથવા તે જીવ દેશ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોનો દેશ છે. "अहवा–एगिंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसा (२)" અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે. (૨) "अहवा-एगिंदिय-देसा, बेइंदियाणय देसाय (३)" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે. અને બે ઇન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે. (૩) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો આશ્રય છે. અને તે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ઘણા થોડા છે. તેજ કારણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાંથી કદાચ એક જીવનો એક દેશ હોઈ શકે છે. અને કદાચ અનેક દેશ પણ હોય છે. તેજ રીતનું કથન ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઈને અનિન્દ્રિય પર્યંતના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. તથા–

"जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि बेइंदियस्स पएसा" ત્યાં જે જીવના પ્રદેશો છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે. અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ પણ છે. અને એક બે ઇન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે (૧) "अहवा"–એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને અનેક બે ઇન્દ્રિયોનો પ્રદેશ છે (૨) આ રીતનો વિચાર ત્રણ ઇન્દ્રિયથી લઇને અનિન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ પ્રદેશને લઇને સમજી લેવો. તથા "जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता–तं जहा–रूवि अजीवाय, अरूवि अजीवाय जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा खंधा जाव परमाणुपोग्गला जे अरूवि अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता–तं जहा–नो १ धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे (१) धम्मत्थिकायस्स पएसा (२) एवं अहमत्थिकायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि, अद्धा समये(१)–રૂપિ અજીવ અને અરૂપિ અજીવ એ ભેદથી અજીવ બે પ્રકારના કહ્યા છે. જે રૂપિ અજીવ છે. એ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે સ્કંધ યાવત્ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ જે અરૂપિ અજીવ છે. તે સાત પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના દેશ, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૨) એજ રીતે અધર્માસ્તિકાયના આકાશાસ્તિકાયના પણ દેશ, પ્રદેશ, તથા અદ્ધાસમય. અદ્ધા સમય મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરના ચરમાન્તમાં હોય છે. "हेट्ठिल्ले चरिमन्ते तहेव" જેવી રીતે લોકના નીચેના ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરમાં ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્ત પણ સમજી લેવા. "नवरं देसे पंचिंदियेसु तियभंगोत्ति" લોકના નિચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી મધ્યભંગ વગરના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે. પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નિચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના પૂર્ણરીતે દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ કહ્યા છે. બાકી બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ વગરના જ છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું કેમ કે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાન્તમાં દેવ અને પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાથી એક દેશ અને અનેક દેશ થાય છે. જેથી પંચેન્દ્રિયોમાં દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ તો પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ સિવાયના છે જેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નિચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ પૂર્ણ રીતે સમજી લેવા અને બાકીના બેઇન્દ્રિયવાળામાં મધ્ય ભંગ વગરના ત્રણ ભંગ સમજવા. તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા કહેલા બેઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો એક દેશ જ સંભવિત હોય છે. અનેક હોતા નથી કેમ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે નિચેનો ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તે અનેક દેશોની સંભાવનામાં હેતુ બની શકતો નથી. જેથી ત્યાં તેના ત્રણ ભંગોમાં મધ્ય ભંગ સિવાયના કહ્યા છે. "सेसं तं चेव" બાકીનું સઘળું કથન લોકના નિચેના ચરમાન્ત જેવું જ છે,

एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता एवं सक्करप्पभाए" રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચરમાન્તોમાં જેવું કથન દેશાદિકોના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ કથન શર્કરા પ્રભાના પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરના ચરમાન્તોમાં આના સંબંધમાં સમજી લેવું. "उवरिमहेट्ठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्ठिल्ले" તથા તેના ઉપરના ચરમાન્ત અને નીચેના ચરમાન્તમાં દેશાદિક ત્રણ ભંગોનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના આ બંનેમાં જેવી રીતે દેશ વિગેરે ત્રણ ભંગોનું કથન પંચેન્દ્રિય જીવોને ઉદ્દેશીને પૂર્વરૂપથી કથન કરવાનું કહ્યું છે અને બાકીના બે ઇન્દ્રિયાદિક જીવોના ત્રણ ભંગનું કથન મધ્યમ ભંગ વગરનું કહ્યું છે. તેવી રીતનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. બે ઇન્દ્રિયાદિકોના ત્રણ ભંગમાં મધ્યમભંગ છોડવાનું કેમ કહ્યું છે? એ વાત પહેલાં જેમ કહી છે. તેવી રીતે અહિં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં અને નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ મધ્યમ ભંગને છોડીને કહ્યા છે. પ્રદેશ વિચારમાં તો બે ઇન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમાં પહેલા ભંગને છોડીને બાકીના બે ભંગ થાય છે. અર્થાત્ બીજો અને ત્રીજો ભંગ બને છે. તથા અજીવોના વિચારમાં સાથે અજીવના સ્કંધ દેશ પ્રદેશ અને પરમાણું એ બધા જ છે. અને અરૂપી અજીવોમાં અદ્ધા સમયનો અભાવ હોવાથી છ જ ભંગ કહ્યા છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ પ્રદેશ મળીને છ ભેદ અરૂપી અજીવાસ્તિકાયના થઈ જાય છે. "एवं जाव अहे सत्तमाए" શર્કરા પૃથ્વીની માફક વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમીના ચરમાન્તોમાં પણ સઘળું વર્ણન સમજી લેવું. "एवं सोहंमस्स वि जाव अच्चुयस्स" સૌધર્મ દેવ લોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોકના પણ પૂર્વ વિગેરે ચરમાન્તોમાં જીવ, અજીવ વિગેરેની સ્થિતિ વિષયમાં પણ આ પ્રકારનું સઘળું વર્ણન સમજવું. આની સ્પષ્ટતા પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે છે. "सोहम्मस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमान्ते किं जीवा, जीवदेसा जीव पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा" હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવલોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે? જીવદેશ છે કે જીવપ્રદેશ છે? તથા અજીવ છે? અજીવ દેશ છે? કે અજીવપ્રદેશ છે.? વગેરે રૂપથી શર્કરા પૃથ્વીની માફક અહિયાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે વર્ણન સમજી લેવું, અને તે વર્ણન ઇશાન દેવલોથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધી સમજવું. "गेवेज्जविमाणाणं एवं चेव" ગ્રૈવેયક વિમાનોના ચરમાન્તમાં પણ આ રીતનું વર્ણન સમજી લેવું. ગ્રૈવેયકોના વિમાન સંબંધી ચરમાન્તોની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે છે. "नवरं उवरिमहेट्ठिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव" આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ

કરી છે. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્તોના દેશોમાં પંચેન્દ્રિયોના પણ મધ્યમ ભંગ વગરના ભંગ સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ મધ્યમ ભંગને છોડીને પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ કહેવો જોઈએ "सेसं तहेव" બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. અહિયાં એમ સમજવાનું છે કે અચ્યુત પર્યંતના દેવલોકમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાનો સદ્ભાવ થાય છે. તેથી ઉપરના અધસ્તન ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોમાં દેશને આશ્રય કરીને ત્રણ ભંગ બને છે. પરંતુ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોનું જવું આવવું-થતું નથી તેથી એ ઇન્દ્રિયાદિકોની માફક પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણ મધ્યમ ભંગ છોડીને પહેલો અને ત્રીજો એ બે જ ભંગ થાય છે. "एवं जहा गेवेज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि" ગ્રૈવેયક વિમાનોને લઈને જે પ્રમાણેને વિચાર કર્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર અનુત્તર વિમાનોને લઈને પણ સમજી લેવો. "ईसिपब्भारा वि" ગ્રૈવેયક આદિની માફક જ ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

પરમાણૂ કી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ

"परमाणुपोग्गले णं भंते ! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ"-इत्यादि

ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોવાથી જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું છે કે "परमाणुपोग्गले णं भंते !" હે ભગવન્ પરમાણું પુદ્ગલ 'लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' લોકના પૂર્વ ચરમાંતથી "पच्चत्थिमिल्लं चरिमंतं" પશ્ચિમ ચરમાન્ત સુધી "एगसमएणं गच्छई" શું એક સમયમાં જાય છે ? અને એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણું "पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ" પશ્ચિમના ચરમાન્તથી "पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमए णं गच्छइ" પૂર્વના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું જાય છે ? એજ રીતે એ પુદ્ગલ પરમાણું "दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छई" દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્તથી ઉત્તર દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે ? "उत्तरिल्लाओ

चरमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ" એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉત્તર દિશાના ચરમાન્તથી દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે? "उवरिल्लाओ चरिमंता हेट्ठिल्लं चरिमंतं एगसएणं गच्छइ" એજ રીતે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું ચાલ્યા જાય છે? "हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ" એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ નીચેના ચરમાન્તથી ઉપરના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે? પરમાણુમાં આ ગમનનું સામર્થ્ય સ્વભાવથી જ છે? આ પ્રશ્નોનો સારાંશ કેવળ એટલો જ છે કે એક સમયમાં એક પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી શું ચાલ્યા જાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते गच्छइ" હા ગૌતમ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ લોકના પૂર્વ ચરમાન્તથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી અને પશ્ચિમના ચરમાન્તથી પૂર્વ ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં યાવત્ ઉપરના ચરમાન્ત સુધી ચાલ્યા જાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं" અહિંથી લઇને "हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ" અહિ સુધીના સંપૂર્ણ ઉત્તર પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને પશ્ચિમથી પૂર્વ ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને એક સમયમાં દક્ષિણથી ઉત્તરના ચરમાન્ત સુધી અને ઉત્તરથી દક્ષિણના ચરમાન્ત સુધી જાય છે, એ રીતનો ઉત્તર છે. તથા હે ગૌતમ ગમન સ્વભાવવાળા પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી યાવત્ જાય છે. કેમ કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

પુરૂષ કી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ

આનાથી પહેલાં પરમાણુની ક્રિયા વિશેષના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એ રીતે ક્રિયાના અધિકારથી જ હવે ક્રિયા સૂત્રનું કથન કરવામાં આવે છે "पुरिसे णं भंते ! वासं वासइ" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'पुरिसे णं भंते वासं वासइ, वासं नो वासइ' હે ભગવન્ વૃષ્ટિ (વરસાદ) વર્ષી રહ્યો છે કે નથી વરસતો 'त्ति हत्थं वा पायं वा बाहुं वा उरुं वा अउट्टावेमाणे वा पसारेमाणे वा कइ किरिए" તે જાણવા માટે હાથ, પગ, બાહુ અથવા જાંઘને–ઘુંટણોને સંકોડે છે કે ફેલાવે છે તો તે કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે? "गोयमा जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ वासं नो वासइत्ति हत्थं वा जाव उरूं वा आउट्टावेइ वा पसारेइ वा तावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ! જે પુરુષ વરસાદ વરસે છે કે નથી વરસતો તે જાણવા માટે

પોતાના હાથ, પગ બાહુ ખભાથી કોણી સુધીનો ભાગ કે ઘુંટણને સંકોચે કે ફેલાવે તે પુરુષ "काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" કાયિકી વિગેરે પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. "हत्थं वा जाव ऊरूं वा" એ પદમાં આવેલ યાવત્ પદથી "पायं वा बाहुं वा" એ પદોનો તથા "काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं" એ વાકયામાં આવેલ યાવત્ પદથી અધિકરણી ક્રિયાથી લઈને એટલે કે અધિકરણિકી૧ પ્રાદ્વેષિકી૨-પરિતાપનિકી૩ અને પ્રાણાતિપાત૪ સુધીની ચાર ક્રિયાઓને ગ્રહણ કરી છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

દેવ કી ક્રિયા વિશેષ કા નિરૂપણ

देवे णं भंते महिड्ढिए जाव महासोक्खे इत्यादि

ટીકાર્થ—આકુંટન વગેરેના પ્રકરણને લઈને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "देवे णं भंते! હે ભગવન્! જે દેવ "महिड्ढिए जाव महासोक्खे" વિશાલ વિમાન વિગેરે રૂપ ઋદ્ધિ વાળો છે. યાવત્ પદથી "महज्जुइए महब्बल्ले, महाजसे" મહાઋદ્ધિવાળો છે. મહાબળવાળો છે. અને મહા યશવાળો છે. એવો તે દેવ "लोगंते ठिच्चा" લોકના અંત ભાગમાં રહીને "पभू अलोगंसि हत्थंवा जाव ऊरुंवा आउंटावेत्तए पसारेत्तएवा" શું હાથને કે યાવત્ પદથી ઉરૂને અલોકાકાશમાં ફેલાવવા કે સંકોચવાને સમર્થ થઈ શકે છે? અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ શું અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવોને ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિશાલી થઈ શકે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિવાળો થતો નથી. જો કે અલોકમાં કોઈપણ જીવોના હાથ પગ ફેલાવવા વિગેરે કાર્ય થઈ શકતું નથી એ વાત સર્વ વિદિત છે. તો પણ દેવ મહર્ધિક હોવાને કારણે અથવા મહાપ્રભાવવાળા હોવાને કારણે કદાચ એવું કરી શકતા હોય એવી સંભાવનાથી ગૌતમ સ્વામીએ અહિયાં આ પ્રશ્ન કર્યો છે. પ્રભુનો આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી

ફરીથી ભગવાન્‌ને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્! એવું કેમ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ "देवे णं महड्ढिए जाव लोगंते ठिच्चा" મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ લોકના અંતમાં રહેલો મહાદ્યુતિવાળો મહા બળ વાળો અને મહા પરાક્રમવાળો તથા મહા સુખી એવો દેવ પણ "णो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा" અલોકાકાશમાં પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવો ફેલાવી શકતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી "पायं वा, बाहुं वा आउंटावेत्तए वा" એ પદો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ અલોકમાં દેવો દ્વારા પોતાના હાથ પગ વિગેરે ફેલાવવાનું બની શકતું નથી. એવું જે આપ કહો છો તેનું શું કારણ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला, कलेवरचिया पोग्गला" જીવોને પુદ્ગલ આહારો-પચિત હોય છે, એટલે કે અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી ઉપચિત હોય છે.

કલેવર રૂપથી ઉપચિત હોય છે, ઉપલક્ષણથી ઉચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી ઉપચિત્ હોય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી સ્વભાવવાળા હોય છે. તેથી જે ક્ષેત્ર વિગેરેમાં જીવ હોય છે. ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતી હોય છે. "पोग्गलामेव जीवाणय अजीवाणय गइपरियाए आहिज्जइ" પુદ્ગલોને જ પ્રાપ્ત કરીને જીવોની અને અજીવોની ગતી રૂપ પર્યાય થાય છે. એવું કહ્યું છે. તાત્પર્ય કેવળ એ છે કે પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવ અજીવ પુદ્ગલોની ગતિ પર્યાય થાય છે. બીજી રીતે થતા નથી. અને જ્યાં પુદ્ગલ હોતા નથી ત્યાં ગતિ પણ હોતી નથી. "अलोए णं नेवत्थि जीवा" જેથી અલોકમાં જીવ હોતા નથી. "नेवत्थि पोग्गला" પુદ્ગલ પણ હોતા નથી. "से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तएवा" તે કારણે હે ગૌતમ દેવ લોકાન્તમાં રહિને અલોકમાં પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવા સમર્થ થતા નથી એવું મેં કહ્યું છે. આ કથનનો આશય એ છે કે જીવોની સાથે રહેલ પુદ્ગલ જ આહાર, શરીર, કલેવર, ઉચ્છવાસ વિગેરેથી ઉપચિત્ હોય છે. કેમકે પુદ્ગલોનો સ્વભાવ જીવાનુગામી હોય છે. તેથી જે દેશ રૂપિ ક્ષેત્રમાં જીવ હોય છે. તેજ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. તથા પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવોની અને પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. અલોકમાં જીવ પુદ્ગલ હોતા નથી. તેથી ત્યાં દેવોના હાથ પગ વિગેરેનું પ્રસારણાદિ થઈ શકતું નથી. તેમ જ અલોકમાં ધર્માસ્તિકાયનોપણ અભાવ છે. એ કારણથી પણ પુદ્ગલોની ત્યાં ગતિ હોતી નથી. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્! આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ રીતે છે. અન્યથા નથી એ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ. ૪॥

॥ આઠમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આઠમાં ઉદ્દેશામાં દેવ સંબંધી કથન કર્યું છે. હવે દેવ વિશેષ બલીન્દ્રનું કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

"कहिण्णं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स" इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે કે "भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो" હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની "सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता" સુધર્મા સભા કયાં કહી છે? અર્થાત્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની સુધર્મા સભા કયાં છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "गोयमा !" હે ગૌતમ "जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं" જંબૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં "तिरियमसंखेज्जे" તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઉલ્લંઘન કરીને અર્થાત્ પાર કરીને "जहेव चमरस्स" જેમ બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં ચમરના ઉત્પાત પર્વતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તેવીજ રીતે બલિના સંબંધમાં પણ વર્ણન કરી લેવું "जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं" યાવત્ બેંતાલીસ ૪૨ હજાર યોજન ઉલ્લંઘન કર્યા પછી વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાજ બલિનો રુચકેન્દ્ર નામનો ઉત્પાતપર્વત આવે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી બીજા શતકના આઠમાં ઉદ્દેશામાં કહેલ "दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—જંબૂદ્વીપના મંદર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઉલ્લંઘ્યા પછી અરૂણુવર દ્વીપ આવે છે. આ દ્વીપની બહારની વેદિકાન્તથી આગળ વધતાં અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે. આ અરુણોદય સમુદ્રમાં બેંતાળીસ ૪૨ હજાર યોજન નીચે ઉતરતાં બલિનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે. એજ વાત "एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे णामं उप्पायपव्वए पण्णत्ते" આ સૂત્રથી બતાવી છે. આનું પ્રમાણુ કેટલું છે? એ બતાવતાં કહ્યું છે કે 'सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं' આ રુચક નામનો ઉત્પાત પર્વત ૧૭૨૧ સત્તરસો એકવીસ યોજન ઊંચો છે એવી રીતે "जहेव तिगिच्छकूडस्स" આનુ પ્રમાણુ ચમરના તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાત

પર્વતની જેમ છે. તેમજ "चत्तारि तीसे जोयणसए कोसंच उव्वेहेणं" આ રુચકેન્દ્ર નામનો પર્વત ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ '૪૩૦' યોજન અને એક કોશ છે. ઉદ્વેધનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પર્વત જમીનની અંદર એટલો ઊંડો છે. "गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण णेयव्वं" આ રુચકેન્દ્ર પર્વતનું માપ ગોસ્તુભનામના આવાસપર્વતના માપ પ્રમાણે છે. "नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं" વિશેષતા કેવળ અહિયાં એ જ છે કે ગોસ્તુભના ઉપરના ભાગનું જે પ્રમાણ છે. તે પ્રમાણ અહિયાં વચલા ભાગનું સમજવાનું છે એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે "मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभं मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं मूले तिन्नि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयण सए किंचि विसेसूणे 'परिक्खेवेणं' मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इंगुयाले जोयणसए जोयणसए किंचि विसेसूणे उवरिं दोण्णिय जोयणसहस्साइं दोण्णिय छलसीए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं" આ પાઠ આપવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ એ છે કે ઉત્પાત પર્વતમૂળમાં ૧૦૨૨ દસસો બાવીસ (એક હજાર બાવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે. ને મધ્યમાં ૪૨૪ (ચારસો ચોવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે અને ઉપરમાં ૭૨૩ (સાતસો તેવીસ) યોજનના વિસ્તારવાળો છે. અને મૂળમાં પરિક્ષેપ ૩૨૩૨ (ત્રણહજાર બસો બત્રીસ) યોજનનો છે. મધ્યમાં આનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧ (એકહજાર ત્રણસો એકતાલીસ) યોજનનો છે. ઉપરમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬ (બાવીસસો છયાસી) યોજનનો છે. પરિક્ષેપમાં જે પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યા છે. તે બધામાં કંઇક વિષેશ અધિકના સમજી લેવી. તેજ કારણથી આ પર્વત "मूले वित्थडे मज्झे संखित्ते उप्पिं विसाले" મૂળ ભાગમાં વિસ્તારવાળો મધ્ય ભાગમાં સંક્ષિપ્તવાળો અને ઉપરના ભાગમાં વિશાળ છે. તેમજ "मज्झे" મધ્ય ભાગમાં "वर वइर विग्गहिए" આ પર્વત ઉત્તમ વજ્ર જેવો છે. વિગેરે સઘળું વર્ણન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. "पासाय वडेंसगस्स वि तंचेव पमाणं" ચમરના પ્રાસદાવતંસકનું જેવું વર્ણન અને પ્રમાણ કહ્યું છે. તેવું જ વર્ણન અને પ્રમાણ બલિના પ્રાસાદાવતંસકનું પણ સમજવું. આ પ્રાસાદાવતંસક પહેલા વર્ણવેલ ઉત્પાત પર્વતની ઉપર બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગના મધ્ય દેશ ભાગમાં છે. આ પ્રાસાદાવતંસકનું

વર્ણન આ પ્રમાણે છે. "अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं वीसं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं" આ પ્રાસાદાવતંસકની ઉંચાઈ ૨૫૦ (બસો પચાસ) યોજનની છે. તેમજ આનો વિષ્કંભ ૧૨૫ (એકસો પચીસ) યોજનનો છે. વિગેરે રૂપથી બીજું પણ આનું વર્ણન અહિં સમજી લેવું. "सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परियारेणं" પ્રાસાદાવતંસકના મધ્ય ભાગમાં પરિવાર સહિત બલીનું સિંહાસન છે. વિગેરે સઘળું વર્ણન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં આવી ગયું છે. તે પ્રમાણે ચમરના સિંહાસનની માફક બલીના સિંહાસનનું વર્ણ પણ સમજી લેવું. ત્યાં આગળ ચમરના સામાનિક દેવોના ૬૪ હજાર સિંહાસન અને આત્મ રક્ષક દેવોના ૬૪×૪=૨૫૬ હજાર સિંહાસન છે. એવું જે કહ્યું છે. તેવું જ અહિયાં બલિના સામાયિક દેવાના ૬૦ હજાર સિંહાસન અને બલિના આત્મરક્ષક દેવોના ૬૦×૪=૨૪૦ હજાર સિંહાસન છે. એ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું. બલી અને ચમરના વર્ણનમાં ફક્ત એટલો જ ફેર છે. બ કીનું સઘળું વર્ણન સરખું જ છે. "अट्ठो तहेव नवरं रूयगिंदप्पभाइं" જેવી રીતે તિગિચ્છકૂટ પર્વતનું સાર્થક નામ હોવાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તિગિચ્છપ્રભાવાળા ઉત્પલાદિ ત્યાં છે. તેથી તે તિગિચ્છકૂટ કહેવાય છે તેમ કહ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં રુચકેન્દ્ર રત્નવિશષની કાન્તિવાળા ઉત્પલાદિ (કમળ) છે. તેથી આ પર્વતનું રુચકેન્દ્ર એવું સાર્થક નામ છે. આ સંબંધથી સૂત્રકારે અર્થની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रुयगिंदे उप्पाय पव्वए गोयमा रुयगिंदे बहूणि उप्पलाणि पउमाइं रुयगिंदवण्णाइं रुयगिंदलेसाइ रूयगिंदप्पभाइं से तेणट्ठेणं रुयगिंदे (२) उप्पायपव्वए सेसं तंचेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अण्णेसिं च जाव" બાકીનું બીજું બધું વર્ણન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ તે બલિ ચમરચંચા રાજધાનીનું અને અન્ય દેશોનું અધિપતિપણું કરતો થકો પોતાના સમયને આનન્દપૂર્વક પસાર કરે છે. "जाव रुयगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव" તે રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છસો પંચાવન કરોડ પિસ્તાલીસ લાખ પચાસ હજાર યોજન અરૂણોદય, સમુદ્રમાં તિરછાઇમાં નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં તે જ સ્થાનમાં વૈરોચનરાજ બલિની બલિચંચા નામની રાજધાની છે, એ પ્રમાણેનો સંબંધ અહિયાં સમજી લેવો. અહિયાં યાવત્પદથી નીચેનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ છે. "पणवन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदे समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए" चत्तालीसं, जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो" આ સૂત્ર એજ વાતનું સમર્થન કરે છે કે-પૂર્વોક્ત રૂપથી અરૂણોદય સમુદ્રમાં તિરછાં ગયા પછી આવેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં બરોબર તેજ

સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની "बलिचंचानामं रायहाणी पण्णत्ता" બલિચંચા નામની બલિની રાજધાની હોવાનું કહ્યું છે, "एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स" આ બલિચંચા રાજધાનીનું પ્રમાણ એક લાખ યોજનનું છે. ચમરેન્દ્રની રાજધાનીનું પ્રમાણ બતાવનાર પાઠ આ પ્રમાણે છે. "एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं" અર્થાત્ ચમરની રાજધાનીનું પ્રમાણ આયામ લંબાઈ અને વિષ્કંભ પહોળાઈની અપેક્ષાએ જ એક લાખ યોજનાનું છે. બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં "जम्बूद्वीपप्रमाणा" એવું કહેલ છે, તેથી આ રાજધાની જંબૂદ્વીપની બરોબર જંબૂદ્વીપ સંબંધી પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्ठावीसं धणुसयं तेरसयअंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेण पण्णत्तं" ૩ ત્રણલાખ ૧૬ સોળહજાર ૨ બસો ૨૭ સત્યાવીસ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૮ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ અને સાડાતેર ૧૩॥ આંગળથી કંઈક અધિક જંબૂદ્વીપની પરિધિ (માપ) છે. આ પ્રમાણવાળો આ બલિચંચા રાજધાનીનો પરિક્ષેપ છે. "जाव बलिपेढस्स" આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે રાજધાનીના પ્રમાણનું કથન કર્યા પછી પ્રકાર કપીશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક, સુધર્માસભા, ઉપપાત સભા હ્રદ, અભિષેકસભા, અને વ્યવસાય સભા આ બધાના પ્રમાણનું કથન બલિપીઠના પ્રમાણ સુધી સમજી લેવું. આનું સઘળું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં વિજય દેવના અધિકાર પ્રમાણે સમજી લેવું. "उववाओ जाव आयरक्खा" ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક એ બધા પહેલાની જેમ સમજવા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપપાત સભામાં બલિના ઉપપાતનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેવું. "तेणं कालेणं तेणं समएणं बली वइरोयणिंदे अहुणोववण्णमेत्तए समाणे पंच विहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ--इत्यादि जाव आयरक्खं" આ યાવત્ પદથી અભિષેક, અલંકાર ગ્રહણ પુસ્તક વિગેરેનું વાંચન, સુધર્માસભામાં ગમન, અને ત્યાં બેઠા પછી તેની બન્ને બાજૂ સામાનીક દેવો અગ્રમહિષીઓ અનીકાધિપતીઓ અને આત્મરક્ષકોનું બેસી જવું આ સઘળું કથન સમજવું. એજ વાત "सव्वं तहेव निरवसेसं" સૂત્ર દ્વારા કહ્યું છે. એ કથનમાં જે વિશેષતા છે. તે "नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पण्णत्ता" એ સૂત્રથી પ્રગટ કરી છે. આમાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે ચમરની સ્થિતિ એક સાગરોપમ કહી છે અને બલિની સ્થિતિ એક સાગરોપમથી જાજેરી કહી છે. "सेसं तं चेव जाव बलिवइरोयणिंदे बलीवइरोयणिंदे" બાકીનું બીજું તમામ

કથન વૈરોચનેન્દ્ર બલી છે. ત્યાં સુધીનું પૂર્વોકત કથન અનુસાર સમજી લેવું. "सेवं भंते सेवं भंते ! त्ति" આ સઘળું કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે બલિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપે જે કથન કર્યું છે. તે યથાર્થ છે. તેમ કહીને તે પછી તે ગૌતમ સ્વામી "यावत् विहरति" તપ ને સંયમથી આત્માને વાસિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૬-૯॥

અવધિજ્ઞાન કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નવમા ઉદ્દેશામાં બલીન્દ્ર સંબંધમાં કથન કર્યું છે. બલિ અવધિજ્ઞાન વાળો હોય છે. જેથી આ દસમા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે તેનું પહેલું સૂત્ર નિચે પ્રમાણે છે.

"कइविहा णं भंते ! ओही पन्नत्ता" इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામી અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "कइविहा णं भंते ! ओही पन्नत्ता" હે ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે? એટલે કે અવધિ જ્ઞાનના કેટલા પ્રકાર છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે "गोयमा दुविहा ओही पन्नत्ता" હે ગૌતમ અવધિ જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે "ओहिपयं निरवसेसं भणियव्वं" અહિયાં સંપૂર્ણ અવધિ પદ કહેવું એમ કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ અવધિ જ્ઞાનના કારણને સ્પષ્ટ રીતે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેત્રિસમું અવધિ પદ જોઈ લેવું. તે આ પ્રમાણે છે "दुविहा ओही पन्नत्ता" અવધિ જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે.—तंजहा તે આ પ્રમાણે છે. "भवपच्चइया खओवसमिया" ભવ પ્રત્યઈક, અને ક્ષાયોપશમીક "दोण्णं भवपच्चइया" ભાવપ્રત્યઇક, અવધિ જ્ઞાન બેને થાય છે. જેમ કે "देवाण य नेरइयाण य" દેવોને અને નૈરઈકોને અર્થાત્ દેવોને અને નૈરઇકોને જે અવધિજ્ઞાન થાય છે. તે ભવપ્રત્યઈક અવધિ જ્ઞાન થાય છે. તે અવધિ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં ત્યાં જન્મ લેવો એજ કારણ છે. તેથી તેને ભવપ્રત્યઇક કહ્યું છે. તેમજ "दोण्हं खओवसमिया" ક્ષાયોપસમીપ અવધિજ્ઞાન બે જીવોને થાય છે.—तंजहा—मणुस्साण य पंचेदियतिरिक्खजोणियाण य"—જેમ કે (૧) મનુષ્યોને અને (૨) તિર્યંચ

પચેન્દ્રિયોને કહેવાનો ભાવ એ છે કે ભવપ્રત્યઈક અને ક્ષાયોપશમિક ના ભેદથી આ અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારના કહ્યું છે દેવ અને નારકિયોનું અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યઈક છે. અને મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને થવા વાળું અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે. આ વિષયમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા વાળાએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર ૪૩ મું પદ જોઈ લેવું. "સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઇ" હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં જે આ વર્ણન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે કહેલું આ સઘળું કથન દરેક રીતે સાચું જ છે. કેમ કે જેના રાગાદિક સઘળા દોષો દૂર થઈ ચૂકયા છે. તેવા તિર્થંકરોના વચન અસત્ય હોતા જ નથી. એટલે કે દરેક રીતે સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૧૦॥

卐

અગીયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

દસમા ઉદ્દેશામાં અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ અગીયારમા ઉદ્દેશામાં અવધિ જ્ઞાનવાળાઓમાં જે વિશેષતા છે તે પ્રકટ કરવામાં આવશે એ નિમિત્તને લઈને આ અગિયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે--"दीवकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सासनिस्सासा" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે-"दीव कुमारा णं भंते !" હે ભગવન્ જેટલા દ્વીપકુમારો છે તે "सव्वे समहारा" બધા જ શું સમાન આહારવાળા છે? "सव्वे समुस्सासनिस्सासा" એક જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ બધા દ્વીપકુમારોનો આહાર અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ સરખા હોતા તેથી "एवं जहा पढमसए बिइए उद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्यता तहेव" આ વિષયમાં જેવું કથન પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં દ્વીપકુમારોના કથનમાં પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે એજ રીતનું કથન આ વિષયમાં અહિં પણ સમજી લેવું યાવત્ તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી તેમજ સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--"दीवकुमाराणं भंते कइलेस्साओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ દ્વીપ-કુમારોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે-गोयमा ! હે ગૌતમ "चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ" દ્વીપકુમારોને આ ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. 'तं जहा'-જે આ પ્રમાણે છે. "कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा" કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया" હે ભગવન્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, દ્વીપકુમારોમાં યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઇલેશ્યાવ.ળા, કઈ લેશ્યાવાળાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? અહિયાં પહેલા યાવત્ શબ્દથી કપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનું ગ્રહણ થયું છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી "अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा" આ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે-આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઇ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર કોનાથી અલ્પ છે? કોનાથી વધારે છે? અને કોની તુલ્ય (બરાબર-સરખા) છે? અને કોનાથી વિશેષાધિક છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा"

હે ગૌતમ "सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा" બધાની અપેક્ષાએ દ્વીપકુમાર ઘણી ઓછી તેજોલેશ્યાવાળા છે. તેનાથી "काउलेस्सा असंखेज्जगुणा" કાપોત લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અસંખ્યાત ગણુા છે. "नीललेस्सा विसेसाहिया" નીલ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી વિશેષાધિક છે. "कण्हलेस्सा विसेसाहिया" નીલ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી પણ કૃષ્ણુ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો વિશેષાધિક છે. આનો સાર એ છે કે બધાથી કૃષ્ણુ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અધિક છે. તેનાથી ઓછા નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. તેની અપેક્ષાથી કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અલ્પ છે. અને તેનાથી પણ અલ્પ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. આ રીતે પરંપરાનુસાર બધાથી કમ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. એટલા માટે જ "सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा" તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી ઓછા છે. એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा" હે ભગવન્ આ કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર કઈ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી અલ્પઋદ્ધિવાળા છે? એટલે કે કોની ઋદ્ધિ અધિક છે. કોની ઋદ્ધિ તુલ્ય તે? અને કોની વિશેષાધિક છે. અર્થાત્ આ ચાર લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કયા દ્વીપકુમારોની ઋદ્ધિ મહાન્ છે? અને કોનીઋદ્ધિ અલ્પ છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– "गोयमा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्वमहड्ढिया तेउलेस्सा" હે ગૌતમ કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ બધાથી મહર્દ્ધિક તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે–કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાન્ ઋદ્ધિવાળા છે. તેમજ નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા છે. કાપોતલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહર્દ્ધિક છે. આ રીતે બધી લેશ્યાવાળાઓથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર ઘણી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને બધાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોના વિષયમાં જે અલ્પ અને મહત્વ આપે બતાવ્યું તે બધું તેમજ છે. અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યો. વંદના નમસ્કાર કરીને

પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો અગિયારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૬-૧૧॥

卐

ઉદધિકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ

સોળમાં શતકના ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

હવે સૂત્રકાર બારમાં, તેરમા, ને ચૌદમાં ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે.

'उद्दहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'उद्दहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવન્ સઘળા ઉદધિકુમાર શું સરખા આહારવાળા છે? 'एवं चेव' હે ગૌતમ આ વિષયનો ઉત્તર દ્વીપકુમારોના સંબંધમાં આ વિષયમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તે પ્રમાણે જ સમજવાનો છે 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપે જે કહ્યું છે. તે તે પ્રમાણે જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બીરાજમાન થઇ ગયા.

'एवं दिसा कुमारा वि' આ પ્રમાણેનું સઘળું કથન દિશાકુમારોના વિષયમા સમજવું. 'एवं थणीय कुमारा वि' અને આજ રીતનું સઘળું વર્ણન સ્તનિતકુમારોના સંબંધમાં પણ સમજવુ 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ આપનું આ સઘળું કથન સાચું જ છે. હે ભગવન્ આપનું આ કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. આ રીતે દ્વીપકુમાર વિગેરેનું વર્ણન પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહીં પણ સઘળું વર્ણન સમજી લેવું, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશક સમાપ્ત.

પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

સોળમું શતક કહેવાઇ ગયું છે. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત સત્તરમાં શતકનો પ્રારંભ થાય છે. આ સત્તરમાં શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. 'कुंजर, पंजय' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આમાં સૌથી પહેલો 'કુંજર' નામનો પહેલો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કુણિક રાજાના મુખ્ય હાથી ઉદાયીને ઉદ્દેશીને સૌથી પહેલો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે. અને એ રીતે બીજા પણ હાથિઓના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી આ સંબંધને લઇને આ ઉદ્દેશાનું નામ 'કુંજર' એ પ્રમાણે થયું છે.

'સંયમ' નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. તેમાં સંયતોને ઉદ્દેશીને વર્ણન થયુ છે. જેથી સંયતાર્થોનું પ્રતિપાદક હોવાથી આ બીજા ઉદ્દેશાનું નામ 'સંયત' એ પ્રમાણે છે.

શૈલેશી નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શૈલેશી અવસ્થાવાળા અનગારોના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી શૈલૈશી વગેરેનું વર્ણન હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનું નામ 'શૈલેશી' એ પ્રમાણે છે.

'ક્રિયા' નામનો ચોથો ઉદ્દેશક છે. આમાં 'ક્રિયા' કર્મના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી ક્રિયા વગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનું નામ 'ક્રિયા' એ પ્રમાણે છે.

ઇશાન ઉદ્દેશ--આમાં ઈશાનેન્દ્રની સુધર્મા સભાના વિષયમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી ઇશાનાદિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'ઇશાન' એ પ્રમાણે છે.

પૃથ્વી ઉદ્દેશ આમાં પૃથ્વી કાયિક જીવોના સંબંધમાં પ્રતિપાદન થયું છે. જેથી પૃથ્વી અર્થનું પ્રતિપાદક હોવાથી આ છઠ્ઠા સાતમા ઉદ્દેશાનું નામ 'પૃથ્વી' એ પ્રમાણે છે.

દક ઉદ્દેશ—આમાં અપ્કાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી અપ્કાય અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ આઠમાં અને નવમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'દક' એ પ્રમાણે છે.

વાયુઉદ્દેશ—વાયુકાયિકોના સંબંધમાં દશમો અને અગીયારમો ઉદ્દેશક છે. તેમાં વાયુકાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે એકેન્દ્રિયાર્થોનું કથન કરનાર હોવાથી બારમાં ઉદ્દેશાનું નામ એકેન્દ્રિય એ પ્રમાણે છે.

નાગકુમાર સંબંધીનું પ્રતિપાદક કરનાર ૧૩ મો ઉદ્દેશો છે. સુવર્ણકુમાર સંબંધી પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ ચૌદમો ઉદ્દેશો છે. વિદ્યુત્કુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ પંદરમો ઉદ્દેશો છે. વાયુકુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો સોળમો ઉદ્દેશો છે. અગ્નિકુમાર વિષે પ્રતિ-

પાદન કરનાર સત્તરમો ઉદ્દેશક છે. આ રીતે જુદા જુદા અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવા વાળા આ સત્તરમાં શતકમાં ૧૭ ઉદ્દેશાઓ છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

ઉદાયી ઔર ભૈતાનન્દ નામ કે હસ્તિરાજોં કા વર્ણન

'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'रायगिहे जाव एवं वयासी' અહિયાં યાવત્ પદથી 'अंजलिउडे' અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ તીર્થંકરનું સમવસરણ થયું. પરિષદ્ ભગવાનને વંદના કરવા તથા ધર્મ દેશના સાંભળવા પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના સંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ચાલી ગઇ તે પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુની પાંસે બન્ને હાથ જોડીને યથોચિત સ્થાન પર વિનય યુકત થઇને બેસી ગયા. અને પ્રભુને ઘણા જ વિનયથી આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોનો વિષય પ્રભુની વન્દના કરવા જે કુણિક રાજા આવ્યા હતા તેના કાજળના પર્વત જેવા વિલક્ષણ બે હાથી હતા. તેનું નામ ઉદાયી, અને ભૂતાનન્દ હતું તે બન્ને હાથીઓને જોઇને ગૌતમ સ્વામીને તેઓના વિષયમાં આશ્ચર્ય થયું જેથી તેને જ ઉદ્દેશીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું "उदायी णं भंते हत्थिराया" હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ જે ઉદાયી છે. તે "कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता" કઇ ગતિ વિશેષથી આવીને "उदायी हत्थिरायत्ताए उववन्ने" ઉદાયી હસ્તિરાજના રૂપથી ઉત્પન્ન થયો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा असुरकुमारेहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदायी हत्थिरायत्ताए उववन्ने" હે ગૌતમ, તે દેવોમાંથી મરીને એટલે કે અસુરકુમાર દેવગતીથી ચવીને ઉદાયી હસ્તિરાજ પણાથી ઉત્પન્ન થયો છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "उदायी णं भंते !

हत्थिरायाा" હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ ઉદાયી "कालमासे कालं किच्चा" કાળ માસમાં-મરણના અવસરે મરીને "कहिं गच्छहिइ कहिं उववज्जिहिइ" ક્યાં જશે અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं" હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નર્કાવાસમાં નારકની પર્યાયથી તે ઉત્પન્ન થશે. એજ વાત "सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે કહી છે, આ સૂત્રના કથનથી સૂત્રકારે બાહ્ય સાધન અને આભ્યંતર સાધન એ રીતે બે સાધનો બતાવ્યા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઉત્પત્તિમાં બાહ્ય (બહારના) સાધન હોવાથી દેશ અને કાળ જ મુખ્ય છે. તે સિવાયના બીજા સાધન ગૌણ છે. આભ્યંતરની અપેક્ષાએ દેશ કાળ મુખ્ય સાધન નથી. તથા ઉભય-સાધારણની અપેક્ષાએ તો ધર્માધર્મજ મુખ્ય સાધન છે. ઉદાયી હાથીની પર્યાયથી મરીને નર્કાવાસમાં ઉત્પન્ન થશે. से णं भंते ! अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ !" હે ભગવન્ ! તે ઉદાયી હાથી નારકની પર્યાયથી નીકળીને ક્યાં જશે ? અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झहिइ" હે ગૌતમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. "जाव अंतं काहिइ" યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરશે. અહિયાં યાવત્ પદથી "बुज्झइ, मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणं" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે હસ્તિરાજ ઉદાયીનો જીવ નારકની પર્યાયથી નિકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે. અને ત્યાંથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. હવે ગૌતમ સ્વામી ભૂતાનંદના હાથિના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે "भूयाणंदे णं भंते ! હે ભગવન્ ! કુણિક રાજાનો બીજો હાથી જે ભૂતાનંદ છે. તે "कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता भूयाणंद हत्थिरायत्ताए०" ક્યાંથી ચવીને ભૂતાનંદ હાથિની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा एवं जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ" હે ગૌતમ ઉદાયી હાથીરાજના વિષયમાં જેવું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું સઘળું વર્ણન ભૂતાનંદ હાથીના વિષયમાં પણ સમજવું. યાવત્ તે સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. આ રીતે તે ભૂતાનંદ હાથી પણ અસુરકુમાર દેવ હતો. ત્યાંથી તે નીકળીને ભૂતાનંદ હાથિપણાને પામ્યો છે. અને ત્યાંથી કાલ કરી તે નરકમાં જશે. અને પછી તે નરકથી નિકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે. અને ત્યાંથી જ્ઞાનાદિકની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે. મુક્ત થશે, ને પરિનિર્વાત્ થશે. અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે. ॥ સૂ ૧ ॥

આનાથી પહેલાના પ્રકરણમાં ભૂતાનંદની ઉદ્વર્તનાદિ (નરકમાંથી નિકળવા વિગેરે) ક્રિયા કહી છે જેથી ક્રિયાના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર બીજું ક્રિયા સૂત્ર કહે છે. "पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ तालमारुहित्ता" इत्यादि

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ" હે ભગવન્ ! તાલ વૃક્ષ પર ચઢતો પુરુષ "तालमारोहित्ता" તાડ પર ચઢીને "तालाओ" તાડ વૃક્ષથી "तालफलं" તે તાડના ફળને "पचालेमाणे वा" હલાવે છે. અથવા "पवाडेमाणे वा" તેને નીચે પાડે છે. તો એ અવસ્થામાં તે પુરુષ "कइकिरिए" કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે? અર્થાત્ કેટલી ક્રિયા તેને લાગે છે.

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ" હે ગૌતમ જેટલા સમયમાં તે પુરુષ તાલ પર ચઢે છે. "तालमारोहित्ता तालाओ तालफलं पचालेइवा" અને તાડ પર ચઢીને તાડથી તાડ ફળને હલાવે છે. "पवाडेइवा" અથવા તેને નીચે પાડે છે. "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" તેટલા સમયમાં તે પુરુષ કાયિકિ અધિકરણિકી, પ્રાદ્વેશિકી પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિ પાતિકી આ પ્રમાણેની પાંચ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે અર્થાત્ તેને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે જો કોઈ પુરુષ તાડ વૃક્ષ પર ચઢીને તેને હલાવે અગર હલાવીને નીચે પાડે તે સમયે તે પુરુષ તાડ ફળને તેમજ તાડફળને આશ્રય કરીને રહેલા જીવોનો પ્રાણાતિપાત (નાશ) ક્રિયાનો કરનાર બને છે. અને જ્યાં પ્રાણાતિપાતક્રિયા હોય ત્યાં તેના પહેલાની ચારે ક્રિયા આ અવશ્ય હોય છે. એ રીતે તે પુરુષ પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. આ ચાર ક્રિયાઓના અભાવમાં પ્રાણાતિપાત રૂપ પાંચમી ક્રિયા સંભવી શકતી નથી. જેથી તે પુરુષને કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયા થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે આ રીતે તાડફળને હલાવવાવાળો અને તેને પાડવાવાળો પુરુષ પાંચે ક્રિયાઓથી ક્રિયાવાન થાય છે. તેમ સમજવું.

"जेसिं पि णं जीवाणं 'सरिरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરથી તે તાડફળ બન્યું હોય અર્થાત્ તે તે તાડફળની ઉત્પત્તિ થઈ હોય "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તાડફળની ઉત્પત્તિમાં જીવોના શરીર બનાવવા રૂપ કારણ તો હોય છે.

જેથી જેના શરીર તેમાં કારણ ભૂત થયા છે. તેઓ અન્ય જીવના સંગઠન વિગેરેમાં પરંપરાથી નિમિત્તરૂપ હોય છે. જેથી તેઓ પણ કાયીકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे" હે ભગવન્ ! તે તાડફળ હલાવ્યા પછી જો તે પોતાના જ ભારથી તૂટી પડે તો "जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ" એવી સ્થિતિમાં નીચે પડતાં જ તેના દ્વારા ત્યાં જેટલાં પ્રાણિયો યાવત્ જીવ હોય છે. તે બધા જ જીવન વગરના બને છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. "तए णं से भंते कइकिरिए" તો હે ભગવન્ ! તે હલાવવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ પ્રશ્ન પૂછવાનો ભાવ એ છે કે-તાડ પર ચઢીને જો કોઈ પુરુષ તેના ફળને હલાવે છે અને હલાવતાં જ તે ફળ તે વૃક્ષ પરથી પોતાના ભારથી જમીન પર તૂટી પડે તો જ્યાં તે પડે છે તે જમીન પર રહેલા અહિં યાવત્પદથી "भूयाइं" ભૂતોને "जीवाइं" વનસ્પતિ જીવોને પંચેન્દ્રિયોને "सत्ताइं" સત્વોને પૃથ્વિઅપ્ विराहइ अभिहणइ, वट्टेइ, लेसेइ, संघट्टेइ, परितावेइ, किलामेइ, उवद्दवेइ, ठाणाओ ठाणं संकामेइ" વિરાધિત કરે છે. પોતાના તરફ આવતા તેઓને પાડી દે છે, તેઓના શરીરમાં સંકોચ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પોતાની સાથે તેને ટકરાવે છે. અર્થાત્ પોતાની સાથે અથડાવે છે, તેને સ્પર્શે છે. પીડિત કરે છે, મારણાન્તિક વિગેરે સમુદ્ઘાતવાળી દશામાં તેમને પહોંચાડે છે. એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને મૂકી દે છે, બીજું તો શું પણ તેઓને પોતાના પ્યારા પ્રાણથી પણ છોડાવી દે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. આ તમામનું નિમિત્ત ફલને હલાવનાર પુરુષ છે. જેથી તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ રીતનો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન છે.

"प्राणाः द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूतानि तरवः स्मृताः,

जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोक्ताः, शेषाः सत्त्वाः उदीरिताः ॥

પ્રાણશબ્દથી બે ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, તથા ભૂત શબ્દથી વનસ્પતિ, અને જીવ શબ્દથી પંચેન્દ્રિય પ્રાણી અને સત્વ શબ્દથી તે શિવાયના બાકીના એટલે કે પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયિકજીવોનું ગ્રહણ થયા છે.

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ" હે ગૌતમ તાલવૃક્ષ પર ચઢેલો પુરુષ તે તાડવૃક્ષને કે તેના ફળને હલાવે અને તે ફળ પોતાના જ ભારથી તૂટીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, અને સત્વ એ બધાને યાવત્ પોતાના જીવનથી છોડાવે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. તો એ સ્થિતિમાં હલાવવાવાળા પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાયની બાકીની કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી અને પારિતાપનિકી એ ચારે ક્રિયાઓ લાગે છે.

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ન લાગવાનું કારણ એ છે કે તે પુરુષ તે સત્વાદિક જીવોના પ્રાણ છોડાવવામાં સાક્ષાત્ કારણરૂપ નથી. તેનું સાક્ષાત્ કારણ તો ફળનું પડવું તેજ છે. જેથી તે ફળને હલાવનાર પુરુષને કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે. એમ કહ્યું છે. 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले णिव्वत्तिए ते त्रि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा" જે જીવોના શરીરથી તે તાડવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું છે, તે જીવ પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાય કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ વાળા જ હોય છે. કેમકે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે જીવોનો પણ પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર હોતો નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ કારણ તો ફળનું પડવું એજ છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरयाहिं पुट्ठा" જે જીવોના શરીરથી તે તાડ ફળ પેદા થયું છે વિગેરે તો તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જ્યાં પાંચમી ક્રિયા પ્રાણાતિપાતિકી થાય છે ત્યાં બાકીની કાયિકી વિગેરે ચારે ક્રિયા ઓ થાય છે જ આ કારણથી પડવાવાળા તાડફળથી જમીન પર રહેલા સત્વાદિને પાડિને જ્યારે પ્રાણ વગરના કરી દીધા તો જે જીવોના અવયવો એ મળીને તે તાડફલ પેદા કર્યું છે, તે જીવોને પણ પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. તેમ સમજવું. લોકમાં પણ પ્રત્યક્ષ મારનારને જ પ્રાણાન્તદન્ડ થાય છે. અને તેને પ્રેરણા આપનાર વિગેરે મદદરૂપ થનારને જેલ વિ. રૂપ શિક્ષા થાય છે. ભલે પ્રાણદન્ડ ન હોય પણ દન્ડ તો તેને જરૂર મળે જ છે. એજ રીતે આહયાં પણ સમજવું. "जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તથા વૃક્ષ પરથી પડેલા તે ફળને કે જે પોતાના પર પછડાવીને દૂર પાડી દે છે તેવા તે ઉપગ્રાહક જીવો પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં સાક્ષાત્કારણ હોવાથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓવાળા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે તાડફળના પડવાના માર્ગમાં જો સ્તંભ (થાંભલો) સ્થાણું (ઠુંઠુ) વિગેરે આવે તો પડતું એવું તે તાડફળ પહેલા તેના પર પછડાઈ છે, અને તે પછી તેનાથી પછડાઈને દૂર જઇ પડે છે. એ સ્થિતિમાં તે દૂરના સ્થાન પર રહેલા જીવોના પ્રાણાદિકોનો નાશ થાય છે. તે પ્રાણાદિકોના નાશમાં પ્રત્યક્ષ કારણ જેમ તે તાડફળ છે. તેજ રીતે પોતાના પરથી ઉછાળવાવાળા તે સ્થંભ, થાણું વિગેરે પણ છે જેથી તે ઉપગ્રાહક જીવ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. આ રીતે તાડફળને ઉદ્દેશીને આ છ સ્થાન કહ્યા

છે. હલાવનાર પુરુષ (૧) તાડફળનો વર્તક અનેક જીવ (૨) પડવાવાળા ફળની ગુરૂતાને લઈને પુરુષને લાગતી ક્રિયા (૩) તાડ વૃક્ષ નિર્વર્તક અનેક જીવ (૪) ફળ નિવર્તક અનેક જીવ (૫) અને ઉપગ્રાહક જીવ (૬) આજ રીતે મૂળ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું, એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે, કે "पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा, पवाडे माणे वा कइकिरिए" આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! કોઇ પુરુષ જો વૃક્ષના મૂળને હલાવે અથવા તેને પાડે તો તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે, "गोयमा जावं च णं से पुरिसे रूक्खस्स मूलं पचालेइवा पवाडेइवा" હે ગૌતમ જે પુરુષ ઝાડના મૂળને હલાવે અથવા તેને પછાડે "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" તે પુરુષ કાયિકી વિગરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે પાંચે ક્રિયાઓથી કઈ રીતે સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે બાબત ફળ ના પડવા વિગેરે રૂપે પહેલા વર્ણન કર્યું છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું. એજ રીતે "जेसिं पि य णं सरिरेहिंतो मूले निवत्तिए" જે જીવોના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળા થાય છે કેમ કે તે જીવો પણ પ્રાણાતિપાતમાં નિમિત્તરૂપ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "अहे णं भंते! से मूले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ" હે ભગવન્ તે મૂળ પોતાના જ ભારથી નીચે જમીન પર ખરી પડે અને જે જગ્યાના ઉપર પડે ત્યાંના પ્રાણુ ભૂત, જીવ અને સત્વની વિરાધના કરે છે. યાવત્ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને પછાડે છે, તો તે સ્થિતિમાં "तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए" હે ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે. આ પ્રશ્નનો હેતુ એ છે કે કોઇ પુરુષ વૃક્ષના મૂળને હલાવે અને તે મૂળ હલતા હલતાં જ ભારથી જમીન પર તૂટી પડે એ સ્થિતિમાં તેનાથી ત્યાં રહેલા પ્રાણ ભૂત, જીવ પ્રાણુથી છૂટી જાય છે. જેથી આ સ્થિતિમાં તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળોથાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावंच णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ" હે ગૌતમ પુરુષ દ્વારા હલાવાયેલું તે મૂળ પોતાના ભારથી પડી જાય છે અને તે જ્યાં પડયું હોય ત્યાંના જીવોને પ્રાણુથી છોડાવવા વિગેરે કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे चउहिं किरियाहिं पुट्ठे" એ સ્થિતિમાં મૂળને હલાવવાવાળો તે પુરુષ કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કારણ કે પ્રાણુાતિપાત કરવામાં તે પુરુષ પ્રત્યક્ષ કારણ રૂપ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્

કારણ તો તે મૂળ જ છે. કે જેણે ત્યાં પડીને તેઓને પ્રાણથી છોડાવ્યા છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे जाव बीए निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ યાવત્ બીજ બન્યું હોય "ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયીકી વિગેરે ચાર ક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે. કારણ કે વૃક્ષ પરંપરા કારણ છે. (૪) "जेसिं वि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए" જે જીવોના શરીરોથી મૂળ બન્યા હોય "ते वि य णं जीवा कायियाए जाव पचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તે જીવોને મારવામાં તે મૂળ જ સાક્ષાત્ કારણ છે. (૫) जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उव्वग्गहे वट्टंति" તેમજ જે જીવ તે મૂળના સ્વાભાવિક પડવાના કારણમાં તેને પડવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળને પડવાના માર્ગમાં સ્થાણું, સ્તંભ વિગેરેના જીવો પણ તેને પડવામાં સહાય રૂપ હોય તો તેઓ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે. (૬) હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે. કે "पुरिसे णं भंते ! रूक्खस्स कंदं-पचालेमाणे कइकिरिए" હે ભગવન્ ! વૃક્ષના કંદને હલાવવાવાળો પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ" હે ગૌતમ કંદ-સુરણ વિગેરેને હલાવવાવાળો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળો થાય છે. ૧, "जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ (સુરણ (વ.) બન્યું હોય. 'ते वि णं जीवा पंचहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે, (૨) अहे णं भंते ! से कंदे अप्पणो" હે ભગવન્ તે કંદ પોતાના ભારથી પડિને તે જગાએ રહેલા જીવોના પ્રાણો છોડાવે છે. તો તે કંદને પાડવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વૃક્ષના કંદને જો કોઈ પુરુષ હલાવે અને હલતાં હલતાં જ તે કંદ પેતાના ભારથી ટૂટીને જમીન પર પડી જાય તો તે જમીન પર રહેલા પ્રાણાદિ જીવો પોતાના પ્રાણથી છૂટી જાય છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. જેથી, તે કંદને હલાવવાવાળા તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ? તો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जाव चउहिं पुट्ठे" યાવત્ તે પુરુષ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "गोयमा जावं च णं से कंदे अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ

થયો કેમ કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે પુરુષ સાક્ષાત્ કારણ હાતા નથી. તેમાં સાક્ષાત્ કારણ તા કંદ જ છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिंतो तालें निव्वत्तिए" તથા જે જીવાના શરીરાથી તે તાડવૃક્ષ બન્યું હોય તે જીવો "जाव चउहिं पुट्ठा" યાવત્ ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "ते वि जीवा काइयाए અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. (૪) जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए" જે જીવાના શરીરાથી કંદ બન્યું હોય "ते वि य णं जीवा जाव पंचहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તેઓ પ્રાણાતિપાત કરાવવામાં પ્રત્યક્ષ કારણ છે. (૫) "जे वि से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं पुट्ठा." તથા નીચે પડતા કંદાદિક પ્રત્યે જે ઉપગ્રાહક હોય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "उव्वग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. કેમ કે કંદ વિગેરેને પડવાથી થવાવાળી પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તેઓ નિમિત્ત રૂપ હોય છે. "जहा कंदे एवं जाव बीए" જેવી રીતે આ ક્રિયા લાગવાનું વર્ણન કંદના વિષયમાં કર્યું છે. તેવું જ કથન બીજના વિષયમાં પણ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી સ્કંદ ત્વક, (છાલ) શાખા (ડાળ) પ્રવાલ (પત્ર) પુષ્પ ને ફળ એ ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે કંદના વિષયમાં છ સ્થાનો (પ્રકારો) કહ્યા છે. તેજ રીતના છ સ્થાનો સ્કંધથી લઇને બીજ પર્યંતમાં પણ સમજવા યુક્તિ અને પ્રકાર બધે સરખા છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

શરીર – ઈન્દ્રય ઔર યોગમેં ક્રિયા કા નિરૂપણ

ક્રિયાના અધિકારથી જ શરીર, ઇંદ્રિય અને યોગમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે "कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता" એ સૂત્ર કહે છે.

"कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ––"कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता" હે ભગવન્ શરીર કેટલા કહ્યાં છે? આ પ્રશ્ન કેવળ શરીરની સંખ્યાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ગોયમા ! पंच सरीरगा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. "तं जहा–ओरालिए जाव कम्मए" ઔદારિક,૧ વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ અહિયાં આહારક વિગેરે પદો યાવત્ પદથી ગૃહીત થયા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇંદ્રિયોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે–"कइ णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता" હે ભગવન્ ઇંદ્રિયોની સંખ્યા કેટલી કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! पंच इंदिया पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા પાંચ કહી છે. "तं जहा" જેમ કે "सोइंदिए जाव फासिंदिए" શ્રોત્ર ઇંદ્રિય, ચક્ષુ ઇંદ્રિય, રસના ઇંદ્રિય, ઘ્રાણ (નાસિકા) ઇંદ્રિય અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિય. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને યોગના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે–"कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते" હે ભગવાન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? જેનાથી આત્મા, શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિમાં લાગે છે. તેનું નામ યોગ છે. હે ગૌતમ એ "जोए" યોગ "तिविहे पण्णत्ते" ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. "तं जहा" તેના નામો આ પ્રમાણે છે. "मणजोए, वयजोए, कायजोए" મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે– "जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए" હે ભગવાન્ ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતા એક જીવને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा सिय तिकिरिए" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો જીવ જે સમયે બીજા પ્રાણિયોને પરિતાપ વિગેરે નથી કરતો તે સમયે તે જીવને કાયિકી, આધિકરણિકી, અને પ્રાદ્વેષિકીએ ત્રણ ક્રિયાઓ લાગે છે. "सिय चउकिरिए" બીજા જીવોને પરિતાપ વિગેરે કરનારો જીવ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે. ત્યારે તે જીવ પરિતાપનિકી ક્રિયા સાથે ચાર ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. 'सिय पंचकिरिए" જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરનારો જીવ બીજા જીવોની વિરાધના કરે છે. ત્યારે તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત સહિતની પાંચે ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. "एवं पुढवी काइयाए" જે રીતે પૂર્વોક્ત કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કહ્યું છે. તેજ રીતે પૃથ્વી-કાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ એક પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો કોઇક વાર ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઇક વાર ચાર

ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયાઓ વાળો પણ થાય છે. "एवं जाव मणुस्से" પૃથ્વીકાયિકની માફક અથવા સામાન્ય જીવની માફક દંડકના ક્રમથી મનુષ્ય પર્યંતના જીવો કોઈક વાર ત્રણ ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર ચાર ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયા વાળા સમજવા અહિયાં યાવત્ પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય. વનસ્પતિ, બેઇન્દ્રિય વાળા, ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને તિર્યંક્ પંચેન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ વિષયમાં દંડકનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. मणुस्से णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए "गोयमा सिय तिय किरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए" આ સૂત્રનો અર્થ પહેલા કહેવાઈ ગયો છે. આ રીતે એકવચનથી જીવાદિકના વિષયનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું વર્ણન બહુવચન લઈને કરે છે. તે આ પ્રમાણે છે. "जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निवत्तेमाणा कइ किरिया' હે ભગવન્! જીવો જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે, ત્યારે તેઓ કેટલી ક્રિયાઓ વાળા થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ "ति किरिया वि" તેઓ જ્યારે ઔદારીક શરીરનો બંધ કરે છે ત્યારે બીજા જીવોને પરિતાપ વિગેરે કરતા ન હોવાથી તેઓ કાયિકિ, આધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેશિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળા જ થાય છે. "चउ किरिया वि" અને જ્યારે તેઓ બીજાને પરિતાપ પહોંચાડે છે. ત્યારે તેઓ પરિતાપનિકી ક્રિયા સહિતની ચાર ક્રિયાઓવાળા હોય છે. पंच किरिया वि' અને જ્યારે તેઓ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કરે છે. ત્યારે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા સાથેની પાંચ ક્રિયા વાળા થાય છે. તેમ સમજવું. ઔદારિક શરીરના સંબંધ કાળમાં જીવોના એક જીવ દંડકમાં "सिय तिकिरिए" इत्यादि રૂપથી કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ જ્યારે બહુ જીવોના વિષયમાં દંડકનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં "सिय" એ શબ્દનો પ્રયોગ થતો નથી. પરંતુ "वि" શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ તેનું કારણ એવું છે કે એક જીવાધિકારમાં એક જીવમાં એક સમયમાં અનેક ક્રિયાપણાનો અસંભવ છે. જેથી ત્યાં "स्यात्" એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ અનેક જીવોના વિચારમાં જીવોમાં અનેકતા હોવાથી એક કાળમાં પણ અનેક ક્રિયાપણાનો સંભવ છે. જેથી ત્યાં "सिय" એ પદ છોડીને "वि" શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે "एवं पुढविकाइयावि" જે રીતે જીઓનું ત્રણ ક્રિયાદિ પણું કહ્યું છે તેજ રીતે પૃથ્વી વિગેરે એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ત્રણ ચાર અને પાંચ ક્રિયાવાળા સમજવા "एवं जाव मणुस्सा" એજ રીતે ઉપરોકતક્રમાનુસાર દંડકની પરંપરાને લઈને મનુષ્યોને પણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓથી યુક્ત સમજવા, દેવ નારકોમાં ઔદારિક શરીર થતું નથી. તેથી ત્યાં તેઓનું

ગ્રહણ થયું નથી. "एवं वेउव्वियसरिरेण वि दो दंडगा" તેજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાની સાથે પણ એક વચન વાળા અને બહુવચન વાળા એમ બે દંડકો થાય છે. તે જેવી રીતે ઔદારીકવાળા એક જીવ અને અનેક જીવોને ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓ લાગવાના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાના સંબંધમાં પણ એક જીવ અને અનેક જીવના આ બે દંડક ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ક્રિયાઓ હોવાના સંબંધમાં કહેવા "नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं" આ વૈક્રિય શરીર સંબંધી બે દંડક બધા જીવોમાં હોતા નથી. કેમ કે આ વૈક્રિય શરીર બધા જીવોને હોતું નથી જેથી જે જીવને અગર જે જીવોને આ વૈક્રિય શરીર હોય છે. તે જીવને અથવા તે જીવોને વૈક્રિય શરીર વાળા દેવ અને નારકીય બે દંડક કહેવા જોઈએ. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते ! वेउव्वियंसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए जीवा णं भंते ! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया, गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि "एवं जाव कम्मगसरीरं" એજ રીતે ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની માફક યાવત્ કાર્મણ પર્યન્તના એક જીવ અને બહુ જીવોને ઉદ્દેશીને ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓ સમજી લેવી. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આહારક અને તૈજસ શરીરનું ગ્રહણ થવું છે. "एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं" ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં એક જીવ અને અનેક જીવોમાં ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું સમજી લેવું. આ ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું. ચક્ષુ, ઘ્રાણ (નાસિકા) અને સ્પર્શન આ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે એક જીવોમાં અને અનેક જીવોમાં ત્રણ ચાર- અને પાંચે ક્રિયા સમજવી "एवं मणजोगं, वयजोगं, कायजोगं" શરીરના કથનની માફક મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગના સંબંધમાં એક જીવની ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓથી યુક્તતા જાણવી આ વિષયનો આલાપકપ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते ! मणजोगं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा ! सिय ति किरिए, सिय चउकिरिए सिय पंच किरिए, जीवा णं भंते ! मणजोगं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया गोयमा ! ति किरिया वि, चउ किरिया वि पंच किरिया वि" 'इत्यादि' આજ રીતના આલાપક વચનયોગ અને કાયયોગના સંબંધમાં સમજી લેવા, બધા જ જીવોને આ ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવું જોઈએ. અથવા ગમે તે જીવને આ ઇન્દ્રિયાદિક કહેવા ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं" જે જીવને જે ઇન્દ્રિયાદિક હોય તે જીવને તે ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવા જોઇએ બીજાને તે ન કહેવા જોઇએ

"एएणं एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडका" આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીર, શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનો યોગ વિગેરે ત્રણ યોગ એ બધા મળીને તેર (૧૩) થાય છે. તેના એક જીવ વાળા અને અનેક જીવો વાળા મળીને છવ્વીસ દંડકો થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "कइविहे णं भंते भावे पण्णत्ते" હે ભગવન્ ! ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે –'गोयमा ! छव्विहे भावे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ભાવ છ પ્રકારના કહેવામાં આવે છે. 'तं जहा' તે પ્રમાણે છે–'उदइए, उवसमिए जाव सन्निवाइए' ઔદયિક, ઔપશમિક, યાવત્ સાન્નિપાતિક અહિયાં યાવત્ પદથી ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો ગ્રહણ થયા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે 'से किं तं उदइए' હે ભગવન્ ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારના છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'उदइए भावे दुविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' જેમ કે 'उदइए उदयनिप्फन्ने य' ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન, જે ભાવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયથી થાય છે તે ભાવ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે. અને ઉદય નિષ્પન્ન ભાવ, જીવોદય નિષ્પન્ન અને અજીવોદય નિષ્પન્ન એ રીતે બે પ્રકારનો છે. તેમાં કર્મના ઉદયથી જીવમાં જે નારક, તિર્યક્ વગેરે પર્યાય છે, તે જીવોદયનિષ્પન્ન ભાવ છે. તથા કર્મોદયથી અજીવોમાં થવાવાળી જે પર્યાય છે—જેમ કે ઔદારિક શરીર વિગેરે તેમજ ઔદારિક શરીર વગેરેમાં રહેલાવર્ણાદિક તે અજીવનિષ્પન્ન ભાવ છે' આ શરીર વર્ણાદિક ઔદારિકશરીર નામકર્મના ઉદયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અજીવના વિષયમાં થવાવાળા હોવાથી અજીવોદય નિષ્પન્ન કહેવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિચાર વિસ્તાર પૂર્વક અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા જે મેં બનાવી છે તેમાં કરવામાં આવ્યો છે. 'एवं छ एएणं अभिलावेणं जहा अणुयोगदारे नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' ઔદયિક ભાવનો જેવો ભેદ બતાવવામાં આવ્યો છે એજ ક્રમથી અનુયોગદ્વારમાં જેવી રીતે છ નામોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે ત્યાનું સંપૂર્ણ પ્રકરણ 'जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे' સાંનિપાતિક ભાવના વિચાર પ્રકરણ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવું તેમ સમજવું કહેવાનો હેતુ એ છે કે અનુયોગદ્વારમાં કહેલ ભાવ સંબંધી સંપૂર્ણ રીતે અહિયાં અનુયોગદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્યાંથી સમજી લેવો. 'सेवं भंते सेवं भंतेत्ति' હે ભગવન્ ભાવાદિકના વિષયમાં આપે

જે વર્ણન કર્યું છે તે સઘળું તેમજ છે આ રીતે કહીને તે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧॥

卐

ધર્માદિમેં સ્થિત જીવ આદિ કા નિરૂપણ

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશાના અંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવા ભાવો વાળા સંયત વિગેરે હોય છે. જેથી સંયતત્વ વિગેરે વિષેશણ વાળા તેજ સંયત વિગેરે જીવોનું આ બીજા ઉદ્દેશામાં કથન થશે. એ સંબંધથી આ બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'से णूणं भंते ! संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे' इत्यादि—

ટીકાર્થ--હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે 'से णूणं भंते ! હે ભગવન્! संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे धम्मे ठिए જે જીવ સંયત છે. એટલે કે-વર્તમાન કાળના સર્વ સાવદ્ય અનુષ્ઠાન સહિત છે. ને એટલા જ માટે જેણે વર્તમાન કાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગના હ્રાસથી પાપ કર્મને નષ્ટ (નાશ) કર્યા છે. અને નિંદાથી ભવિષ્ય કાળમાં થનારા પાપકર્મોને નહિ કરવાથી એણે પાપાનુષ્ઠાન દૂર કર્યું છે. એવા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ સંયત વિરત જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. અહિં ધર્મ શબ્દથી ચારિત્રરૂપ ધર્મનું ગ્રહણ થયું છે. 'असंजयअविरयअपडिहयपच्चक्खाय पावकम्मे अधम्मेट्ठिए' તથા જે જીવ અસંયત છે અવિરત વિરતિ વગરનો છે. અને પાપકર્મ એટલે કે ક્રિયાનો જેણે નાશ કર્યા નથી. અને ત્યાગ પણ કર્યો નથી. એવા અસંયત અવિરત 'અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મવાળો જીવ

શું અધર્મમાં એટલે કે અવિરતિ રૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે ? 'संजयासंजये धम्माधम्मे ट्ठिए' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે શું ધર્માધર્મમાં એટલે કે દેશ વિરતિમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-हंता गोयमा ! 'હા ગૌતમ! જે જીવ સંયત વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત છે. તથા જે જીવ અસંયત અવિરત અપ્રત્યાખ્યાત પાપ કર્મા છે તે સંયતાસંયત છે. તે દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં રહેલો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'एएसिं णं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए जाव तुयट्टित्तए' હે ભગવન્! કોઇ જીવ એવો શક્તિવાળો છે કે જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં બેસી શકે કે સુઇ શકે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! એમ કહેવું તે બરોબર નથી. એટલે કે મેં જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત રહેવાની વાત કહી છે. તેનો હેતુ બેસવાથી કે સૂવામાં નથી. ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'से केणं खाइअट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव धम्माधम्मे ठिए' હે ભગવન્ આપ શા કારણથી એવું કહો છો કે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે— 'गोयमा ! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए' હે ગૌતમ! સંયત વિરત યાવત્ પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં મનુષ્ય ધર્મમાં સ્થિત છે. 'धम्मं चेव उवसंपज्जिता णं विहरइ' તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મનુષ્ય સંયત, વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ધર્મનો જ આશ્રય કરે છે. અને ધર્મનો આશ્રય કરવો તેનું નામ જ ધર્મમાં સ્થિત હોવું છે. 'धर्मे स्थितः' તેનો અર્થ ધર્મમાં બેસવું એવો થતો નથી કેમકે તેવો અર્થ સ્વાનુભવ ગમ્ય નથી. કોઇને પણ એવો અનુભવ થતો નથી કે હું ધર્મ ઉપર બેઠો છું. કે ધર્મ પર સૂતો છું 'असंजय जाव पावकम्मे अधम्मे ठिए' તથા જે જીવ અસંયત છે. યાવત્ અવિરત છે. પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં નથી તે અધર્મમાં સ્થિત છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે 'अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' અર્થાત્ એવો જીવ અધર્મ રૂપ અવિરતિનો જ સ્વિકાર કરે છે. 'संजयासंजये धम्माधम्मे ठिए' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેનો સારાંશ 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' એવો છે. અર્થાત્ એવો જીવ ધર્માધર્મરૂપ દેશવિરતિ વાળો છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव ठिए' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે જે મનુષ્ય સંયત વિગેરે વિશેષણો વાળો છે. તે ધર્મમાં સ્થિત છે. અને અસંયત

વિગેરે વિશેષણ વાળો જે જીવ છે, તે અધર્મમાં સ્થિત છે. અને જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. આ પૂર્વોક્ત સઘળું કથન એક વચનના આધારથી કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુ વચનનો આશ્રય કરીને ધર્મ સ્થિતત્વ વિગેરેનું સર્વ દંડકોમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું કે 'जीवा णं भंते किं धम्मे ठिया' હે ભગવન્! સઘળા જીવો શું ધર્મમાં સ્થિત છે? અથવા 'अहम्मे ठिया' અધર્મમાં સ્થિત છે. 'धम्माधम्मे ठिया' અથવા ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? અર્થાત્ દરેક જીવોની સ્થિતિ શું ધર્મમાં છે. અથવા અધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાં છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ-કહે છે કે 'गोयमा! जीवा धम्मे वि, ठिया, अहम्मे वि ठिया, धम्माधम्मे वि ठिया' હે ગૌતમ! જીવ ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં પણ સ્થિત છે. અને ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે.

હવે ગૌતમ! સ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—'नेरइयाणं पुच्छा' હે ભગવન્! નારક જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં સ્થિત છે કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-गोयमा! नेरइया नो धम्मे ठिया नो धम्माधम्मे ठिया अधम्मे ठिया' હે ગૌતમ! નારકીય જીવ ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત નથી. તેમજ દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત હોતા નથી. પરંતુ તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાંજ સ્થિત રહે છે. કેમકે તેઓમાં ધર્મલેશ્યાનો અભાવ છે. 'एवं जाव चउरिंदियाणं' જેવું કથન નારકોના વિષયમાં કર્યું છે તેવું જ કથન એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબન્ધમાં પણ કરી લેવું અર્થાત્ નારકજીવ જે રીતે ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી તેવી જ રીતે એકેન્દ્રિયથી ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના જીવો પણ ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' હે ભગવાન્ જે જીવો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે તેઓ ધર્મમાં સ્થિત છે? કે અધર્મમાં સ્થિત છે? કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नो धम्मे ठिया' હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો સર્વ વિરતિરૂપ ધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી પરંતુ 'अधम्मे ठिया धम्माधम्मे वि ठिया' તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે. અને દેશ વિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે. કેમકે તેઓમાં શ્રાવકના વ્રતોને ધારણ કરવાની યોગ્યતા હોવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. 'मणुस्सा जहा जीवा' મનુષ્યો ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોવાનું કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કહેલ કથન પ્રમાણે સમજવું. એ રીતે મનુષ્ય ધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અને ધર્માધર્મમાં

પણ સ્થિત છે. 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया' વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિકોના સંબન્ધમાં ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોવાનું કથન, નૈરયિકોના સંબન્ધમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. અર્થાત્ તે વાનવ્યન્તર વિગેરે ધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાંસ્થિત હોતા નથી પરંતુ તેઓ અધર્મમાં જ સ્થિત હોય છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જીવોં કે બાલપંડિતપના આદિ કા નિરૂપણ

પહેલા સૂત્રમાં સંયત વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ સંયત વગેરે શ્રમણાદિરૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોને આશ્રિત કરીને અન્ય તીર્થિકોના મતનું 'अन्नउत्थिया णं भंते' ઈત્યાદિ સૂત્રથી વર્ણન કરે છે. 'अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति जाव परूवेंति' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ--'अन्नउत्थिया णं भंते ! હે ભગવન્ જે અન્ય તીર્થિક છે તેઓ 'एवमाइक्खंति' આ પ્રમાણે કહે છે. 'जाव परूवेंति' યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે, અહિં યાવત્ શબ્દથી 'भासंति' 'पन्नवेंति' આ બે ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે. તેઓ શું કહે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'एवं खलु समणा पंडिया, समणोवासया बालपंडिया' તેઓ કહે છે કે જે શ્રમણ છે તેઓ પંડિત છે. તથા જેઓ શ્રમણોના ઉપાસક છે તેઓ બાલપંડિત છે. તેઓમાં 'जस्स णं एग पाणाए वि दंडे अणिक्खित्ते से णं एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया' જેણે એક પ્રાણિના પ્રાણોના વિષયમાં દંડ અપ્રત્યાખ્યાત કર્યો છે એટલે એકપણ પ્રાણિના વધનું પ્રત્યાખ્યાન જેણે કર્યું છે તે એકાન્ત બાલ છે તે પ્રમાણે તેઓ કહે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જે સર્વવિરતિવાળા શ્રમણજનો છે. તેઓ પંડિત છે, તથા જેઓ આ શ્રમણોના ઉપાસક છે તે શ્રાવક છે અર્થાત્ બાલ-પંડિત છે. પરંતુ જેણે કેવળ એકપણ જીવના વધનો ત્યાગ કર્યો નથી તે બાલપંડિત નથી. પણ બીજા અજીવના વધનો ત્યાગ કર્યો હોય એવો જીવતો એકાન્તતઃ બાલ છે. આ વિષયમાં 'से कहमेयं भंते ! एवं' ગૌતમ સ્વામી એ પ્રભુને પૂછયું કે હે ભગવન્ તેઓનું આમ કહેવું શું સાચું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'जण्णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया' તે અન્ય તીર્થિકોએ 'જે જીવે યાવત્ ફક્ત એક પણ જીવની હિંસા કરવાનો ત્યાગ કર્યો નથી. તે એકાન્તબાલ છે.' અહિં સુધીનું જે કથન કર્યું છે તે "જે तं एवं आहंसु मिच्छं ते एवं आहंसु" તેઓનું તે પ્રમાણેનું કહેવું તે મિથ્યા છે. અર્થાત્ તેઓએ તે અસત્ય કહ્યું છે. તો હે ભગવાન્ આ વિષયમાં સાચું શું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-"अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि" હું તો આ વિષયમાં એમ કહું છું. યાવત્ પ્રરૂપિત

કરૂં છું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'भाषे प्रज्ञापयामि' આ ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે આ પ્રમાણે હું પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું. "समणा पंडिया समणोवासगा बालपंडिया जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खित्ते से णं नो एगंतबालेत्ति वत्तव्वं सिया" શ્રમણ પંડિત છે. શ્રમણજનોના ઉપાસક -શ્રાવક-બાલપંડિત છે. તથા જેણે એક પ્રાણીના વિષયમાં પણ દંડનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તે એકાન્તબાળ છે, એમ કહી શકાતું નથી. અહિં એવી શંકા ન કરવી કે પ્રશ્ન અને ઉત્તર સરખો જ છે. કંઈ પણ ફરક નથી. તેમ સમજવું નહિ, કેમ કે વિચાર કરતાં તેનો ફેર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. છતાં પણ શ્રમણ પંડિત છે-સર્વ વિરતિ ચારિત્રવાન્ છે. અને શ્રમણોપાસક બાલપંડિત છે, એટલે કે દેશવિરત છે એ સર્વજ્ઞ સંમત આ બે પક્ષો છે આ બે પક્ષોમાંથી બીજો જે બાલપંડિત રૂપ પક્ષ છે. તેને દોષિત કરવાના અભિપ્રાયથી તેઓ એવું કહે છે કે જે સર્વ જીવોના પ્રાણાતિપાતથી વિરત થઈને પણ એક જીવના પ્રાણાતિપાતથી એટલે કે એક જીવ વિષય અવિરતિથી યુક્ત હોય એવા તે શ્રમણોપાસક પણ એકાન્તબાળ જ છે. બાળપંડિત નથી. એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. એવો જેમનો મત છે તે યોગ્ય નથી. કેમકે જેણે એક જીવના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કર્યો છે. તે એકાન્ત બાલ છે, એમ કહિ શકાય નહિ. પરંતું બાલપંડિત છે, એમ જ કહિ શકાય, અને એ રીતે જ તેમાં વ્યવહાર કરવો યોગ્ય ગણાય કેમ કે તેમાં દેશ વિરતિ રહેલ છે. જેમાં દેશ વિરતિ રહેલી હોય તે એકાન્ત બાલ કહેવાય નહિ. પરંતુ વિરતિના અંશના સદ્ભાવથી બાલ પંડિત જ છે. અન્ય સિદ્ધાન્તકારોના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે. કે જેણે એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જીવોના પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તેવો તે જીવ જો એક પણ જીવની વિરાધના કરે તો તે એકાન્તબાળ છે. પરંતુ તે વિષયમાં સિદ્ધાન્તકારોનું એવું કહેવું છે કે તે એકાન્તબાળ નથી પરંતું બાલ પંડિત જ છે.

હવે ચોવીસ દંડકોથી આ બાલત્વ વિગેરેની પ્રરૂપણા કરવા માટે સૂત્રકાર વિશેષ વિવેચન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- "जीवा णं भंते ! किं बाला पंडिया बालपंडिया" હે ભગવન્ જીવો શું બાલ છે? કે પંડિત છે? કે બાલ પંડિત છે? જે વિરતિ રહિત હોય છે તે બાલ કહેવાય છે. સર્વવિરતિ વાળો જે હોય તે પંડિત છે. તેમજ જે દેશવિરતિવાળો હોય તે બાલપંડિત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा !" હે ગૌતમ જીવ "बाला वि" બાલ પણ હોય છે. 'पंडिया वि' પંડિત પણ હોય છે. તથા "बालपंडिया वि" બાલ પંડિત પણ હોય છે. આ રીતે સામાન્ય જીવમાં બલાદિકનો સદ્ભાવ છે. હવે ગૌતમસ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-"नेरइया णं पुच्छा" હે ભગવન્ નારકીય જીવો

શું બાલ હોય છે ? કે પંડિત હોય છે ? કે બાલપંડિત હોય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ ! "नेरइया बाला" નારકીય જીવો બાલજ હોય છે. કેમ કે-તેઓ સર્વથા વિરતિ રહિત હોય છે. તેથી તેઓ "णो पंडिया, णो बालपंडिया" પંડિત હોતા નથી અને બાલ પંડિત પણ હોતા નથી. સર્વ વિરતિના સદ્ભાવમાં જ પંડિતત્વ હોય છે. અને દેશ વિરતિના સદ્ભાવમાં બાલ પંડિતત્વ હોય છે. નારક જીવોમાં સર્વ વિરતિ કે દેશવિરતિ હોતી નથી. "एवं जाव चउरिंदियाणं" એજ રીતનું બધું જ કથન એકેન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં સમજવું. કેમ કે તેઓમાં પણ સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ જ હોય છે. આ વિષયનો આલાપ પ્રકાર અહિંયાં સ્વયં સમજી લવો.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा" હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું બાલ છે ? પંડિત છે ? કે બાલપંડિત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा पंचिंदियतिरीक्ख जोणिया बाला" હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ વિરતિ રહિત હોવાથી બાલ હોય છે. અને દેશ વિરતિવાળા હોવાથી "बालपंडिया वि" બાલપંડિત પણ હોય છે પરંતુ તેઓ સર્વ વિરતિ રહિત હોવાથી "नो पंडिया" પંડિત હોતા નથી. "मणुस्सा जहा जीवा" જે રીતે સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કથન કર્યું છે. કે તેઓ બાલ પણ હોય છે પંડિત પણ હોય છે. અને બાલ પંડિત પણ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્યો પણ બાલ પણ હોય છે. પંડિત પણ હોય છે. અને બાલપંડિત પણ હોય છે. "वाण-मंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया" જે રીતે નારકીયોમાં બાલપંડિત વગેરે વિષયનું કથન કર્યું છે. તેજ રીતે વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોમાં પણ તે રીતનું જ કથન સમજવું. અર્થાત્ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકો બાલ જ હોય છે. તેઓ પંડિત હોતા નથી તેમજ બાલ પંડિત પણ હોતા નથી કેમ કે તેઓમાં સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

શરીર એવં જીવ કે ભિન્નત્વ કા નિરૂપણ

શ્રમણ વિગેરેનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. અને તેઓના વિષયમાં બીજા મતવાદીઓનો શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. આજ ક્રમના સંબંધને લઇને આ વિષયમાં સૂત્રકારનો શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. આજ ક્રમ પ્રમાણે હવે સૂત્રકાર અન્ય તીર્થિકોનો મત (અભિપ્રાય) ફરીથી બતાવે છે.

"अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेंति" इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ જીવ અને જીવાત્માના

વિષયમાં અન્ય મતવાદિઓની શું માન્યતા છે. તે વિષયની સત્યતા જાણવા માટે પ્રભુને પૂછતા કહે છે કે "अन्नउत्थिया णं भंते !" હે ભગવન્ ! અન્ય મતવાદિઓ "एवं आइक्खंति" એવું કહે છે "जाव परूवेंति" યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "भासंति" ભાષણ કરે છે. પન્નવેંતિ પ્રજ્ઞાપના કરે છે. આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. "एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया" શું પ્રાણાતિપાતમાં કે મૃષાવાદમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં રહેલ પ્રાણીનો જીવ ભિન્ન છે? અને જીવાત્મા ભિન્ન છે? અહિયાં "जीवति प्राणान् धारयति इति जिवः" એજ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે 'જીવ' શબ્દનો અર્થ શરીર થાય છે. અન્યયૂથિક-અન્યતીર્થિક જન શરીર અને જીવનો અત્યંત ભેદ માને છે. જેથી તેઓનું એવું કહેવું છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયા વિષેશોમાં રહેલા શરીરધારીનો જીવ શરીરથી જુદો છે. અને જીવાત્મા-ચૈત્યન્ય-પુરુષ અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમજ શરીરથી કરેલા ફળનો ભોક્તા હોવાથી તે શરીરથી ભિન્ન છે. દેહ અને જીવાત્માનો ભેદ પુદ્ગલા-પુદ્ગલ સ્વભાવવાળો હોવાથી છે. જે કોઇ બેના સ્વભાવમાં અન્યોઅન્યમાં ભિન્નતા હોય છે તે બંનેમાં અગ્નિ અને જળની માફક પરસ્પરમાં ભેદ જ હોય છે. એ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવ પદથી કહેવાતા દેહનો અને જીવાત્માનો પુદ્ગલાપુદ્ગલ રૂપ સ્વભાવથી ભેદ જ છે તેથી દેહ અને જીવાત્માના સ્વભાવમાં ભેદ જ છે. એટલા માટે પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદથી લઈને મિથ્યા-દર્શન શલ્ય સુધીની ક્રિયાઓમાં શરીર વર્તમાન છે. એવું સ્પષ્ટ રૂપથી જણાઇ આવે છે. જેથી તે શરીરજ તે ક્રિયાઓનો કરનાર છે. જીવ તેનો કર્તા નથી એવું કોઈ કોઇ સિદ્ધાન્તકારોનું એટલે કે અન્ય મતવાદીઓનું કહેવું છે. તથા કોઇ કોઈ મતવાદિઓ એવું પણ કહે છે કે નારક, દેવ અને મનુષ્ય વિગેરે પર્યાયવાળા જેઓ હોય છે. તે જીવ છે. અને આ બધા પર્યાયોમાં અન્વય રૂપથી રહેવાવાળું દ્રવ્ય છે તે જીવાત્મા જીવ દ્રવ્ય છે. પર્યાય પર્યાયમાં એટલે કે દ્રવ્ય અને પર્યાયીમાં ભેદ હોય જ છે. જેવી રીતે ઘટ અને પટમાં પરસ્પર ભિન્નતાનો પ્રતિભાસ થાય છે. જેથી તેનો તે પ્રતિભાસ જેમ ઘટ પટનાં ભિન્નતાનું કારણ હોય છે. તેજ રીતના આ પર્યાય છે? અને આ દ્રવ્ય છે. તેઓમાં તેવો પ્રતિભાસ થાય છે. તેથી તે પણ તેઓમાં ભિન્નતાનું કારણ છે. આ કથનનો સ્પષ્ટ ખુલાસો આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય અનુગત આકાર-વાળી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે અને પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી એ વાતની ખાત્રી થાય છે કે—દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં ભેદ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-અનુવૃત્તિ પ્રત્યયનો હેતુ હોય છે અને વ્યાવૃત્તિ પ્રત્યયની પર્યાય હેતુ હોય છે. આનાથી દ્રવ્યમાં અને પર્યાયમાં ભેદ સિદ્ધ થાય છે. વળી બીજા કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે-જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા પણ અન્ય છે. એમ કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જીવાત્મા જીવનું જ સ્વરૂપ છે. અહિયાં જે પ્રાણાતિપાત વિગેરે વિચિત્ર ક્રિયાઓનું કથન કર્યું છે, તે બધી જ અવસ્થાઓમાં જીવ અને જીવાત્માનો

ભેદ બતાવવા માટે કર્યું છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ વક્ષ્યમાણ સૂત્રોથી પ્રકટ કરે છે. "पाणाइवाए" પ્રાણાતિપાતક્રિયામાં "मुसावाए" મૃષાવાદક્રિયામાં એટલે કે અસત્ય બોલવારૂપ ક્રિયામાં "जावमिच्छादंसणसल्ले" યાવત્ મિથ્યા દર્શન શલ્યમાં યાવત્ અઢાર પ્રકારની પાપસ્થાનરૂપ ક્રિયાને અહિયાં યાવત્-પદથી અદત્તાદાનથી લઈને મૃષાવાદ સુધીના પંદર પાપસ્થાનોમાં "वट्टमाणस्स" રહેલા દેહીનો "अन्ने जीवे" જીવ અન્ય છે. "अन्ने जीवाया', અને શરીર પણ અન્ય છે. અને જીવાત્માભિન્ન છે. આ પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયામાં કર્તારૂપથી દેખાતો જીવ-શરીર છે. અને ફળને ભોગવનાર જીવાત્મા છે જેથી આ બન્ને પરસ્પર જ ભિન્નભિન્ન છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં અન્ય મત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર એ ક્રિયાઓના ત્યાગના વિષયમાં પરમત શું છે? તે બતાવે છે. "पाणाइवाइयवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे" અહિયાં યાવત્ પદથી મૃષાવાદથી લઈને મૈથુન સુધીના પાપો ગ્રહણ કરાયા છે વિરમણ શબ્દનો અર્થ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓનો ત્યાગ એ પ્રમાણે છે. "कोहविवेगे" ક્રોધના ત્યાગમમાં 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे" યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યના ત્યાગમાં યાવત્ પદથી માનથી લઈને માયામૃષા સુધીના સોળ કષાયોના ત્યાગમાં "वट्टमाणस्स" રહેલા દેહીના "अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" જીવ-શરીર અન્ય છે. અને તેમાં રહેલ જીવાત્મા ભિન્ન છે.

બુદ્ધિના વિષયમાં પરમત શું છે? એ વાત "उप्पत्तिया" ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.

"उप्पत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" અહિયાં યાવત્ પદથી વૈનયિકી અને કર્મજા બુદ્ધિનો સંગ્રહ થયો છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઔત્પાત્તિકી વૈનયિકી કર્મજા અને પારિણામિકી આ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિમાં રહેલ દેહિનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન (જુદુ) છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે આ ઔત્પત્તિકી વિગેરે ચારે બુદ્ધિઓના લક્ષણ અને ઉદાહરણ નંદીસૂત્રના ૨૧ માં સૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી તે સમજી લેવી આજ પ્રકારથી મતિજ્ઞાન વિગેરેના વિષયમાં પરમત આ પ્રમાણે છે. "उग्गहे ईहाए अवाए धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवाया" મતિજ્ઞાનના ભેદરૂપ અવગ્રહમાં ઈહામાં, અવાયમાં અને ધારણામાં વર્તમાન દેહી-જીવ, શરીર, જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા તેનાથી ભિન્ન છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અવગ્રહ વિગેરેના સ્વરૂપ ઉદાહરણ સહિત મે નંદી સૂત્રનાં સત્યાવીસમાં સૂત્રથી બત્રીસમાં સૂત્રની જ્ઞાન ચંન્દ્રિકા ટીકામાં વિસ્તાર સહિત

લખ્યું છે. જેથી જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જાણી લેવું. "उट्ठाणे जाव परक्कमे वट्टमाणस्स जाव जीवाया" અહિયાં પહેલા યાવત્ પદથી બલ, વીર્ય અને પુરૂષકાર ગ્રહણ થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી "अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉત્થાનમાં બળમાં વીર્યમાં ને પુરૂષ-કાર પરાક્રમમાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. નૈરઈક વિગેરેના વિષયમાં પરમત શું છે? તે બતાવવાને સૂત્રકાર કહે છે. "नेरइयत्ते तिरिक्खमणुस्सदेवत्ते वट्टमाणस्स जाव जीवाया" અહિયાં પણ યાવત્ પદથી "अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નૈરઈક અવસ્થામાં તિર્યંચ અવસ્થામાં અને મનુષ્ય અવસ્થામાં અને દેવ અવસ્થામાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. એજ રીતે "णाणावरणीज्जे जाव अंतराइए" જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ ગોત્ર અને અંતરાયમાં વર્તમાન દેહીનો જીવ જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. લેશ્યાથી લઈને ઉપયોગ પર્યંતના વિષયમાં પરમત શું છે. એ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે. "एवं कन्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए" કૃષ્ણલેશ્યામાં યાવત્ નીલ-લેશ્યામાં કાપોતિક લેશ્યામાં તેજોલેશ્યામાં અને પદ્મલેશ્યામાં "सम्म दिट्ठिए(३)" સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં મિથ્યાદૃષ્ટિમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિમાં ચક્ષુ દર્શનમાં અચક્ષુદર્શનમાં અવધિદર્શનમાં અને કેવળદર્શનમાં "आभिणिबोहियणाणे(५)" આભિનિબોધિકજ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, અવધિજ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનમાં, "मति अन्नाणे" મતિ અજ્ઞાનમાં, શ્રુત અજ્ઞાનમાં વિભંગજ્ઞાનમાં "आहारसन्नाए(४)" આહારસંજ્ઞામાં, ભયસંજ્ઞામાં પરિ-ગ્રહ સંજ્ઞામાં, અને મૈથુન સંજ્ઞામાં "एवं ओरालियसरीरे(५)" ઔદારિક શરીરમાં, વૈક્રિય શરીરમાં અને કાર્મણ શરીરમાં "एवं मणोजोगे(६)" મનો-યોગમાં વચનયોગમાં અને કાયયોગમાં "सागारोवओगे, अणागारोवओगे" સાકારોપયોગયાં અને અનાકારોપયોગમાં "वट्टमाणस्स, अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" વર્તમાન દેહીનું શરીર અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. "से कहमेयं भंते एवं" હે ભગવન્! શરીર અને જીવાત્માની ભિન્નતા વિષે અન્ય મતવાદિઓની આવી જે માન્યતા છે. તે શું સત્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! जं णं अन्नउत्थिया एवमाइ-क्खंति जाव भासंति मिच्छं ते एवमाइक्खंति(४)" હે ગૌતમ અન્ય મતવાદિઓ

જીવ પદ વાચ્ય શરીરમાં અને જીવાત્મામાં જે સર્વથા રૂપથી ભિન્નતા કહે છે. યાવત્ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. યાવત્ "प्रज्ञापयन्ति" પ્રજ્ઞાપના કરે છે. "प्ररूपयन्ति" પ્રરૂપણા કરે છે. તે પ્રમાણેનું તેઓનું કથન મિથ્યા (જુઠું) છે. (૪) अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि" પરંતુ હે ગૌતમ ! હું આ વિષયમાં એવું કહું છું. "जाव परूवेमि" યાવત્ પ્રરૂપણા કરૂં છું. અહિયાં યાવત્ પદથી "भासे प्रज्ञापयामि" ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले" કે પ્રાણાતિપાતમાં અહિયાં યાવત્ પદથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન વિગેરેમાં તથા મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં "वट्टमाणस्स" વર્ત્તમાન દેહીના અર્થાત્ અઢાર (૧૮) પ્રકારના પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળા પ્રાણીના "सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया" તેજ જીવ શરીર છે. અને તેજ જીવાત્મા અર્થાત્ જે શરીર છે. તેજ કથંચિત્ જીવાત્મા છે. અને જે જીવાત્મા છે, તે કથંચિત્ શરીર છે. કેમ કે શરીર અને જીવાત્મામાં અત્યંત ભેદ નથી જો તેમાં અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે તો શરીર દ્વારા સ્પૃષ્ટ થયેલ પદાર્થનું જીવને સંવેદન ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તથા શરીરે કરેલા કર્મનો જન્માન્તરમાં જીવને વેદન કરવાનો અભાવ પણ થશે. શરીર કરેલા કર્મોનું સંવેદન કરે છે. એવું જો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો અકૃતાભ્યાગમ દોષનો પ્રસંગ માનવો પડશે કેમ કે કર્મ શરીરે કરેલ છે. અને તેના ફળનું સંવેદન જીવને થાય છે. આ રીતે જેણે કર્મ કર્યું તેને સંવેદન થતું નથી. અને કર્મ નહિ કરવાવાળાને તેનું સંવેદન થાય છે, તથા શરીરનો અને જીવનો અત્યંત અભેદ માનવામાં આવે તો તે સ્થિતિમાં શરીરના નાશથી જીવનો પણ નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો નાશ થઇ જવાના કારણે પરલોકનો અભાવ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જેથી શરીર અને જીવમાં કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. એમજ માનવું જોઇએ એનું નામ ભેદાભેદવાદ છે. જેનું બીજું નામ 'સ્યાદ્વાદ' છે. અને એજ વસ્તુ-તત્વની વ્યવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ છે.

દ્રવ્ય પર્યાયના વ્યાખ્યાનમાં પણ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં અત્યંત ભેદ નથી, કેમ કે ભેદની અનુપલબ્ધી હોય છે. જો આના પર એમ કહેવામાં આવે કે "द्रव्यपर्यायकं ज्ञानं भिन्नं" દ્રવ્યનું જ્ઞાન અને પર્યાયનું જ્ઞાન ભિન્ન છે. જેથી જ્ઞાનના ભેદથી જ્ઞાનના વિષય ભૂત દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં પણ ભેદ માનવો સ્વાભાવિક છે. જેમ કે ઘટ જ્ઞાન અને પટ જ્ઞાનના ભેદમાં ઘટપટનો પરસ્પરમાં ભેદ માનવામાં આવે છે. તો તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી કેમ કે દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ હોવા છતાં પણ તેમાં આત્યંતિક ભેદ માનવામાં આવતો નથી દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ અનુવૃત્તિ વ્યાવૃતિપ્રત્યય નિમિત્તરૂપ છે. અને તે ભેદ તેમાં માત્ર (ફકત) પ્રતિભાસ કાળ સુધીજ છે.

જયારે જીવાત્મા શબ્દનો અર્થ જીવનું સ્વરૂપ એ પ્રમાણે કરવામાં આવે ત્યારે આ વ્યાખ્યામાં પહેલું જીવપદ જીવના સ્વરૂપનું બોધક છે. અને બીજું જીવ પદ જીવ એ અર્થનું બોધક થશે. સ્વરૂપ અને સ્વરૂપવાન્માં અત્યંત

ભેદ હોતો નથી. જો તેમાં અત્યંત ભેદ સ્વીકારવામાં ન આવે તો સ્વરૂપવાન્ પદાર્થ નિઃસ્વરૂપ થઈ જશે. શબ્દના ભેદથી વસ્તુમાં આત્યંતિક ભેદ થતો નથી. જેમ કે ઘટ અને કલશમાં શાબ્દિક ભેદ હોવા છતાં પણ આત્યંતિક ભેદ હોતો નથી. જે ઘટ છે. તેજ કલશ છે. અને જે કલશ છે તે જ ઘટ છે. "जाव अणागारोवओगे वट्टमाणस्स" એજ રીતે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિથી લઈને સાકારોપયોગ પર્યંત સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાકયનો આ ઉત્તર વાકયમાં પણ સંગ્રહ કરી લેવો "सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया" તેજ જીવ અને તેજ જીવાત્મા છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

જીવ કે રૂપિત્વ ઔર અરૂપિત્વ કા નિરૂપણ

જીવ રૂપી છે? કે અરૂપી છે? એ વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરતાં કહે છે કે-"देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे पुव्वामेव रूवी भवित्ता" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'देवे णं भंते" હે ભગવન્ જે દેવ "महड्ढिए" પરિવાર વિમાન વિગેરેના ઋદ્ધિથી અને દેવોની અપેક્ષાએ મહાન્ હોય છે "महासोक्खे" અને યાવત્ પદથી "महाद्युतिको, महायशाः महाबलः" મહા ધુતિવાળો હોય છે, મહા યશસ્વી હોય છે. અને મહા બલવાન્ હોય છે. એવો તે દેવ શું? पुव्वामेव रूवी भवित्ता" વૈક્રિય કરણ કાલથી પહેલાથી જ રૂપી થઈને શરીર વિગેરે પુદ્ગલોના સંબંધથી મૂર્ત થઈને "अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" તે પછી આત્માને અમૂર્ત કરીને રહી શકવા શક્તિશાળી થાય છે?

આ પ્રશ્નનો સારાંશ એવો છે કે-દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત થઈને તે અમૂર્ત બનીને રહેવાને સમર્થ થઇ શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" હે ગૌતમ "णो इणट्ठे समट्ठे" આ અર્થ બરાબર નથી ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો? કે મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત બનીને તે પછી પોતે અમૂર્ત્ત થઇ રહી શકતો નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा अहमेयं जाणामि" ઈત્યાદિ હે ગૌતમ હું તે વસ્તુને તેમજ જાણું છું "अहमेयं पासामि" પ્રશ્નદ્વારા નિર્ણિત થયેલ ને વસ્તુને હું સામાન્યગ્રાહી દર્શનથી એવી રીતથી જ જોઉં છું. "अहमेयं बुज्झामि" એ જ રીતથી હું તેને શ્રદ્ધાના વિષયભૂત બનાવું છું. કેવળજ્ઞાનથી જાણું છું.

"अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि" દરેક પ્રકારની પરિચ્છિત્તિઓ દ્વારા હું તેને તે રીતે જ સારી રીતે જાણું છું. આ રીતે વર્તમાનકાલથી પોતામાં અર્થ ઘટાવીને ભૂતકાલમાં એ જ ધાતુઓથી એ જ વાત પ્રકટ કરતાં પ્રભુ કહે છે કે-मए एवं नायं" હે ગૌતમ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણય કર્યા પહેલાં મેં આ વસ્તુને આજ રીતે જાણી હતી. તેમ જ "मए एवं दिट्ठं" સામાન્ય પરિચ્છેદ દ્વારા મેં આ વસ્તુને આજ રીતે જોઈ હતી. "मए एवं बुद्धं" સમ્યગ્દર્શનની પર્યાયરૂપ બોધ હોવાથી મેં આ વસ્તુને આ રીતે જ શ્રદ્ધાના વિષયભૂત બનાવી હતી. "मए एवं अभिसमन्नागयं" સર્વ પ્રકારના બોધો દ્વારા મેં આ રીતે જ જાણ્યું હતું. जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स, सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदगस्स समोहस्स सलेसस्स ससरीरस्स, ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ" કે આ જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાય પામે છે, ત્યારે તે રૂપવાળો હોય છે, કર્મસહિત હોય છે રાગવાળો હોય છે, વેદસહિત હોય છે, મોહસહિત હોય છે, લેશ્યાવાળો હોય છે અને જે શરીરથી આ શરીર બન્યું હોય તે શરીરથી સંશ્લિષ્ટ જોડાયેલ-લાગેલું તે જીવના વિષયમાં વક્ષ્યમાણરૂપથી એવું કહેવામાં આવે છે. અહિયાં જીવના વિષયમાં જેટલા વિશેષણો આપવામાં આવ્યા છે, તેમાંથી કેટલાક હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે આપવામાં આવ્યા છે. જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાયને પામે છે, ત્યારે તે રૂપી બની જાય છે, આ કથનમાં કોઈ એવી શંકા કરે કે-જીવતો સ્વરૂપથી જ અમૂર્ત છે, તો તેનામાં રૂપયુક્તપણુ કેવી રીતે આવી શકે છે? તો તે માટે જીવ કર્મવાળો અર્થાત્ કર્મ સહિત હોવાનું કહ્યું છે. જેથી તે રૂપથી યુક્ત અર્થાત્ રૂપી થઈ જાય છે. એના પર ફરી શંકા કરવામાં આવે કે-જીવ જ્યારે સ્વભાવથી જ અમૂર્ત છે, તો પછી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે-આ જીવ "सरागस्स" રાગ સહિત-અર્થાત્ રાગવાળો છે રાગ સહિત હોવાથી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ થયો છે. અહિયાં રાગ શબ્દ ઉપલક્ષણ છે જેથી તેનાથી દ્વેષનું પણ ગ્રહણ થયું છે. કેમ કે તે બન્ને સહચારિ-સાથે રહેનારા છે. આ જીવ સ્ત્રી પું. નપુંસકના વેદથી યુક્ત છે જેથી તેને 'સંવેદ' વેદવાળો કહ્યો છે. જીવ મોહનીય કર્મવાળો હોવાથી તેને "સમોહ" મોહવાળો કહ્યો છે. તે લેશ્યાયુક્ત હોવાથી તેને "સલેશ્ય" લેશ્યાવાળો કહ્યો છે. અને શરીર યુક્ત હોવાથી તેને "સશરીર" શરીરવાળો કહ્યો છે. જેથી જે શરીર યુક્ત તે જીવ હોય, અને તેજ કારણથી જેમાં તે શરીરના કારણે આ શરીર છે તેમ વ્યવહાર થાય છે, તેવા જીવના વિષયમાં સામાન્ય જન પણ એવું કહે છે કે "कालत्ते वा जाव सुक्किललत्ते वा" આ જીવ કૃષ્ણ-કાળા

ગુણવાળો છે. યાવત્ શુકલ ગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી નીલ રક્ત અને પીત (પીળો) આ વર્ણો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ આ કાળો છે નીલ છે પીત છે, આ વર્ણો ગ્રહણ કરાયા છે. અહીં શુકલ વિગરે પદો ગુણ રૂપવાચ્ય પરક નથી. પરંતુ ગુણના આશ્રય પરક છે. જેથી કાળા ગુણવાળો, નીલ ગુણવાળો, રક્ત ગુણવાળો, પીળા ગુણવાળો એવો અર્થ થાય છે. सुब्भिगंधत्तेवा, दुब्भिगंधत्ते वा, तित्ते वा जाव महुरत्तेवा" આ જીવ સુરભિ ગંધ-સુગંધવાળો છે. દુરભિ ગંધ-દુર્ગંધ વાળો છે. તિક્ત ગુણવાળો છે. યાવત્ મધુર ગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી કટુ, કષાય અને આમ્લ એ રસો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ કથનથી જીવમાં રસપણું હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. "कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा" આ જીવ કર્કશ ગુણ વાળો છે. યાવત્ રૂક્ષ ગુણ વાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નીગ્ધ આ પદો ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવમાં પાંચ વર્ણપણું બે ગંધપણું પાંચ રસ પણું. આઠ સ્પર્શપણું દેખાઈ આવે છે "से तेणट्ठेणं गोयमा जाव चिट्ठित्तए" હે ગૌતમ ! એ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે દેવ વૈક્રિય કરણ કાળની પહેલાથી જ રૂપી થઈને તે પછી આત્માને અમૂર્ત કહીને રહેવા સમર્થ થતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી 'देवे' એ પદથી લઈને "पुव्वामेव रूवी भवित्ता नो पभू अरूविं विउव्वित्तए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. જે કારણથી તે જીવમાં કાલત્વાદિક— કૃષ્ણવર્ણ વાળા આદિ રૂપ વ્યવહાર સામાન્ય જનો દ્વારા પણ કરાય છે. એજ કારણે તથાગત આ જીવ રૂપી બનીને પોતે પોતાને અરૂપી રૂપથી વિકુર્વણા કરી શકતા નથી. આ સઘળું પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે, હવે સિદ્ધ જીવની અપેક્ષાથી સૂત્રકાર કથન કરે છે. "सच्चेव णं भंते ! से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता पभू रूवी विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! જે જીવ રૂપ વિગેરેથી રહિત છે. તે શું પોતે પોતાને રૂપાદિમાન્ રૂપની વિકુર્વણા કરીને રહિ શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. "जाव चिट्ठित्तए" અહિયાં યાવત્ પદથી "से जीवे" એ પદથી લઈને "विउव्वित्ता णं" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "गोयमा ! अहं एवं जाणामि" હે ગૌતમ વિશેષ રૂપથી અર્થનો નિશ્ચય કરવાને કારણે હું વક્ષ્યમાણ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણયભૂત વસ્તુને જાણું છું. "जाव जं णं तहागयस्स" અહિયાં યાવત્ પદથી "अहमेयं पामामि" એ વાકયથી લઇને "मए एवं अभिसमन्नागयं" અહિં સુધીના વર્તમાન્ અને ભૂતકાળના પ્રકરણનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે દેવત્ત્વાદિ પર્યાયથી મુક્ત થયેલ જીવને કે જે જીવ "अरुविस्स" અરૂપી થઇ ચૂકયો છે. "अकम्मस्स" કર્મ રહિત થઇ ચૂકયો છે. "अरागस्स" રાગ રહિત થઇ ચૂકયો છે. "असरीरस्स" શરીર રહિત

त्तिव्वमुक्कस्स" પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલ શરીરથી જે સર્વથા છૂટી ગયો છે. એવા તે જીવના વિષયમાં "नो एवं पण्णायइ" સામાન્ય જનોથી પણ એવું કહી શકાતું નથી. "तं जहा" જેમ કે "कालत्ते वा जाव रुक्खत्ते वा" આ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાળો છે. યાવત્ રૂક્ષગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્પદથી કાલત્વ રુક્ષત્વ એ ગુણોની મધ્યમાં રહેલ ચાર વર્ણ, બે ગંધ, તિક્ત વિગેરે પાંચ રસ, કર્કશ વિગેરે અને આઠ સ્પર્શ એ બધાનો સંગ્રહ થયો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે સ્વભાવથી જ વર્ણ વિગેરેથી રહિત જીવમાં વર્ણ વિગેરેથી યુક્તતા કેવલીઓએ પણ કહી નથી. કેમકે જીવમાં વર્ણાદિપણાનો અભાવ છે વર્ણાદિપણાના અભાવનું કારણ જીવમાં કર્મ બંધ હોવાનો અભાવ છે. તેમાં કર્મ બંધનો અભાવ હોવાનું થઇ ચૂકયો છે. "अमोहस्स" મોહ રહિત થઇ ચૂકયો છે. અને "ताओ सरीराओ" કારણ ત્યાં કર્મ બંધના કારણરૂપ રાગાદિનો અભાવ છે. જેથી કર્મના અભાવમાં કર્મથી થયેલ જે શરીર વિગેરે છે. તેનું જીવમાં સત્વ નહિ હોવાથી વર્ણાદિકનો અભાવ છે. તેથી જીવ અરૂપી થઇને રૂપી થઇ શકતો નથી. "से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा" અહિયાં યાવત્ પદથી "गोयमा एवं वुच्चइ से जीवे" એ પાઠથી લઇને "विउव्वित्ता णं" અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. દેવ વિગેરેનો જીવ કર્મના સદ્ભાવથી રૂપી થઇને અરૂપી પણાથી રહી શકતો નથી તેમજ અરૂપી બનેલો જીવ કર્મ રહિત થઇ જવાના કારણે રૂપી બનીને રહી શકતો નથી. આ પ્રમાણે આ બે સૂત્રોનો આશય છે. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ સઘળું કહ્યું છે તે તેમજ છે. હે ભગવન્ ! આપે વર્ણવેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. અર્થાત્ સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૨॥

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

બીજા ઉદ્દેશામાં જીવના અરૂપી હોવાના સંબધમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવ એજનાદિ લક્ષણુ વાળો છે. એવું નિરૂપણુ કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

"सेलेसिं पडिवण्णए णं भंते ! अणगारे" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે- "सेलेसिं पडिवण्णए णं भंते ! अणगारे सया समियं एयइ, वेयइ, जाव तं तं भावं परिणमइ" હે ભગવન્ જે અનગારે શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, તે સદા સર્વદા પ્રમાણુ રહિત અથવા—"समियं" મોક્ષના માર્ગરૂપ જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરીને एजति" શું કંપે છે? "व्येजति" વિશેષ રૂપથી કંપે છે? "जाव तं तं भावं परिणमइ" યાવત્ તે તે ભાવથી પરિણમે છે? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તે આ અવસ્થામાં 'चलति" એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જાય છે? 'स्वन्दते" કંઈક કંઈક ચાલે છે? અથવા બીજે સ્થાને જઈને ફરીથી ત્યાંજ આવી જાય છે? "घट्टते" બધી દિશાઓમાં ચાલે છે? અથવા "क्षुभ्यति" તે ક્ષુબ્ધ થાય છે? અથવા તે ડરે છે? "उदीरयति" પ્રબળતાથી કોઈને પ્રેરણા કરી શકે છે? અથવા તો પદાર્થાન્તરનું કોઇની પ્રત્યે પ્રતિપાદન કરે છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે આત્મા શૈલશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે તે મેરૂ પર્વતની માફક કંપનાદિ ક્રિયા વગરનો થઈ જાય છે. જેથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ પ્રશ્ન કરીને તે વાત જાણુવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે-તેવો તે જીવ આ અવસ્થામાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાવાળો શું થાય છે? તે તે ભાવરૂપથી પરિણમિત થાય છે? શૈલેશ શબ્દનો અર્થ પર્વતોનો રાજા સુમેરૂ એ પ્રમાણે છે. તે સુમેરૂ જેવી અવસ્થાનું નામ શૈલેશી અવસ્થા છે. આ અવસ્થા જીવને (મેરૂ જેવી અવસ્થા) ચૌદમાં ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો શું આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જીવને જ્યારે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે કંપનાદિક્રિયાઓથી છૂટી જાય છે.

"णण्णत्थ एगेणं परप्पओगेणं" કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે-શૈલેશી અવસ્થામાં પરપ્રયોગને લઈને જ કંપન વિગેરે ક્રિયાઓ થાય છે, બીજા કારણોથી નહીં. આ રીતે જે કંપનાદિ ક્રિયાઓનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, તે પર પ્રયોગના શિવાય કરવામાં આવ્યો છે.

એજના ના અધિકારથી જ હવે સૂત્રકાર એજનાના ભેદોને પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી આગળનું પ્રકરણ પ્રારંભ કરે છે તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"कइ विहा णं भंते ! एयणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ "एजन" કંપન કેટલા પ્રકારની કહી છે? અર્થાત્ આ એજના એ શું છે? અને તે કેટલા પ્રકારની છે? તેમજ શૈલેશી અવસ્થામાં રહેલા જીવને કઈ એજના થતી નથી. આ રીતનો આ એજના વિષયમાં પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! હે ગૌતમ "पंचविहा एयणा पण्णत्ता" એજના પાંચ પ્રકારની કહી છે. યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું કંપન થવું અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ચાલવું તેનું નામ એજના છે. આ રીતે એજના કંપનાદિરૂપ હોય છે. કંપનાદિરૂપ આ એજના દ્રવ્યાદિના ભેદથી પાંચ પ્રકારની છે. "तंजहा" તે આ પ્રમાણે છે. 'दव्वेयणा' દ્રવ્ય એજના દ્રવ્યોની એજના-નારક વિગેરે જીવ યુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોના શરીરોના અથવા નારકાદિજીવ દ્રવ્યોનું કંપન એ દ્રવ્ય એજના છે. "खित्तेयणा" ક્ષેત્ર એજના-નારકાદિક્ષેત્રોમાં રહેલા જીવોને અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એજના-કંપન છે તે ક્ષેત્ર એજના છે. "कालेयणा" કાલ એજના નારક વિગેરે કાળમાં રહેલા જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની જે એજના છે તે કાલ એજના છે. "भवेयणा" ભવએજના -નારકાદિ ભવમાં વર્તમાન જીવોની અથવા જીવદ્રવ્યથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના છે તે ભવએજના છે. "भावेयणा" ભાવએજના ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં રહેલ જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના છે તે ભાવએજના છે. આ રીતે એજના પાંચ પ્રકારની થાય છે. એજનાનું સામાન્ય લક્ષણ તો એ જ છે કે-યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો કંપ થવો તે એજના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "दव्वेयणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ દ્રવ્ય એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"चउविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય એજના ચાર પ્રકારની કહી છે. "तं जहा' તે આ પ્રકારે છે "नेरइयदव्वेयणा" નૈરયિક દ્રવ્ય એજના "तिरिक्खजोणिय दव्वेयणा" તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના "मणुस्सदव्वेयणा" મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના "देवदव्वेयणा" દેવ દ્રવ્ય એજના

હવે ગૌતમ સ્વામી એજનાના નામોના કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा" હે ભગવન્ તેનું

નૈરયિક દ્રવ્ય એજના એવું નામ કેમ થયું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जं णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टिंसु वा, वट्टंति वा वट्टिस्संति वा" હે ગૌતમ જે કારણે નૈરયિક, નૈરયિક દ્રવ્યોમાં અતીતકાળમાં—ભૂતકાળમાં હતા. તથા વર્તમાનકાળમાં તે ત્યાં રહેલા છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં તે નૈરયિક દ્રવ્યમાં રહેશે. "ते णं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा" આ કારણથી નૈરયિક દ્રવ્યનાં રહેલા તે નૈરયિકોએ 'नेरइयदव्वेयणं एयंसु वा' તે સમયે દ્રવ્યએજનાનો અનુભવ કર્યો "एयंतिवा" વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે. "एइस्संतिवा" અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ અનુભવ કરશે. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा" તેજ કારણે હે ગૌતમ નૈરઈક દ્રવ્ય એજના એ પ્રમાણે તેનું નામ કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કારણે નારક જીવ નર્કમાં રહેલા દ્રવ્યોમાં પહેલા હતા, વર્તમાનમાં છે. અને ભવિષ્યમાં રહેશે. અને તે તે સમયમાં તેઓએ તે દ્રવ્યએજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરઈક દ્રવ્ય એજના એવું કહ્યું છે. આ રીતે નૈરઈક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણીને હવે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा २" હે ભગવન્ ! એજનાનો જે બીજો ભેદ તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના છે. તો તેનું એવું નામ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव' હે ગૌતમ ! જેવું કથન નારક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં કર્યું છે. એજ રીતે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પણ સમજવું. પરંતુ "नवरं" તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જો કંઇ ભેદ હોય તો તે "तिरिक्ख जोणियदव्वेयणा भाणियव्वा" તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દમાં છે. બાકીના કથનમાં બીજો કોઇ ભેદ નથી. તાત્પર્ય એવું છે કે નૈરઈક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પહેલા જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથનમાં નૈરઈક દ્રવ્યએજનાના સ્થાનમાં તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને વર્ણન કરવાથી તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યએજના હોવાનું સાર્થક થાય છે. એ રીતે જે કારણથી તિર્યંચયોનિક જીવ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યમાં પહેલા ભૂતકાળમાં વર્તમાન હતા. અને આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. તથા ભવિષ્ય કાળમાં પણ તે રહેશે. એ રીતે તેમાં રહેવાવાળા તે જીવોએ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને

આગળ ભવિષ્ય કાળમાં પણ અનુભવ કરશે. તેજ કારણથી તેનું નામ તિર્યંક્યોનિક દ્રવ્ય એજના એવું થયું છે. "एवं जाव देवदव्वेयणा" એ રીતનું કથન યાવત્ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં અને દેવદ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. કેમ કે મનુષ્ય અને દેવ પોત-પોતાના સ્થાન પર પહેલા રહ્યા છે. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેઓએ ત્યાં રહીને મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવ દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. એજ કારણથી તે બંનેનું નામ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવદ્રવ્યએજના એ પ્રમાણે થયું છે.

આ રીતે દ્રવ્ય એજનાનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"खेत्तेयणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! चउव्विहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર એજના ચાર પ્રકારની કહી છે.–'तं जहा'–તે આ પ્રમાણે છે. "नेरइयखेत्तेयणा, जाव, देवखेत्तेयणा" નૈરઈક ક્ષેત્ર એજના યાવત્ તિર્યંક યોનિક ક્ષેત્ર એજના મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના અને દેવ ક્ષેત્ર એજના "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा" હે ભગવન્ ! નૈરઈક ક્ષેત્ર એજના શા કારણથી કહેવાઈ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं चेव" હે ગૌતમ ! નૈરઈક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં જે પ્રકારથી પહેલાં કથન કર્યું છે. તેજ પ્રકારનું કથન નૈરઈક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં "नवरं नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा" નૈરઈક દ્રવ્યના સ્થાનમાં નૈરઈક ક્ષેત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ એ રીતે નૈરઈક ક્ષેત્રનો પ્રયોગ કરીને આ એજનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું આનો ભાવાર્થ એ છે કે જે કારણથી નૈરઈક જીવ નૈરઈક ક્ષેત્રમાં રહ્યા હતા. ને વર્તમાનમાં પણ ત્યાં રહે છે. તેમજ ભવિષ્યમાં પણ તેઓ ત્યાં રહેશે તેઓએ ત્યાં રહીને નારક ક્ષેત્રનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરઈકક્ષેત્રએજના એ પ્રમાણે થયું છે. કેમકે આ એજના ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને રહેલી છે. એ પ્રમાણેનો વિચાર કયાં સુધી કરવો જોઈએ તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે 'एवं जाव देवखेत्तेयणा" જે પ્રકારનો વિચાર નૈરઈક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર તિર્યંક યોનિક ક્ષેત્ર એજના, મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના. અને દેવક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવો. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર નારક ક્ષેત્ર એજનાની માફક જ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવો. હવે કાલ એજનાના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

"एवं कालेयणावि" જે પ્રકારથી દ્રવ્ય એજના અને ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેજ રીતે કાલ એજના પણ સમજી લેવી. અર્થાત્ જે કારણથી તે નૈરઇક નૈરઇક કાળમાં હતા. વર્તમાન કાળમાં પણ છે. અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેમાં રહેશે. આ રીતે તે કાળમાં રહેવાવાળા નારકોએ તે એજનાનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે એજ કારણથી આ એજનાનું નામ કાલ એજના એવું થયું છે. "एवं भवेयणावि" આજ રીતનો વિચાર ભવ એજનાના સંબંધમાં પણ સમજવો. કેમકે–નૈરયિકો નારકાદિ ભવોમાં રહ્યા હતા. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે અને ત્યાં રહીને તેઓ એ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. જેથી આ એજનાનું નામ નારકાદિ ભવએજના એવું થયું છે. "एवं भावेयणावि" ભાવ એજનાનું કથન પણ એજ રીતનું છે. કેમકે નારક વિગેરે જીવ ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં રહેતા હતા. વર્તમાનમાં તેઓ તેમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં તેઓ ત્યાં રહેશે. જેથી આ ભાવોમાં રહેલા તે નારક વિગેરે જીવોએ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. તે કારણે આ એજનાનું નામ નારકાદિ ભાવ એજના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव देवभावेयणा" એજ રીતનું કથન દેવભાવ-એજના સુધી સમજી લેવું. આ સઘળા કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ એ એજનાની માફક તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ તેઓની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ આ એજનાનું કથન સમજી લેવું. તેમજ આ વિષયના આલાપના પ્રકારો પણ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવા ॥ સૂત્ર ૧ ॥

એજનાવિશેષ ચલના કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

હવે સૂત્રકાર એજના વિશેષ જે ચલનાદિક છે તેનું કથન કરતાં કહે છે કે—"कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે "कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે? સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજનાનું નામ જ ચલના-કંપના છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજના રૂપ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" જેમકે–"सरीरचलणा, इंदियचलणा, जोगचलणा," શરીરચલના, ઇંદ્રિય ચલના, અને યોગચલના, હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–"सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ શરીર ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે? ઔદારિક વિગેરેના ચાલવાથી તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનું જે તે તે રૂપથી પરિણમન વ્યાપાર છે તેનું નામ ચલના છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! શરીરચલના પાંચ પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" તે આ પ્રમાણે છે–"ओरालियसरीर चलणा जाव कम्मगसरीरचलणा" ઔદારિક શરીર ચલના અહિયાં યાવત્પદથી "વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, આ શરીરોનું ગ્રહણ થયું છે. જેથી પાંચ પ્રકારના શરીરો હોવાથી તે તે શરીર સંબન્ધી ચલના પણ પાંચ પ્રકારની છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇંદ્રિય ચલનાના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે–"इंदियचलणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ઇંદ્રિય ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ઇંદ્રિય ચલના પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. "तं जहा" તે આ પ્રકારે છે. "सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा" શ્રોત્રેંદ્રિય ચલના યાવત્ સ્પર્શનેંદ્રિય ચલના અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ ઇંદ્રિય, ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય, અને રસના ઇંદ્રિય એ ત્રણે ગ્રહણ થયા છે. શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયોના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનું ઇન્દ્રિયના રૂપથી પરિણમન થવામાં જે ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર છે. તેનું નામ ઇન્દ્રિય ચલના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "जोगचलणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્! યોગ ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે "तिविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! યોગ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. મન વિગેરેનું ચાલવું તેનું નામ યોગ ચલના છે. અર્થાત્ મન, વિગેરેના પ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન વિગેરે રૂપથી પરિણમનમાં જે યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર છે. તેનું નામ ચલના છે. આ યોગચલના "मणोजोगचलणा" મનોયોગચલના "वइजोगचलणा" વચન યોગ ચલના અને "कायजोगचलणा" કાયયોગ ચલના આ ભેદથી મનોયોગ ચલના ત્રણ પ્રકારની થાય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ओरालियसरीरचलणा(२)" હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર ચલના આ રીતે કેમ કહેવામાં આવી છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરચલના એ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ શું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा" જે રીતે ઔદારિક શરીરમાં રહેલા જીવો જ્યારે "ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं" ઔદારિક શરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને "ओरालियसरीरत्ताए" ઔદારીક શરીર રૂપથી "परिणामेमाणा" પરિણમાવે છે. તેનું નામ ઔદારિક શરીર ચલના છે. જે જીવોએ આ ઔદારિક શરીર ચલનાને પહેલા ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ કરશે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જીવોએ તે પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીર રૂપથી પરીણમાવવાને માટે શરીર ચલનાને ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. ને ભવિષ્યમાં પણ કરશે. હે ગૌતમ ! તે કારણથી આ ચલનાનું નામ ઔદારિક ચલના એવું થયું છે. "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वेउव्वियसरीरचलना" હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણેનું નામ થવાનું શું કારણ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव"–હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર ચલનાના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું હતું. તેવું જ કથન આ વૈક્રિય શરીર ચલનામાં પણ કરી લેવું ફક્ત તેમાં એટલો જ ફેર છે કે–ઔદારિક શરીરને ઠેકાણે વક્રિય શરીર એ શબ્દનો પ્રયોગ કરી લેવો. આ રીતે વૈક્રિય શરીરમાં વર્તમાન જીવોને વૈક્રિય શરીરના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને વૈક્રિય શરીર રૂપથી પરિણમાવતા થકા આ વૈક્રિય શરીર ચલનાને પહેલા કરી છે. અને વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તે તેને કરશે. તે કારણથી આ ચલનાનું નામ વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव कम्मगसरीरचलना" જેવું કથન ઔદારિક શરીરચલના અને વૈક્રિય શરીર ચલના એ બે ચલનાઓના નામ થવાના વિષયમાં કર્યું છે. તેવું જ કથન પોતાના વાચક શબ્દોને રાખીને આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ શરીર ચલનાઓના નામ થવાના સંબંધમાં કરી લેવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે કરી લેવો "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, आहारगसरीरचलना, गोयमा ! जं णं जीवा आहारगसरीरे वट्टमाणा आहारगप्पाओग्गाइं दव्वाइं, आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणा आहारगसरीरचलना चलिंसु वा चलेंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ आहारगसरीरचलना(२)" આજ રીતના બે આલાપકો તૈજસ ચલના અને કાર્મણ ચલનાના વિષયમાં પણ કરી લેવા.

હવે સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષયમાં ચલના સૂત્ર કહે છે. "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सोइंदियचलना" હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે

નામ શા કારણથી થયું છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणाणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा" હે ગૌતમ! એ કારણથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં રહેનારા જીવો શ્રોત્રઈન્દ્રિયના પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને શ્રોત્રઈન્દ્રિયના રૂપમાં પરિણમાવતા શ્રોત્રઈન્દ્રિય ચલના કરે છે. આ ચલના તે જીવોએ ભૂતકાળમાં કરી હતી. વર્તમાન કાળમાં કરે છે અને ભવિષ્ય કાળમાં કરશે. "से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा(२)" તે કારણથી આવી ચલનાનું નામ શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव फासिंदियचलणा' એજ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ચલના, ઘ્રાણ ઈન્દ્રિયચલણા અને રસના ઈન્દ્રિય ચલનાના નામો થવાના સંબંધમાં સમજી લેવું. આ વિષયમાં આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ फासिंदियचलना(२)? गोयमा! जे णं जीवा फासिंदिए वट्टमाणा फासिंदियपायोग्गाइं दव्वाइं फासिंदियत्ताए परिणामेमाणा फासिंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा, चलिस्संत्ति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा(२)" આ રીતે પહેલી અને છેલ્લી એ બે ઇન્દ્રિયોના આ બે આલાપકો અહિં બતાવ્યા છે. તેવી જ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ઘ્રાણ ઈન્દ્રિય અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે ઇન્દ્રિયોની ચલણાઓના આલાપકો પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ मणजोगचलणा" હે ભગવન્! મનોયોગચલના એ પ્રમાણે નામ થવાનું શું કારણ છે? મનની ચલના-મનપ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન રૂપથી પરિણમાવતા જે વ્યાપાર કરાય છે. તેનું નામ મનોયોગચલના છે. આવું નામ તેનું કેમ થયું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'जं णं जीवा मणजोए वट्टमाणा" મનોયોગમાં રહેલા જીવોએ જે કારણથી "मणजोगपाओग्गाइं दव्वाइं, मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणा, चलिंसु वा, चलंति वा चलिस्संति वा" મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને મનોયોગરૂપથી પરિણમાવતા પહેલા ભૂતકાળમાં મનોયોગ કર્યો હોય, વર્તમાન કાળમાં તેને કરે છે. તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેને કરશે. "से तेणट्ठेणं जाव मणजोग चलणा" તે કારણથી હે ગૌતમ આ ચલનાનું નામ મનોયોગ ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं वइजोगचलणा वि" મનોયોગ ચલનાની માફક વચન યોગ ચલના "एवं कायजोगचलणावि" અને કાયયોગ ચલના પણ સમજી લેવી. આ વિષયનો આલાપનો પ્રકાર પોતે જ સમજી લેવો. ॥ સૂત્ર. ૨ ॥

આ રીતે ભેદ સહિત ચલના ધર્મને બતાવીને હવે સૂત્રકાર ફલસહિત સંવેગાદિ ધર્મોને પ્રગટ કરે છે.—

"अह भंते ! संवेगनिव्वेए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया" ઇત્યાદિ--

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે—જે સંવેગ વિગેરે પદ છે તે સાર્થક છે. કે નિરર્થક છે? તેની આરાધનાનું અન્તિમ ફલ જીવને શું મળે છે? "अह भंते ! संवेगे" હે ભગવન્ મોક્ષની અભિલાષા રૂપ જે સંવેગ છે. "निव्वेए" સંસારથી વિરક્તતા રૂપી જે નિર્વેદ છે, गुरु साहम्मियसुस्सूसणया' દીક્ષાચાર્યરૂપ ગુરૂજનોની અને એક સમાચારીવાળા સામાન્ય સાધુજનોની સેવારૂપ શુશ્રૂષણુતા "आलोयणा" ગુરૂની સમક્ષ સઘળા દોષો પ્રગટ કરવા "निंदणया" પોતાના દોષોની પોતે જ નિંદા કરવી "गरहणया" ગુરૂ સમીપે પોતાના દોષો બતાવવા તથા 'खमावणया' ક્ષમાપના—અસંતોષી બનેલા અન્યને ક્ષમા આપવી "सुयसहायया" શ્રુતને જ પોતાનું સહાયક માનવું અથવા શ્રુતનો અભ્યાસ કરવો "विउसमणया" બીજાની ઉપર ક્રોધ કરવાનું કારણુ મલવા છતાં પણુ ક્રોધ કરવાથી પોતે પોતાને હટાવી લેવો. અર્થાત બીજા પર ક્રોધ ન કરવો. "भावे अप्पडिबद्धया" હાસ્ય વિગેરે ભાવમાં અનુબંધ ન કરવો. અર્થાત્ હાસ્યાદિવિષયમાં આગ્રહ ન રાખવો. "विणिवट्टणया" અસંયમ સ્થાનોથી પોતે દૂર રહેવું. "विवित्तसयणासणसेवणया' એકાન્ત વસતિ અને આસનનું સેવન કરવું. અર્થાત્ સ્ત્રી પશુ પંડક રહિત—વગરની એકાન્ત વસતિ વિગેરેનું સેવન કરવું. "सोइंदियसंवरे" શ્રોત્રેન્દ્રિયને તેના વિષયભૂત શબ્દથી હટાવવી. "जाव फासिंदियसंवरे" યાવત્ સ્પર્શન ઇંદ્રિયને તેના વિષયથી પાછી વાળવી—અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ, ઘ્રાણુ, રસના, એ ત્રણે ઈંદ્રિયો ગ્રહણુ થઇ છે. અર્થાત્ દરેક ઇંદ્રિયને પોતપોતાના વિષયથી પાછી વાળવી. 'जोग पच्चक्खाणे" કૃત કારિત અનુમતિરૂપ મન વિગેરે યોગોને સાવદ્ય વ્યાપારરૂપ પ્રાણુાતિપાત વિગેરેથી અલગ કરવા "सरीरपच्चक्खाणे" શરીરમાં આસક્તિનો ત્યાગ કરવો "कसायपच्चक्खाणे' ક્રોધ વિગેરે કષાયોનો ત્યાગ કરવો "संभोगपच्चक्खाणे" સાધુઓના એક સમુદાયમાં બેસીને આહાર કરવાનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્—જીન કલ્પાદિને સ્વીકારીને આ સંભોગનો ત્યાગ કરવો "उवहि पच्चक्खाणे" વિશેષ ઉપધિ. વસ્ત્રપાત્ર વિગેરે ન રાખવા અર્થાત જીનકલ્પઅવસ્થામાં ઉપધિનો

ત્યાગ કરવો "विरागया" રાગ, દ્વેષ વિગેરેના ત્યાગરૂપ વૈરાગ્ય ભાવ રાખવો. "भावसच्चे" અંતઃકરણની શુદ્ધતા રાખવી. "जोगसच्चे" મન, વચન અને કાયના વ્યાપાર–પ્રવૃત્તિમાં સત્યતા રાખવી. "करणसच्चे" કરણની પુષ્ટિ કરવાવાળા પિંડવિશુદ્ધિ આદિ રૂપ ઉત્તર ગુણોમાં સત્યતા રાખવી "मणसमन्नाहरणया" મનને સ્થિર રાખવું. 'वइसमन्नाहरणया' વચનને સ્થિર રાખવું, 'कायसमन्नाहरणया' શરીરને સ્થિર રાખવું. "कोहविवेगे" ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. યાવત માનથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કરવો. "णाणसंपन्नया" જ્ઞાન સંપન્નતા–જ્ઞાની થવું. "दंसण संपन्नया" દર્શનથી યુક્ત થવું. "चरित्तसंपण्णया" ચારિત્રશીલ બનવું. "वेयणअहियासणया" ક્ષુધા–ભૂખ વિગેરે વેદનાઓ સહેવી અર્થાત્ તેને સહન કરવી. "मारणंतियअहियासणया" કલ્યાણકારક મિત્રબુદ્ધિથી, મારણાન્તિક ઉપસર્ગોને સહન કરવા "एए ण समणाउओ भंते ! पया" હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ભદન્ત આ પદો "किं पज्जवसाणफला" અન્તે કેવા ફળો આપનારા હોય છે? અર્થાત્ ઉપરોક્ત વિવેક વિગેરે ક્રોધ અંતે કેવા ફલવાળા હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! संवेगे निव्वेए जाव मारणंतियअहियासणया" સંવેગ, નિર્વેગ, યાવત્ મારણાન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત જેટલા આ પદો છે તે બધા "सिद्धिपज्जवसाणफला पण्णत्ता" અંતે સિદ્ધિરૂપી ફલ આપનારા છે. એવું તીર્થંકર ભગવાનોનું કહેવું છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ! સંવેગ આદિની આરાધક જીવને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી તેજ છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચયથી જાણો "सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે તેમજ છે. અર્થાત્ સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ જ છે. અર્થાત્ તે સઘળું તેમજ છે. આ પ્રમાણે કહીને સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પ ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ ૩ ॥

॥ ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં એજનાદિ ક્રિયાઓના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ ક્રિયાઓના વિષયમાં જ કથન કરવામાં આવશે જેથી આ સંબંધને લઈને આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि

ટીકાર્થ--"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળમાં અને તે સમયમાં "रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના કરવા માટે આવી. ભગવાને ધર્મ દેશના આપી. તે પછી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોત પોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ત્યાર પછી ભગવાનની પર્યુંપાસના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું. "अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" તે ભગવન્ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ક્રિયા-કર્મનો બંધ બાંધે છે ? "हंता अत्थि" હા ગૌતમ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ બાંધે છે. "सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા-કર્મ જેને જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા બાંધે છે. તે સ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે. કે અસ્પૃષ્ટ થઇને કહે છે ? गोयमा ! पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ" હે ગૌતમ ! તે ક્રિયા સ્પૃષ્ટ થઈને કરાય છે. અસ્પૃષ્ટ થઇને કરવામાં આવતી નથી. "एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया" વિગેરે સઘળું કથન પહેલા શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ તે ક્રિયા અનુક્રમથી થાય છે. અનુક્રમ વિના થતી નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. "नवरं जीवाणं एगेंदियाण य निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं सेसाणं नियमा छद्दिसिं" પરંતુ તેમાં વિશેષતા એવી રીતે છે કે જીવ અને એકેન્દ્રિય પ્રતિબંધ સિવાય છએ દિશાઓથી આવેલા કર્મ-પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. અને જો પ્રતિબંધ હોય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશાથી ને કોઈક વાર ચાર દિશાથી તેમજ કોઇક વાર પાંચ દિશાથી આવેલા કર્મ પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. ને બાકીના જીવ છએ દિશાથી

આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવો નિયમ છે. "अत्थि णं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ મૃષાવાદથી જીવોને શું કર્મનો બંધ થાય છે? "हंता अत्थि" હા ગૌતમ! મૃષાવાદથી કર્મનો બંધ થાય છે. "सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ તે કર્મનો બંધ સ્પૃષ્ટ થઇને થાય છે? કે અસ્પૃષ્ટ થઇને થાય છે? "जहा पाणाइवाएणं दंडओ, एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि मेहुणेण वि, परिग्गहेण वि एवं एए पंच दंडगा"५, હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં જેવી રીતનું કથન પ્રાણાતિપાત દંડકથી કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ દંડકો બનાવીને કહી લેવા. એ રીતે આ પાંચ દંડકો થાય છે. 'जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ જે સમયે જીવ પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તે સમયે તે સ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે? "एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया, जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं एवं एए वि पंच दंडगा" હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પહેલા જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણેનો ઉત્તર સમજી લેવો. યાવત્ તે કર્મ બંધ અનુક્રમથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અનુક્રમ વિના થતો નથી. એજ કથન પ્રમાણેનું યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના કર્મબન્ધના વિષયમાં સમજી લેવું. યાવત્ પરિગ્રહથી જે સમયે જીવ કર્મના બંધ કરે છે, તે સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે? અથવા અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે? તેનો ઉત્તર પણ એ પ્રમાણે છે કે -સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરતો નથી. તેમ સમજવું. આ રીતે આના પણ પાંચ દંડક બને છે "जं देसे णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જે દેશમાં-ક્ષેત્રમાં જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ કરે છે, તે કર્મ સ્પૃષ્ટ થાય છે? કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે? "एवं चेव जाव परिग्गहेणं एए वि पंच दंडगा !१५" હે ગૌતમ આ વિષયમાં પણ પહેલા કહેલા કથન પ્રમાણે સઘળું કથન સમજવું એ રીતે અહિયાં પણ યાવત્ પરિગ્રહ સુધી પાંચ દંડકો બને છે. "जं पएसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते किं पुट्ठा कज्जइ एवं तहेव दंडओ एवं जाव परिग्गहेणं२०" હે ભગવન્ જીવ જે પ્રદેશમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તો તે સ્પૃષ્ટ થઈને બંધ કરે છે? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મબંધ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તર પ્રમાણે જ વાકય સમજી લેવું. અને એજ રીતનું કથન પ્રદેશનો આશ્રય કરીને યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા થવાવાળા કર્મ બંધના વિષયમાં

સમજવું. "एवं एए वीसं दंडगा" આ પ્રમાણે સામાન્ય પાંચ દંડક તથા સમય, દેશ, અને પ્રદેશની સાથેના ૫-૫-૫ એમ આ પંદર મળીને કુલ વીસ દંડકો બને છે.

આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓથી થવાવાળા કર્મબંધના વિષયમાં પૂછયું છે. જેથી આ પ્રશ્ન તેઓએ કયાં પૂછયો ? આ વિષયની સંગતી બેસારવા સૂત્રકાર કહે છે કે-"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાલે અને તે સમયે "रायगिहे नयरे" રાજગૃહ નામનું નગર હતું તે નગરમાં "जाव एवं वयासी" તેઓએ યાવત્ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'गुणसिलए चेइए सामी समोसढे" આ પાઠથી લઈને "पंजलिउडे" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જીવોને પ્રાણાતિપાતથી અશુભ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ જીવો પ્રાણાતિપાતથી અશુભ કર્મ બંધ કરે છે ? પ્રાણાતિપાત-જીવોની વિરાધના કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"हंता अत्थि" હા ગૌતમ પ્રાણાતિપાતથી જીવોને કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાત દ્વારા જીવોને જે અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે, તે અશુભ ક્રિયા તેમના આત્મ પ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે ? કે અસંબદ્ધ થઇને બંધાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ" હે ગૌતમ જેટલી ક્રિયાઓ હોય છે. તે બધી જ આત્મપ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ થાય છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત દ્વારા થવાવાળા તે કર્મ બંધ રૂપ અશુભ ક્રિયા આત્મ-પ્રદેશની સાથે સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે અસંબદ્ધ થઇને બંધાતી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપસ્થાનોથી જે કર્મનો બંધ થાય છે. તે ક્ષીર, નીરથી માફક આત્મપ્રદેશોની એક સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી થાય છે. પરંતુ જેવી રીતે નવા ઘડા ઉપર પડેલી ધૂળનો સંબંધ તે

નવા ઘડાની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી હોતો નથી તેવીજ રીતે આત્મ-પ્રદેશોની સાથે આ બંધ પણ એકરૂપ હોતો નથી. ''एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया'' આ રીતે પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં ''अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया'' આ પાઠ સુધી. જે પ્રમાણેનું કથન આ વિષયના સંબંધમાં કરવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિં ગ્રહણ કરી લેવું. ત્યાં આગળ ''जाव निव्वाघाएणं'' એવો પાઠ છે. તેમાં આવેલ યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ થયો છે. ''सा भंते ! किं ओगाढा कज्जइ अणोगाढा कज्जइ गोयमा ! ओगाढा कज्जइ, णो अणोगाढा कज्जइ'' આ પાઠથી લઈને ''णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया'' અહિં સુધીનો સઘળો પાઠ ગ્રહણ કરી લેવો. આ પાઠની વ્યાખ્યા પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં આવેલ બીજા સૂત્ર ઉપરની મેં કરેલ પ્રમેયચંદ્રિકા નામની ટીકામાં જોઇ લેવું. ''एवं जाव वेमाणियाणं'' સામાન્ય જીવના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મબંધ થાય છે. એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના ચોવીસે દંડકોમાંના જીવોના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું. ''नवरं जीवाणं एगिंदियाणय णिव्वाघाएणं छद्दिसिं''

ભ૦ ૫૯

સમુચ્ચય જીવોને પ્રાણાતિપાત દ્વારા જે ક્રિયા થાય તે વ્યાઘાતના અભાવમાં નિયમથી છએ દિશાઓમાં થાય છે ''वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं'' અને જો વ્યાઘાત થાય છે તો તે ક્રિયા ત્રણ દિશાઓથી પણ થાય છે. ''सिय चउदिसिं'' ચાર દિશાઓમાં પણ થાય છે. ''सिय पंचदिसिं'' પાંચ દિશાઓમાં પણ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો વ્યાઘાત ન હોય તો એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રાણાતિપાતક્રિયા છએ દિશાઓમાં થાય છે. અને જો વ્યાઘાત થાય તો વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાનને છોડીને બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં ચાર દિશાઓમાં પાંચ દિશામાં પણ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થઇ શકે છે. અને જ્યારે ત્રણ દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ત્રણ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા-કર્મનો બંધ થશે. બે દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ચાર દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતજન્ય ક્રિયા થશે. અને એક દિશામાં વ્યાઘાત થાય તો પાંચ દિશામાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. તેમજ જો કોઈપણ દિશામાં વ્યાઘાત ન થાય તો નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. વિદિશામાં વ્યાઘાતરૂપ અલોક છે. અને દિક્કોણમાં જીવ અવસ્થિત હોય તે સમયે તેનું ત્રણ દિશામાં અલોકમાં વ્યાપ્ત

હોવાને કારણે બાકીની ત્રણ દિશામાં જ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. અને જ્યાં બે દિશામાં અલોક હશે ત્યાં બાકીની પાંચ દિશાઓમાં જે તે ક્રિયા થશે. અને જ્યારે જીવ મધ્યમાં અવસ્થિત રહેશે ત્યારે પ્રતિબન્ધક અલોકના અભાવમાં તે જીવને છએ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થશે "सेसाणं नियमा छद्दिसिं" સમુચ્ચય જીવ અને એકેન્દ્રિય જીવો શિવાયના બીજા જીવોને નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–"अत्थि णं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ મૃષાવાદ–અસત્ય વચનથી જીવને ક્રિયા–કર્મનો બંધ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता अत्थि" હા ગૌતમ! મૃષાવાદથી પણ જીવોને ક્રિયા થાય છે. અર્થાત્ કર્મબન્ધ થાય છે. "सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ તે ક્રિયા આત્મપ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થઇને થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि" હે ગૌતમ! પ્રાણાતિપાતનો આશ્રય કરીને પહેલા શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ મેં જેમ કહ્યું છે, એજ રીતે મૃષાવાદનો આશ્રય કરીને તે સઘળું પ્રકરણ અહિયાં પણ યાદ કરી સમજી લેવું. અર્થાત્ મૃષાવાદમાં પણ પ્રાણાતિપાતના સંબધમાં સઘળું કથન સમજવું. જેથી પ્રાણાતિપાતના સ્થાને મૃષાવાદ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને તે પ્રકરણ મૃષાવાદના સંબંધમાં લગાવી લેવું. 'एवं अदिन्नादाणेण वि" એજ રીતે અદત્તાદાનના વિષયમાં પણ દંડક સમજી લેવા. તેવી જ રીતે "एवं मेहुणेणवि" પ્રાણાતિપાતના દંડકની માફક જ મૈથુનના સંબંધમાં પણ દંડક કહેવામાં આવેલ છે, તેમ સમજવું. "परिग्गहेणवि" પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ એવો જ વિચાર સમજવો જોઈએ "एवं एए पंच दंडगा" આ રીતે સામાન્ય રૂપથી આ પાંચ દંડક કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સમય, દેશ અને પ્રદેશને લઇને પાંચ પાંચ દંડકો કહે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—"जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" અહિયાં "जं समयं" એ ઠેકાણે સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઈ છે —જેથી જે સમયે જીવોને પ્રાણાતિપાતથી ક્રિયા થાય છે "सा किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया" હે ગૌતમ!

"वत्तव्वं सिया" અહિયાં સુધીમાં પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વિષયમાં પહેલાં ટીકામાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન ત્યાં સુધીનું અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઇએ અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના કથનની ટીકામાં જે વિષય "वत्तव्वं सिया" એ પદ સુધી કહેવાનું કહ્યું છે. એ એજ સઘળો વિષય અહિયાં પણ કહી લેવો તેમ સમજવું. અને તે કથન "जाव वेमाणियाणं" એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવથી લઇને વૈમાનિક સુધીના ચૌવીસ દંડકોમાં પણ તેવી જ રીતે સમજી લેવું આ રીતે સામાન્ય જીવના પ્રકરણમાં "यस्मिन् समये प्राणातिपातिकि क्रिया क्रियते सा स्पृष्टैव क्रियते, नो अस्पृष्टा" ઈત્યાદિ જેમ કહ્યું છે તે સઘળું વૈમાનિક સુધીના જીવ પ્રકરણમાં પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઇએ. "एवं जाव परिग्गहेणं" એજ રીતે જીવ જે સમયે મૃષાવાદ–અસત્ય ભાષણદ્વારા, અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુનથી અને પરિગ્રહથી ક્રિયા—કર્મબંધ કરે છે, તે સમયે તે ક્રિયા-કર્મબંધ આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને જ તે કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થઈને તે કરતા નથી. વિગેરે પ્રકરણના અન્ત સુધી પ્રભુએ આપેલ સઘળો ઉત્તર અહિયાં સમજવો. "एवं एए वि पंच दंडगा" આ પ્રાણે સમયથી લઇને તે પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી થવાવાળી ક્રિયાના વિષયમાં આ પાંચ દંડકો થઇ જાય છે. આનાથી થવાવાળી ક્રિયાનો સવિસ્તર વિચાર પહેલા કહેલ રીત અનુસાર પોતે પોતાની મેળે કરી લેવો જોઇએ.

હવે દેશનો આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"जं देसे णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જે દેશમાં–દેશ વિભાગમાં જીવો દ્વારા પ્રાણાતિપાત વિગેરેને લઇને જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે શું? તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવે છે શું? અથવા અસ્પૃષ્ટ થાય છે? વિગેરે સઘળો વિચાર સમયને લઈને જેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે, તેજ રીતે અહિયાં પણ વિચાર કરી લેવો. તેમજ આ રીતનો વિચાર પ્રદેશનો આશ્રય કરીને થવાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં પણ સમજવો. આ પછીના સૂત્રોનો અર્થ મૂલાર્થ પ્રમાણે છે, જેથી ટીકાર્થમાં તે અર્થ આપવામાં આવ્યો નથી. આ રીતે પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ આ પાંચ દંડક સમુચ્ચય-જીવથી ૫, સમયને લઈને ૫, દેશને લઇને ૫, અને પ્રદેશને લઈને પાંચ દંડક પ્રાણાતિપાત આદિથી થવાવાળી ક્રિયાઓના વીસ દંડકો થાય છે. ॥સૂ. ૧॥

પહેલાં ક્રિયાનું કથવ કરવામાં આવ્યું છે. આ ક્રિયા કર્મરૂપ હોય છે. અને કર્મ દુઃખનું કારણ હોવાથી દુઃખરૂપ હોય છે. જેથી દુઃખનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે.

"जीवाणं भंते ! किं अत्तकडे दुक्खे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ જીવોના જે 'दुक्खे' દુઃખ છે, કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી જે કર્મ છે. તે આત્મકૃત પોતે પોતાની આપે જ સંપાદિત કર્યા છે? કે પરકૃત -પોતાના શિવાય બીજાએ કરેલા છે? અથવા સ્વ-પર-ઉભય-બન્નેએ સંપાદન કરેલા છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે શું પોતે જ કરેલ છે? અથવા પર-અન્ય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે? અથવા સ્વ-પરદુભય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! હે ગૌતમ! "अत्तकडे दुक्खे" જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે બધા આત્મકૃત-પોતે જ કરેલા હોય છે, કોઈ પણ રીતથી તે પરકૃત-અન્ય દ્વારા કરેલા હોતા નથી. કેમ કે-પોતાના દુઃખનું કારણ પોતે કરેલા કર્મ જ હોય છે. જેથી જીવોના દુઃખો પોતે કરેલા કર્મોદ્વારા જ થાય છે-એ પરિસ્થિતિમાં તે પરકૃત હોતા નથી તેમ જ તદુભયકૃત પણ હોતા નથી. આજ વાતને સૂત્રકારે "नो परकडे दुक्खे" नो तदुभयकडे दुक्खे" આ સૂત્રાંશ દ્વારા પુષ્ટ કરેલ છે. જો એમ માનવામાં આવે કે જીવોને જે દુઃખ થાય છે. તે પરકૃત જ હોય છે. તો તેમાં કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે. (કરેલાને હની પહોંચાડવી એટલે કે ન કર્યું તેમ કહેવું અને ન કર્યું હોય તેને અકૃતને સમર્થન કરવું તેનું નામ કૃતહાનિ-અકૃતાભ્યાગમ છે) "एवं जाव वेमाणियाणं" એજ રીતનું કથન વૈમાનિક સુધીના જીવોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ચાલુ પ્રકરણમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે આત્મકર્મ પોતે કરેલા કર્મકૃત જ હોય છે. આવી જ રીતનું કથન નારક જીવોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના દુઃખોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. તેઓમાં પણ આત્મકર્મકૃત જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી દુઃખના વેદનના વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं दुक्खं वेदेंति परकडं दुक्खं वेदेंति, तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति" હે ભગવન્ જીવોને જે દુઃખનું વેદન થાય છે, હે આત્મકૃત-પોતે કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? કે પરકૃત-બીજાએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? અથવા તદુભયકૃત-આત્મ અને પર એ બન્નેએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? અહિયાં દુઃખ પદ દુઃખનું અગર દુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. તેમજ વેદના પદ સુખદુઃખનું અથવા સુખદુઃખજનક કર્મનું વાંચક છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेएंति" જીવ

આત્મકૃત દુઃખનું વેદન કરે છે, "नो परकडं दुक्खं वेएंति" પરકૃત દુઃખનું વેદન કરતા નથી. અને 'नो तदुभयकडं दुक्खं वेएंति' તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન પણ કરતા નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" જે રીતે જીવ આત્મકૃત દુઃખનું જ વેદન કરે છે, એજ રીતે નારક જીવથી લઈ ને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ આત્મકૃત દુઃખનું જ વેદન કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवाणं भंते ! अत्तकडा वेयणा" હે ભગવન્ જીવોને આત્મકૃત વેદના થાય છે? અહિં વેદના શબ્દ સુખ અને દુઃખ એ બન્નેનો વાચક છે. અર્થાત્ સુખ દુઃખ એ બન્નેનું જનક જે કર્મ છે તેનો વાચક છે. આ રીતે પૂર્વની અપેક્ષાએ આમાં અંતર આવી જાય છે.-પરકૃત વેદના થાય છે ? કે સ્વ-પર તદુભયકૃત વેદના થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" હે ગૌતમ ! "अत्तकडा वेयणा" જીવોને જે વેદનાનો અનુભવ થાય છે તે આત્મકૃત વેદના જ હોય છે. 'णो परकडा वेयणा णो तदुभयकडा वेयणा' પરકૃત અને તદુભય વેદના હોતી નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" આજ પ્રમાણેનું કથન નારકોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति" હે ભગવન્ જીવો શું આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? અથવા પરકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આના ઉતરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ! જીવ આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે, પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવો આત્મકૃત વેદનાનો જ અનુભવ કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ તમામ વિષય સર્વથા સત્ય છે આપે કહેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૪॥

卐

ચોથા ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિકોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઇશાનેન્દ્રના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવશે જેથી આ સંબંધને લઈને આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

'कहि णं भंते ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा' ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पण्णत्ता' હે ભગવાન્ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન છે તેમની સુધર્માસભા ક્યાં કહેવામાં આવી છે? અર્થાત્ ઈશાનેન્દ્રની સુધર્માસભા ક્યાં છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! હે ગૌતમ 'जंबूद्दीवे दीवे' આ જંબૂદ્વીપમાં જે મંદર (મેરૂ) પર્વત છે તે પર્વતની ઉત્તર દિશામાં 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી 'उड्ढं चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे०' ઉપર ચંદ્રમા અને સૂર્યને ઉલ્લંઘીને આગળ જાય ત્યારે યાવત્ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે મધ્યભાગમાં યાવત્ ઈશાનાવતંસક પાંચમું અવતંસક–વિમાન આવે છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં આ પાઠ આ રીતે છે. 'उड्ढं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ताराख्वाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामे कप्पे पण्णत्ते पाईणपडिणायए, उदीणदाहिण-विच्छिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे, असंखेज्जाओ, जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं, असखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं, सव्वरयणामए, अच्छे जाव पडिरूवे, तत्थ ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं विमाणावास सयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं तेणं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा तेसिं णं बहुमज्झदेसभाए पंचवडिंसया पण्णत्ता तं जहा–अंकवडिंसए १, फलिहवडिंसए' ઇત્યાદિ પાઠ લગાવી લેવો અર્થાત્ બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય તથા ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ એથી પણ સેંકડો યોજન સુધીના અનેક હજારો યોજન અનેક લાખો યોજન સુધી આગળ દૂર જાય ત્યારે બરોબર એજ સ્થાન પર ઇશાન નામનો કલ્પ કહેલ છે. આ કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સુધી લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ સુધી પહોળો છે. તેમજ અર્ધચંદ્રના જેવા આકારવાળો છે. અગ્નિની જવાલા જેવા વર્ણ-વાળો છે. તેનો આયામ વિષ્કંભ એટલે કે લંબાઈ અને પહોળાઈ અસં-ખ્યાત કોડાકોડી યોજનના છે. અને પરિક્ષેપ–ઘેરાવો પણ તેનો તેટલો જ છે.

આ સંપૂર્ણ રત્નમય છે. અચ્છ-સ્વચ્છ છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આમાં ઇશાનક દેવના અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનાવાસ છે. આ વિમાન સર્વ રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આ વિમાનોના બહુ મધ્યદેશભાગમાં પાંચ અવતંસક વિમાનો કહ્યા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. અંકાવતંસક ૧, સ્ફટિકાવતંસક ૨, રત્નાવતંસક ૩, જાતરૂપાવતંસક ૪, અને તેની મધ્યમા આ પાંચમું ઇશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન છે. 'से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे' આ ઇશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન 'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं' ૧૨૫૦૦૦૦ સાડા બાર લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે. 'एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा ईहा वि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा' આ વિષયમાં જેવી રીતે દશમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં શક્ર વિમાનના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ-એટલે કે આ ઇશાન પ્રકરણમથી કંઇક અધિક કહેવામાં આવી છે. 'सेसं तं चेव' પૂર્વોક્ત કથનથી બાકીનું અન્ય સઘળું કથન ઇશાનેન્દ્રનું શક્રના કથન પ્રમાણે જ છે. આ રીતનો આ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાન છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે--અહિં ઇશાનેન્દ્રના સંબંધમાં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણનથી ભિન્ન અન્ય સઘળુ વર્ણન શક્રના વર્ણનની માફક જ છે. અને શક્ર સંબંધનું વર્ણન દશમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં કહેવાઇ ગયું છે. શક્રના વર્ણનમાં સૂર્યાભદેવનું વર્ણન ગ્રહણ કરવાની વાત કહી છે. જેથી અહિયાં પણ સંપૂર્ણ સૂર્યાભદેવના પ્રકરણનું કથન કરી લેવાનું સમજી લેવું. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' આ રીતે આ વિષયમાં પ્રભુ એ કરેલ સ્પષ્ટીકરણને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ તેઓને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય સર્વથા સત્ય છે. અર્થાત્ જેવી રીતે આપે કહ્યું છે તે તેમજ છે હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫॥

卐

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઇશાનેન્દ્રની સભાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં કલ્પાદિકોમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિનો વિષય કહેવામાં આવશે આ સંબંધથી આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે.

"पुढविक्काइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--पुढविक्काइए णं भंते !" કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'समोहए" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને "जो सोहम्मे कप्पे" જે સૌધર્મ કલ્પ છે, તેમાં "पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए" પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ હે ભગવન્ કોઇ પૃથ્વિકાયિકજીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એવા છે કે જે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી જ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે "से णं भंते किं पुव्विं उववज्जित्ता" તો એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ શું પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને "पच्छा संपाउणेज्जा" પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા તો 'पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેનારા જે પૃથ્વીકાયિકજીવો ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય છે. તો એવા તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઇને પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે? એવી રીતનો આ પ્રશ્નનો આશય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा" હે ગૌતમ "पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा" તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તે. અને પછીથી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવું પણ છે, અને "पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવું પણ

છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સૌધર્મકલ્પમાં ગમન કરવાને યોગ્ય કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તથા પહેલાંથી જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે આ રીતે તે પછીથી ઉત્પત્તિ અને સમાપ્તિમાં પૂર્વાપર ભાવરૂપ નિયમ બનતો નથી. પરંતુ આ ઉત્તરનો કેવળ એજ આશય છે કે-કદાચિત્ પહેલાં તે ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને કોઈવાર પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—જ્યારે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને પૂર્વ શરીરને સર્વથા છોડી દે છે. ત્યારે તે પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં દડાની માફક પોતાના સઘળા આત્મપ્રદેશોની સાથે જ ચાલ્યા જાય છે. એ સ્થિતિમાં તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને—એટલે કે ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર-આહાર પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરવું તેનું નામ આહાર છે. તો પોતાને યોગ્ય શરીર અને પર્યાપ્તિયોના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તથા જ્યારે જીવ પોતાના ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં ઇલિકાની ગતિથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં પહોંચે છે, ત્યારે તે પૂર્ણ આત્મપ્રદેશોથી ત્યાં પહોંચતા નથી. પણ કંઈક આત્મપ્રદેશોથી તે ત્યાં પહોંચે છે. એ પરિસ્થિતિમાં તે ત્યાં પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને બાદમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा" હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને તે પછી આહાર કરે છે. અને કોઇવાર પહેલાં આહાર કરે છે અને બાદમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "पुव्विं वा" એ પદથી લઇને "संपाउणित्ता" સુધીનો સઘળો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" હે ગૌતમ "पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता" પૃથ્વીકાયિક જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. અને "तंजहा" આ રીતે છે. "वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतिय समुग्घाए" વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત અને મારણાંતિક સમુદ્ઘાત "मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ" જીવ જ્યારે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં જ મરી જાય છે, ત્યારે તે ઈલિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં જાય છે, ત્યારે તેના કંઈક આત્મપ્રદેશો તો ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. અને કંઇક આત્મપ્રદેશ પહેલાના શરીરમાં રહે છે. એ સ્થિતિમાં તે જીવ દેશથી સમવહત (આઘાત પ્રત્યાઘાત

થાય છે) તેથી દેશ સમવહત થાય છે તેમ કહ્યું છે. અને જ્યારે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાતથી નિવૃત્ત થઇને પછી મરે છે, ત્યારે તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોને એ શરીરથી સંહરણ કરીને દડાની ગતિથી ઉત્પત્તિ દેશમાં જાય છે. ત્યારે "सर्वेण समवहन्ति" એવો તે હોય છે એટલા માટે સર્વ પ્રદેશોથી તે સમુદ્‌ઘાત કરે છે-તેમ કહ્યું છે. 'देसेण समोहणमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा" જેથી દેશથી સમવહત થયેલ તે જીવ પહેલાં પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વ રૂપથી સમવહત થયેલ તે દડાની ગતિથી જઈને પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે. "से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा" તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે યાવત્ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'पुव्विं वा उववज्जिज्जा पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा" આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "पुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए जाव समोहए" આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્! કોઈક પૃથ્વીકાયિકજીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં યાવત્ મારણાન્તિક સમુગ્ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને "समोहणित्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवी०" અને મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાત કરીને તે જીવ ઈશાન કલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને "से णं भंते ! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્! શું પહેલા ઉત્પન્ન થઇને પછીથી આહાર પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે? કે પહેલા આહાર પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે "एवं चेव ईसाणे वि" હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પૂર્વોક્ત સઘળો ઉત્તરપાઠ અહિં પણ સમજવો. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં જવાને યોગ્ય બનેલ જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાથી નિકળીને ઈશાન કલ્પમાં જવાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા કહ્યા અનુસાર સઘળું પ્રકરણ અહિં પણ સમજી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે. "गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेत्ता, पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढविकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता- तंजहा-वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए मारणंतिय समुग्घाएणं, समोहणमाणे देसेणं वा समोहणमाणे देसेणं वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ, देसेण वा समोहणामाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा, सव्वेण वा समोहणमाणे पुव्विं उववज्जेज्जा पच्छा संपाउणेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव

वत्तव्वजेज्जा" આની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવી. "एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे" જે પ્રમાણે સૌધર્મ ને ઈશાન કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે યાવત્ અચ્યુત કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વી કાયિક જીવમાં વિષયમાં પણ સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સનત્-કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, આ દેવલોક ગ્રહણ થયા છે. તેના આલાપના પ્રકારો પહેલા પ્રમાણે સમજવા. આજ રીતનું કથન ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં પણ સમજવું. "अणुत्तरविमाणे, इसिप्पब्भाराए य एवं चेव" પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં પણ આ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "पुढविक्काइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढविए समोहए." હે ભગવન્ કોઈક પૃથ્વીકાયિકજીવ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને આહાર ગ્રહણ કરે છે. કે આહાર ગ્રહણ કરીને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा रयणप्पभाए पुढविक्काइओ उववाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविक्काइओ उववाएयव्वो" હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં જે પ્રમાણેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં વિવેચન કરી લેવું. 'जाव इसिप्पब्भाराए' તેના ઉત્પાદને વિવેચન યાવત્ સૌધર્મદેવલોકથી લઈને ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી આ પૂર્વોક્ત કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. "एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो" જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં કથન કર્યું છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સમવહત આઘાત પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંના ભોગ ભોગવીને પૃથ્વીકાયિકજીવસૌધર્મદેવલોકથી લઇને ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ કહ્યું છે. તેજ રીતે વાલુકાપ્રભા, પંક-પ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમી અર્થાત્-તમઃતમપ્રભા પૃથ્વી આમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ સમજવું.

"सेसं तं चेव" સૂત્રમાં પ્રતિપાદક કરેલ કથનથી બાકીનું સઘળું કથન

પહેલા કહ્યા અનુસાર જ સમજવું. તથા આ વિષયમાં આલાપના પ્રકારો પોતે પોતાની મેળે બનાવીને સમજી લેવા “सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति” તે ભદન્ત! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સઘળું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સઘળું યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૬॥

રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં પૃથ્વીકાયિકોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સમવહત (રહેલા) મારણાંતિક સમુદ્દ્ઘાતકર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સૌધર્મદેવ લોકથી ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીના જીવોના ઉત્પન્ન થવાના અને આહાર ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પૂર્વાપરતા બતાવવામાં આવી છે. હવે આ સાતમાં ઉદ્દેશામાં વિપરીતત્વનો આશ્રય કરીને સૌધર્મથી લઇને ઈષત્પ્રગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમવહત (રહેલા) પૃથ્વીકાયિક જીવોની રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભ કરીને અધઃસપ્તમી, સાતમી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પત્તિ અને આહારમાં પૂર્વાપરતા બતાવવી છે. એજ સંબંધથી આ સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર ‘‘पुढविक्काइए णं भंते! ઈત્યાદિ છે.

ટીકાર્થ—‘‘पुढविक्काइए णं भंते! सोहम्मे कप्पे समोहए” હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવો સૌધર્મ નામના સ્વર્ગમાં મારણાન્તિક સમુદ્દ્ઘાત કરે ‘‘समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए’’ અને મારણાન્તિક સમુદ્દ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય ‘‘से णं भंते! किं पुव्विं०-सेसं तं चेव’’ તો હે ભગવન્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને પછી આહાર

કરે છે? કે પહેલાં આહાર કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે? ઈત્યાદિ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"जहा रयणप्पभापुढवीकाइए सव्वकप्पेसु जाव ईसिपब्भाराए ताव उववाइओ" હે ગૌતમ જે રીતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના બધા કલ્પોમાં યાવત્ ઇષત્ પ્રાગ્ભારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તી)ના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. 'एवं सोहम्म-पुढवीकाइयो वि० सत्तसु वि० पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए" આજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવને પણ સાતે પૃથ્વીઓમાં યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) સમજી લેવો. "एवं जहा सोहम्म-पुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए" જે રીતે સૌધર્મ-કલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો સર્વ પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) કહ્યો છે એજ રીતે બધાજ સ્વર્ગોના યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ બધા જ પૃથ્વીમાં યાવત્ બધી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) સમજી લેવો. "सेवं भंते! सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે સર્વ રીતે સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૭–૭॥

સૌધર્માદિ કલ્પમેં અપ્કાયિક જીવોં કે ઉત્પાત – ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમાં ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષયમાં કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષમાં કથન કરવા માટે આ આઠમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરે છે, આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'आउक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए' ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ––આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'भंते!' હે ભગવન્ 'आउक्काइए णं' જે અપ્કાયિકજીવ "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, અને તે 'समोहणित्ता' મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને 'सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उवव-ज्जित्तए' સૌધર્મકલ્પમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવા ઈચ્છે એવો તે અપ્કા-યિક જીવ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરશે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं जहा' હે ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) ના વિષયમાં જેવું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિક જીવના સૌધર્મકલ્પ વિગેરે કલ્પોમાં અને ઇષત્પ્રાગ્ભારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્

પહથી ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, નવગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાન આ તેર દેવલોકો ગ્રહણ થયા છે. તથા 'एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ' ઇત્યાદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીગત અપ્કાયિક જીવના ઉપપાતનું કથન જે રીતે કરવામાં આવ્યું છે એ જ પ્રમાણેનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવોના સૌધર્માદિકલ્પોમાં અને નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં અપ્કાયિકરૂપથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કથન કરી લેવું. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' પ્રભુએ પ્રતિપાદન કરેલ આ અપ્કાયિકોના ઉપપાતના કથનને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપે કહેલ સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાનપર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૮॥

રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં અપ્કાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આઠમાં ઉદ્દેશામાં અપ્કાયિક જીવોના સૌધર્મ દેવલોકથી આરંભીને ઇષિત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) નું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ નવમાં ઉદ્દેશામાં વિપર્યય રૂપથી (વિપરીત રૂપથી) સૌધર્મ વિગેરેથી લઈને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી સુધી તેના ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) નું કથન કરવામાં આવશે. જેથી આ નિમિત્તથી આ નવમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'आउक्काइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे' ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'आउक्काइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए' હે ભગવન્ કોઇ અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મકલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને 'समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलएसु आउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए' મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલયોમાં અપ્કાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવા તત્પર હોય તો 'से णं भंते !' એવો તે અપ્કાયિક જીવ હે ભગવન 'सेसं तं चेव' પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે-પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલાં આહાર-

પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'सेसं तं चेव' હે ગૌતમ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં જે જથન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજવું અર્થાત્ પહેલાં ઉત્પન્ન થઇને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' એજ રીતે તેના ઉપપાતના સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી–તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીનું પણ વર્ણન કરી લેવું. ''जहा सोहम्म आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो' જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવલોકના સંબંધમાં અપ્કાયનો ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી–તમઃતમાપ્રભા સુધી સાતે પૃથ્વીઓના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યો છે. એ જ રીતે યાવત્ પદથી ઈશાન દેવલોકથી લઈને ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવનો ઉપપાત શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી સુધીના વિષયમાં સમજી લેવો. અર્થાત્ જે રીતે સૌધર્મ કલ્પમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોનો ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વી–નરકપૃથ્વીથી લઈને સાતમી નારક પૃથ્વી સુધીમાં કહેવામાં આવ્યો છે એજ પદ્ધતીથી સઘળા દેવલોક સંબંધી અપ્કાયિક જીવો અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોના રત્નપ્રભાથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વી સુધીની સાતે પૃથ્વીઓમાં ઉપપાત સંમજી લેવો. सेवं ! भंतेसेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ સઘળો વિષય સમ્પૂર્ણ રીતે નિર્દોષ છે–આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું તેમજ છે, એજ રીતે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ।। સૂ૦ ૧ ।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ''ભગવતીસૂત્ર''ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત।।૧૭–૯।।

સૌધર્માદિ કલ્પમેં વાયુકાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

નવમાં ઉદ્દેશામાં ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા અપ્કાયિક વિગેરે જીવોના ઉપપાતના પ્રકારનું કથન કરાઈ ગયું છે. હવે દસમાં ઉદ્દેશામાં ચાર સમુદ્ઘાતવાળા વાયુકાયિક જીવોના ઉપપાતનું કથન કરવાનું છે, એજ અભિપ્રાયથી આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

"वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ જે વાયુકાયિક જીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને "समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए से णं" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે જીવ એ અવસ્થામાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? કે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે? "जहा पुढवीकाइओ तहा वाउक्काइओ वि-नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता" હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉત્પાદના વિષયમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વાયુકાયિક જીવના ઉત્પાદના સંબંધમાં પણ કરી લેવું તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં એટલે કે વાયુકાયિકોમાં ચાર સમુદ્ઘાત છે, એટલી જ વિશેષતા છે. "तं जहा" તે આ પ્રમાણે છે. "वेयणासमुग्घाए जाव विउव्वियसमुग्घाए" વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત "मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ० सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमाए समोहओ ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્પન્ન થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ દેશથી પણ સમવહત થાય છે. અને સર્વરૂપથી પણ સમવહત થાય છે. ઈત્યાદિ સઘળું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉપપાતના સંબંધમાં જેવી રીતે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ સાતમી નારક પૃથ્વીમાં સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવત્ વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધમાં આપનું આ સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આ સંબંધમાં આપે નિરૂપિત કરેલ આ વિષય એજ પ્રમાણે છે. આમ કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ વિષયનો ભાવાર્થ કેવળ એવો છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલો કોઇ વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને જો સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિક-

પણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે કદાચ દેશથી સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ આહાર કરે છે. અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો સર્વરૂપથી કંદુકગતિથી-દડાપ્રમાણ સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. વાયુકાયિક જીવોને વેદના સમુદ્ઘાત૧, કષાય સમુદ્ઘાત ૨, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત૩, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત૪, આ રીતે ચાર સમુદ્ઘાત થાય છે. એજ રીતે વાયુકાયિકોને ઉપપાત થવાનું કથન ઈશાન દેવલોકથી આરંભીને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમજવું. તેમ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધના વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેજ રીતનું વિવેચન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોને સૌધર્મ દેવલોકથી ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પાદ થવાના સંબંધમાં સમજી લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીમેં વાયુકાયિક જીવોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ

અગિયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અવસર ક્રમાનુસાર હવે સૂત્રકાર અગિયારમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે—તેમાં વાયુકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ વિપરીત રીતે બતાવેલ છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

"वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--"वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए" હે ભગવન્ કોઈ વાયુકાયિક જીવ સૌધર્મ કલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે. અને પછીથી "समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए, तणुवाए, घणवाय वलएसु, तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते०!" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતમાં, તનુવાતમાં, ઘનવાત વલયમાં અથવા તનુવાત વલયમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બને તો હે ભગવાન તે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલ વાયુકાયિક જીવ પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'सेसं तं चेव-एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइओ सत्तसु पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो' હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પહેલા જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું. અને એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલાં વાયુકાયિક જીવના રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાત વિગેરેમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, એ જ રીતનું કથન શર્કરાપ્રભાપૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોના ઘનવાત વિગેરેમાં પણ વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં સમજવું. અને આજ રીતનું કથન યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીસ્થિત વાયુકાયિકજીવને પણ યાવત્ સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કથન સમજવું પ્રભુના આ કથનને સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-હે ભગવાન્ આપનું આ સઘળું કથનપૂર્ણપણે સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો અગિયારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૭-૧૧

એકેન્દ્રિય જીવોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ

બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

પૃથ્વીકાયિકજીવોથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના જીવોના ઉપપાતનો વિષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ બારમાં ઉદ્દેશામાં એકેંદ્રિય જીવોના આહાર વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાનું છે. આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવાન્ જેટલા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તે બધા જ શું એકજ પ્રકારના આહારવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा पढमसए बितिए उद्देसए' હે ગૌતમ ! પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે 'पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया' પૃથ્વીકાયિક જીવોના સમ્બન્ધમાં કથન કર્યું છે. 'सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा' તે જ

પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું 'जाव समाउया समोववन्नगा' યાવત્ તે એકેન્દ્રિય જીવ સમાન આયુવાળા હોતા નથી, અને સમાન ઉત્પત્તિવાળાપણ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં 'पुढविकाइया णं आहारकम्म वण्णलेस्सा जहा नेरइयाणं' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં આહાર શબ્દથી શરીર અને શ્વાસોશ્વાસનું ગ્રહણ થયું છે. તેથી જે આ એકેન્દ્રિય જીવો છે તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી, સમાન શરીરવાળા હોતા નથી. સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી સમાન કર્મ, અને સમાન વર્ણવાળા પણ હોતા નથી સમાન આયુવાળા પણ હોતા નથી. સમાન ઉત્પત્તિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ વેદના અને ક્રિયામાં સમાનતાવાળા છે. આ રીતની પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામા પૃથ્વીકાયિક જીવની વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની વક્તવ્યતા અહિં પણ કહેવી તે વક્તવ્યતા 'जाव समाउया' ઈત્યાદિ પાઠ સુધી અહીયાં કહેવી. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી એકેન્દ્રિયોની લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-''एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે—'कण्ह-लेस्सा जाव तेउलेस्सा' કૃષ્ણલેશ્યા અને યાવત પદથી-કાપોતિક લેશ્યા, અને તેજોલેશ્યા ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते ! एगिं-दियाणं कण्हलेस्सा जाव विसेसाहियावा' હે ભગવન્ આ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કઈ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો કઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પ છે ? અને કઈ લેશ્યાવાળાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सा' હે ગૌતમ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં બધાથી અલ્પ-કમ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો છે. કેમકે સર્વની અપેક્ષાએ તેનામાં જ અલ્પતા છે. 'काउलेस्सा अणंतगुणा' તેજો-લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કાપોતિક તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય અનન્ત ગુણા છે. 'णीललेस्सा विसेसाहिया' કાપોતિક લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. 'कण्हलेस्सा विसेसाहिया' નીલ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકે-ન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. અને બધાથી અધિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી તેમની ઋદ્ધિના અલ્પ અને મહત્તાના વિષમાં પ્રશ્ન કરે છે કે-'एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं इड्ढी' હે ભગવન કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા

આ એકેન્દ્રિય જીવોમાં કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા છે? અને કંઈ લેશ્યાવાળા કંઇ લેશ્યાવાળાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहेव दीवकुमाराणं' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં દ્વીપકુમારોની ઋદ્ધિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું જોઇએ જેમ કે-'एएसि णं भंते! एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया गोयमा! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्वमहड्ढिया तेउलेस्सा' આ પાઠનું તાત્પર્ય એવું છે કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે? અને કોણ કોનાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ સર્વથી મહાઋદ્ધિવાળા તેજોલેશ્યાવાળા છે. આ બધાની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળામાં મહાઋદ્ધિપણુ આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ અલ્પઋદ્ધિપણું કાપોતિક લેશ્યાવાળા જીવોમાં આવે છે. અને કાપોતિક લેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા અલ્પઋદ્ધિવાળા હોય છે. અને તેનાથી અલ્પઋદ્ધિપણુ કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં આવે છે. જેથી બધાથી અધિક ઋદ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય તેજ હોય છે કે જેનામાં તેજોલેશ્યા છે. અર્થાત્ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ બધાથી અધિકઋદ્ધિવાળા છે. અને કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિયજીવ બધાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે. 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સઘળું કથન તે જ પ્રમાણે છે. હે ભગવન આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા તે ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૨॥

નાગકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ

તેરમા ઉદ્દેશાનો પ્રરંભ-

બારમાં ઉદ્દેશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરે વિષયના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે. હવે આ તેરમાં ઉદ્દેશામાં નાગકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં કહેવામાં આવશે તે કારણે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે.

"नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ--'नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ નાગકુમાર જાતિના જે આ ભવનપતિ છે તે શું બધા એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે? તેમ જ એક પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા છે! "जहा

सोलसमसए दीवकुमारुद्देसे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं', હે ગૌતમ! સોળમાં શતકના દ્વીપકુમાર ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યુ છે તે જ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં નાગકુમારના આહાર વિ. માં સમજી લેવું. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ સઘળો વિષય સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો તેરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૩॥

વિદ્યુતકુમારોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ

ચૌદમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

"सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—"सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सास निस्सासा" હે ભગવન્ બધા જ સુવર્ણકુમારો શું સમાન આહારવાળા અને સમાન ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ વાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"एवं चेव" હે ગૌતમ નાગકુમારોની વક્તવ્યતામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે સઘળું કથન સુવર્ણકુમારોની વક્તવ્યતામાં પણ સમજવું "सेवं भंते सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપે નાગકુમારના બહાનાથી સુવર્ણકુમારોના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે બધું સત્ય જ છે. તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને યાવત્ તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને આસને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૧૪॥

卐

પંદરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

"विज्जुकुमारा णं भंते सव्वे समाहारा०" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ––"विज्जुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ સઘળા વિદ્યુત્કુમારો શું ? સરખા આહારવાળા છે ? "एवं चेव" હે ગૌતમ ! હા તેમ જ છે. "सेवं भंते सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપે કહેલ આ બધો જ વિષય તે પ્રમાણે જ છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે વિદ્યુત્કુમારનું કથન કર્યું છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે––હે ભગવન્ જેટલા વિદ્યુત્કુમાર જાતિના ભવનપતિ દેવ છે, તેઓ શું બધા જ એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે? અને એક જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વાળા છે? અથવા જુદા જુદા આહારવાળા અને જુદાર ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "एवं चेव" હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સઘળું કથન વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં પણ સમજવું. આ રીતે અહિયાં પણ નાગકુમાર પ્રકરણનું અનુસંધાન કરી લેવું. આ પ્રમાણે પ્રભુના મુખેથી વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં વિવેચન સાંભળીને "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે કહેલ આ સમસ્ત કથન સર્વથા સત્ય છે. એમ કહીને તેઓને વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પંદરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭–૧૫॥

સોળમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

"वायुकुमारा णं भंते: सव्वे समाहारा०" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—"वायुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ બધા વાયુકુમારો શું સમાન આહારવાળા છે? "एवं चेव" હે ગૌતમ! હા તે તેમ જ છે. "सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપનું આ સમસ્ત કથન સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. "एवं चेव" આ વાકયનું તાત્પર્ય એ છે કે –સોળમા શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોના સંબંધમાં જે વર્ણન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે વાયુકુમારોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ॥ સૂ. ૧॥

॥ સોળમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

સત્તરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

'अग्गिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ—'अग्गिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવન્ સઘળા અગ્નિકુમારો શું સરખા આહાર આદિ વાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'एवं चेव' હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગ-કુમારોનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં અગ્નિકુમારોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું–'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ અગ્નિ-કુમારોના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કર્યું છે. તે સઘળું સત્ય જ છે. હેભગવન્ તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ-સ્વામી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સત્તરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭-૧૭॥

અઢરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો

સત્તરમાં શતકનું વિવેચન થઈ છે. હવે અવસર પ્રાપ્ત અઢારમાં શતકનું નિરૂપણુ કરવા માટે જે સંગ્રહ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'पढमे विसाह' ઈત્યાદિ જીવ વિગેરેના અર્થના સંબંધમાં પ્રથમ અપ્રથમ ભાવનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું 'પ્રથમપદાભિધેય' નામનો પહેલો ઉદ્દેશો છે. (૧) વિશાખા નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા ઈત્યાદિ સંબંધી 'વિશાખાપદોપલક્ષિત' નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. (૨) માકંદિપુત્ર અનગારના પ્રશ્નોવાળો 'માકંદિપુત્ર' નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશો છે (૩) 'પ્રાણુાતિપાત' વિગેરે વિષયનો ચોથો ઉદ્દેશો છે. (૪) 'અસુરકુમાર' વિગેરેના કથનનું પ્રતિપાદન કરનાર 'અસુર' નામનો પાંચમો ઉદ્દેશો છે. (૫) 'ગુલ' (ગુડ) ના વર્ણ વિગેરેનું અને ગુણુ વિગેરેના વર્ણનના સંબંધમાં 'ગુલ' નામનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક છે. (૬) કેવલી વિગેરેના વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર 'કેવલી' નામનો સાતમો ઉદ્દેશો છે (૭) અનગારને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે? કે સંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. વિગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા આઠમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'અનગાર' એ પ્રમાણે છે. (૮) 'भविए' 'भव्यद्रव्य' નૈરઈક આદિની પ્રરૂપણા વાળો નવમો ઉદ્દેશક છે. (૯) તથા સોમિલ નામની બ્રાહ્મણિના કથનથી ઓળખાતાં દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'तहसोमिल' એ પ્રમાણે છે (૧૦) આ પ્રમાણે આ અઢારમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે.

જીવ સે લેકર સિદ્ધો તક કે પ્રથમાપ્રથમત્વ કા નિરૂપણ

હવે પહેલા ઉદ્દેશાના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર 'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'रायगिहे' રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ ગુણુશીલ ચૈત્ય (ઉદ્યાન)માં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા, અહિયાં 'યાવત્' પદથી 'गुणशीलं चैत्यं भगवान् समवसृतः' આ વાકયથી લઈને 'प्राञ्जलिपुटः એ વાકય સુધીનો ગૌતમ સ્વામીના વિશેષણુ રૂપ પાઠ ગ્રહણુ

કર્યો છે. તેમજ પ્રાંજલિપુટ સુધીના વિશેષણોવાળા ગૌતમ સ્વામીએ રાજગૃહ નગરની ગુણશિલક ચૈત્યમાં પધારેલા ભગવાન મહાવીર સ્વામીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. પહેલા ઉદ્દેશામાં આ પ્રશ્ન દ્વારા જે પૂછવામાં આવ્યું છે. તે અર્થને સંગ્રહ કરીને બતાવવાવાળી 'जीवाहारग' ઇત્યાદિ ગાથા છે. તેમાં જીવ એક, આહારક (૨), ભવ (૩), સિદ્ધિ (૪), સંજ્ઞિ (૫), લેશ્યા (૬), દષ્ટિ (૭), સંયત (૮), કશાય (૯), જ્ઞાન, (૧૦), યોગ (૧૧), ઉપયોગ, (૧૨), વેદ (૧૩), ને શરીરપર્યાપ્તિ (૧૪). આ ચૌદ દ્વાર તે ઉપરોક્ત ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ દ્વારોમાં ચોવીસ દંડકોને લઇને અને સિદ્ધોમાં ચોવીસ દંડકોને લઇને અને સિદ્ધોને લઇને પ્રથમ અને અપ્રથમ વિગેરે ભાવનો વિચાર કરવામાં આવશે આ ચૌદ દ્વારોનો અર્થ જ્યારે જ્યારે તે તે ઉદ્દેશાઓના અર્થ કહેવામાં આવશે ત્યારે ત્યારે સ્વયં સમજવામાં આવશે. તેથી સ્વતંત્ર રૂપથી તેના અર્થનું વિવેચન અહિં કરવામાં આવતું નથી.

પહેલું જીવદ્વાર–

હવે સૂત્રકાર જીવદ્વારનું કથન કરવા માટે 'जीवेणं भंते !' ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે–આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ જીવપણાની અપેક્ષાએ જીવે પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–જીવે જે જીવપણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તે પહેલાં પોતાનામાં અવિદ્યમાન હતું અને હવે પ્રાપ્ત કર્યું છે ? કે અનાદિકાળથી જ જીવપણું રહેલું છે, અને તે જીવપણારૂપ આ જીવ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! नो पढमे अपढमे' હે ગૌતમ ! જીવ ભાવપણાથી આ જીવ પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. એટલે કે અનાદિકાળથી જ આજીવ જીવત્વરૂપ દર્શાવવાળો બનેલો છે. આ જીવે જીવત્વ ભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કર્યો ન હોય અને હમણાં તે પ્રાપ્ત કર્યો હોય. તેવું નથી. તેથી તે જીવભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરન્તુ અપ્રથમ જ છે જે જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત ન કરેલ જીવપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ભાવની અપેક્ષથી તે જીવ પ્રથમ કહેવામાં આવે છે. જેમ સિદ્ધત્વભાવની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ કહેવાય છે. કેમકે જીવે હજી સુધી સિદ્ધ અવસ્થા મેળવી નથી અર્થાત્ જીવે જયારે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી–તે પહેલાં તે અવસ્થા તેણે કોઈ વખતે પણ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. તેથી સર્વ પ્રથમ તે અવસ્થા તેને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ પ્રથમ છે. જે જીવ જીવભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી ચુકેલ હોય છે તે ભાવની અપેક્ષાથી તે જીવ અપ્રથમ કહેવાય છે જેમ કે–જીવત્વ–જીવપણુ અનાદિકાળથી જ જીવને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેથી જીવપણાની અપેક્ષા એ

જીવ અપ્રથમ છે. આ પ્રથમ કે અપ્રથમપણાના લક્ષણ બતાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. 'जो जेण पत्तपुव्वो' ઇત્યાદિ 'एवं नेरइए जाव वेमाणिए' આ પ્રમાણે પ્રથમત્વ અને અપ્રથમપણાનો વિચાર નૈરયિક જીવોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં કરી લેવો. અર્થાત્ નૈરયિકપણાની અપેક્ષાએ નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ-એટલે કે પહેલાં ન મેળવી હોય તેવી નથી. પરંતુ તે પ્રાપ્ત પૂર્વ-પહેલાં મેળવી હોય તેવી છે. જેથી નૈરયિકપણુ અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. અનાદિ સંસારમાં નારક પર્યાય અનન્તશઃ-અનન્તવાર પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલ છે. જેથી તે પ્રાપ્ત પૂર્વ છે તેમ કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક વિગેરે પર્યાયો અપ્રાપ્ત પૂર્વ નથી. પરંતુ પ્રાપ્તપૂર્વજ છે. જેથી તે પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે. કેમકે જીવોને તે અનાદિ સમયથી પ્રાપ્ત થતી આવે છે.

હવે સિદ્ધોના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—

'सिद्धे णं भंते ! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ સિદ્ધપણાની પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધો પ્રથમતા ધર્મવાળા છે? કે અપ્રથમ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે —'गोयमा ! पढमे नो अपढमे !' હે ગૌતમ! સિદ્ધત્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. આ રીતે જે આ પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે, તે એક વચનનો આશ્રય કરીને કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"जीवा णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमा, अपढमा" હે ભગવન્ સઘળા જીવો જીવપણાના પર્યાયની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? અર્થાત્ જીવોએ જીવપર્યાય પહેલાં પ્રાપ્ત કરી છે કે-પહેલા પ્રાપ્ત નથી કરી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! नो पढमा, अपढमा" હે ગૌતમ! જીવોની આ જીવપણાની પર્યાય પ્રથમ નથી, પરંતુ અપ્રથમ છે. કેમ કે-અનાદિકાળથી આ અનાદિ સંસારમાં જીવોની આ પર્યાય તેઓની સાથે જ ચાલી આવે છે, જેથી તેનો સમ્બંધ તેઓની સાથે અમુક સમયથી થયો છે. એવું નથી. તેથી આ તેઓની પર્યાય અપ્રથમ જ છે. "एवं जाव वेमाणिया" આજ રીતનું કથન આ જીવપણાની પર્યાયનો યાવત્ વૈમાનિક જીવો સુધીમાં સમજવો અર્થાત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોના ચોવીસ દંડકોમાં આ પર્યાય અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. "सिद्धाणं पुच्छा" સિદ્ધોમાં સિદ્ધત્વ પર્યાય સાદિ હોવાથી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. આ પ્રમાણેનો ઉત્તર પ્રભુએ સિદ્ધપર્યાય-પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? અર્થાત્ સિદ્ધ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે કહ્યું છે. "सिद्धाणं पुच्छा" આ સૂત્રાંશ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન રૂપે કહેલ છે. ત્યારે પ્રભુએ "गोयमा ! पढमा नो अपढमा" આ ઉતર રૂપ સૂત્રાંશથી સિદ્ધ પ્રથમ જ છે, અપ્રથમ નથી. એ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીને કહ્યું છે.

બીજુ આહારક દ્વાર--

હવે બીજા આહારકભાવ દ્વારનો આશ્રય કરીને પ્રથમત્વ અને અપ્રથમત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે--તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--"आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे" હે ભગવન્ આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! नो पढमे अपढमे !' હે ગૌતમ ! આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે તેનું કારણ એવું છે કે-તેની આ આહારકપણાની અવસ્થાનો પ્રારંભ આજથી થયો નથી. તેની આ અવસ્થા તો અનાદિ કાળથી જ તેની સાથે ચાલી આવે છે "एवं जाव वेमाणिए" એજ રીતે આહારકપણાના અપ્રથમપણાનું કથન નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં પ્રત્યેકમાં કરી લેવું. કેમ કે-તેઓમાં પણ તે અનાદિપણાથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે એક વચનને લઈને જે પ્રમાણે આહારકપણાના વિષયમાં આ પ્રથમ-અપ્રથમપણાનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતનો દંડક બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ તેઓના સંબંધમાં કરી લેવો. અર્થાત્ આહારકપણાની અપેક્ષાએ જે કોઇ નૈરયિક જીવ હોય ત્યાંથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો છે તે સઘળા ભવની અપેક્ષાથી અપ્રથમ છે તેમાં એક પણ પ્રથમ નથી. કેમ કે તે આહારકપણાનો ભાવ તેઓમાં અનાદિકાળથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. એજ વાત "पोहत्तिए एवं चेव" આ અતિદેશ વાકયથી પ્રભુએ પ્રગટ કરી છે, અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ આ આહારક દ્વારમાં સિદ્ધપણાના પ્રથમત્વ -અપ્રથમત્વ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ નથી તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધ જીવોમાં આહારકપણાનો હંમેશાં અભાવ છે. આ આહારકત્વ દશા સંસારી જીવોમાં જ થાય છે. સંસારાતીત થઇ જાય ત્યારે આ અવસ્થા રહેતી નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा" હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક (આહાર નહીં લેનાર) છે. અનાહારભાવથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-"गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे" અહિયાં "सिय" આ શબ્દ કદાચ એ અર્થમાં વપરાયો છે. તેમજ અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી કોઇ જીવ પ્રથમ પણ છે, અને અપ્રથમ પણ છે. આનો ભાવ એવો છે કે-સિદ્ધ જીવ અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલ સંસારી જીવ અનાહારક હોય છે, જેથી અનાહારક ભાવથી સિદ્ધ જીવ પ્રથમ છે. કેમકે -જે સમયે સિદ્ધે સિદ્ધપર્યાય પ્રાપ્ત કરી હોય તેની પહેલાં તેઓ કોઇ પણ સમયે અનાહારકભાવને પ્રાપ્ત નહોતા જેથી તેઓમાં આ અનાહારક દશા સિદ્ધ થવાથી પ્રાપ્ત થઈ છે. તે અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમ છે. તેમજ સંસારીજીવ આ અવસ્થાને આ અનાદિ સંસારમાં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા આવે છે. જેથી તેમની આ અવસ્થા અનન્તવારથી અનુભવેલી હોવાથી અપ્રથમ છે, તેથી સંસારી જીવ અપ્રથમ છે. આજ પ્રમાણે દંડકના ક્રમથી વૈમાનિક જીવોમાં અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમતા સમજવી.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—"नेरइए णं भंते !" હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવપણાથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"नेहइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे" હે ગૌતમ ! નૈરયિકોથી આરંભીને યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના જીવો આ અનાહારકભાવપણાથી બધાજ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી અહિયાં યાવત્ શબ્દથી તિર્યંચ; મનુષ્ય, ભવનપતિ. વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક. આ બધા સંસારી જીવો ગ્રહણ થયા છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" અનાહારક ભાવપણાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે સિદ્ધ પર્યાયથી યુક્ત જે અનાહારક છે, તે તેઓએ પહેલી જ વખત પ્રાપ્ત કરી છે. પહેલાથી તે અવસ્થા તેઓને પ્રાપ્ત થયેલ નહોતી. આ કથન એક વચનની અપેક્ષાથી અનાહારક દ્વારમાં કરી છે તેમ સમજવું. હવે બહુવચનથી આ દ્વારમાં કહેવામાં આવે છે. "अणाहारगा णं भंते ! जीवा अणाहारभावे णं पुच्छा" હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક હોય તે બધા શું અનાહારક ભાવથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा पढमा वि अपढमा वि," હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવોની અપેક્ષાએ જીવોમાં આ અનાહારકપણું પ્રથમ છે. અને વિગ્રહ ગતિવાળાને સંસારી જીવોમાં આ અનાહારકપણું અપ્રથમ છે. તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે. "णेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा" નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો અનાહારકપણાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. "सिद्धा पढमा नो अपढमा" તથા સિદ્ધજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

"एक्केक्के पुच्छा भाणियव्वा" જ્યાં પૃચ્છા એ પ્રમાણેનું પદ ન લખ્યું હોય ત્યાં એક એક પદમાં પૃચ્છા પદ કહેવું જોઈએ જેમ કે—"नेरइया णं भंते! अणाहारभावेणं पढमा, अपढमा" હે ભગવન્! નૈરયિકજીવો અનાહારક ભાવથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा! णो पढमा अपढमा" હે ગૌતમ અનાહારક ભાવની અપેક્ષાએ નૈરયિક પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. આ અનાહારાક આલાપક છે. એજ પ્રમાણે તિર્યંચોથી વૈમાનિક સુધીના આલાપકો સમજી લેવા.

॥ આહારક નામનું બીજુ દ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં ભવાભવસિદ્ધિ દ્વાર કા નિરૂપણ

ત્રીજુ ભવસિદ્ધિક દ્વાર--

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે ભગવન્ ભવસિદ્ધિકજીવ એક વચનથી અને બહુ વચનથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" હે ગૌતમ એક વચન અને બહુવચનમાં ભવસિદ્ધિકજીવ એકવચનથી અને બહુવચનથી આહારકની જીવની માફક અપ્રથમ છે. જેઓને કેટલાક ભવો પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની હોય તેઓ ભવસિદ્ધિક જીવ છે. આ ભવસિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય ભવસિદ્ધિની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ છે. આ રીતે આ સંબંધમાં—એક ભવસિદ્ધિક જીવના વિષયમાં અથવા બધા જ ભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં–આહારક ભાવની અપેક્ષાથી આહારક જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. "एवं अभवसिद्धिए वि" આજ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં પણ પ્રથમત્વ અને આ પ્રથમત્વનો વિચાર સમજી લેવો. આ અભવસિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય બધા જ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"नो भवसिद्धिए नो

अभवसिद्धिए णं भंते ! जीवे नोभवपुच्छा" હે ભગવન્ નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક જીવ ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा ! पढमे नो अपढमे." હે ગૌતમ તે પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધ હોય છે. જેથી તેઓમાં સિદ્ધપણાનું જ ગ્રહણ થયું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--'णोभवसिद्धि य णोअभवसिद्धिए णं भंते !" ઈત્યાદિ હે ભગવન્ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક--સિદ્ધ ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-- "पढमे नो अपढमे" હે ગૌતમ સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી. "एवं पुहुत्तेणं वि दोण्हं वि" એક વચનનો આશ્રય કરીને જે રીતે નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણાનો વિચાર કર્યો છે. એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણામાં પ્રથમતા જ છે અપ્રથમતા નથી.

॥ ભવાભવસિદ્ધિ નામનું ત્રીજુ દ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં સંજ્ઞિદ્વાર કા નિરૂપણ

॥ ચોથું સંજ્ઞી દ્વાર ॥

આ દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-"सन्नीणं भंते ! जीवे इत्यादि" હે ભગવન્ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "गोयमा ! नो पढमे अपढमे" હે ગૌતમ ! જીવ સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર સંજ્ઞિપણાની પ્રાપ્તિ કરી છે. "एवं विगलिंदिय जाव वेमाणिए" બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય અને ચૌઇંદ્રિય જીવોને છોડીને બાકીના નારકોથી વૈમાનિક સુધીનાં જીવોમાં પણ આજ પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. અર્થાત્ બધા સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞિપણાનો અભાવ છે. તેથી અહિયાં તેઓને છોડી દીધા છે. "एवं पुहुत्तेण वि" સંજ્ઞિદ્વારમાં એક સંજ્ઞી જીવમાં અપ્રથમપણાનું કથન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણું છે. આ દ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજી લેવું. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર સંજ્ઞીદશા પ્રાપ્ત કરેલી છે. "असन्नी एवं चेव एगत्तपुहुत्तेणं" અપ્રથમતાનું કથન સંજ્ઞીદ્વારમાં સંજ્ઞી જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે એક વચન અને બહુ વચનને લઈને કર્યું છે. તેજ રીતે અસંજ્ઞી દ્વારમાં પણ એકવચન અને બહુવચનને લઇને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. એ

રીતે અસંજ્ઞી જીવ અપ્રથમ છે. "નવરં जाव वाणमंतरा जाव वेमाणिया" તેમાં વિશેષતા એ છે કે સંજ્ઞીજીવના કથનમાં "जाव वेमाणिया" એ પ્રમાણેનું પદ કહ્યું છે. અને અસંજ્ઞી જીવના કથનમાં "जाव वाणमंतरा" એ પ્રમાણે કહ્યું છે. બન્નેના કથનમાં એજ જુદાપણું છે. તે સિવાય બીજી કંઇ ભિન્નતા નથી. અહિં એ પ્રમાણેની શંકા થઈ શકે છે કે, અસંજ્ઞી દ્વારમાં જે "जाव वाणमंतरा" એ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. તેથી જીવ નારકથી આરંભીને દંડકના ક્રમ પ્રમાણે વ્યંતર પર્યંતના સંજ્ઞી જીવ પણ અસંજ્ઞી ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ જ થઇ જાય છે. તો આમ કહેવું કેવી રીતે સંગત થશે ? તેનો ઉત્તર એ પ્રમાણે છે કે આ કથનમાં અસંજ્ઞીય પણાના અપ્રથમપણાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ અસંજ્ઞીપણું તેઓમાં ભૂત પૂર્વ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે કેમ કે અસંજ્ઞી જીવોનો ઉતપાત વાનવ્યંતર પર્યંત જ હોય છે પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવ અસંજ્ઞીય હોય છે. તેથી તેઓ અસંજ્ઞીય ભાવથી અપ્રથમ જ હોવાનું કહ્યું છે. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર અસંજ્ઞીપણાની દશા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે. અસંજ્ઞી જીવોની ગતી વાનવ્યંતર સુધી જ હોય છે. તેની આગળ હોતી નથી તેથી જીવ વાનવ્યંતરા એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એ બંનેનો નિષેધ જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી "नो संन्नि य नो असन्नि य जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे" નોસંજ્ઞીય અને નોઅંસજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞીય અને નોઅસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ નોસંજ્ઞીય અને ભાવથી પ્રથમ જ હોય છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે આ નો સંજ્ઞી અને નોઅસંજ્ઞીની વ્યવસ્થા તેઓના દ્વારા પહેલા પ્રાપ્ત થએલ હોતી નથી. જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ તેઓમાં એક એક નો આલાપક આ પ્રમાણે છે. "नो संन्नी नो असन्नी णं भंते ! जीवे नो सन्नि नो असन्नि भावेणं किं पढमे अपढमे ?" "गोयमा ! पढमे नो अपढमे नो सन्नि नो असन्नि णं भंते ! सिद्धे नो सन्नि नो असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे गोयमा ! पढमे नो अपढमे एवं पुहुत्तेणं वि" આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાળા એક જીવમાં એક મનુષ્યમાં અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમ પણાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમપણાનો અસ્વીકાર કહ્યો છે. અને એજ રીતે અનેક જીવોમાં અનેક મનુષ્યોમાં અને અનેક સિદ્ધોમાં "नो" સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી ભાવના પ્રથમતાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમતાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમ સમજવું કેમ કે બન્ને ઠેકાણે યુકતી સરખી છે.

"સંજ્ઞી દ્વાર સમાપ્ત"

પાંચમું લેશ્યાદ્વાર–

પાંચમાં આ લેશ્યાદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે--"सलेस्से णं भंते ! पुच्छा" હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા જીવ સલેશ્યા ભાવથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આના ઉતરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "गोयमा ! जहा आहारए" આહારક સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું વ્યાખ્યાન અહિયાં પણ સમજવું. અર્થાત્ સલેશ્ય જીવ સલેશ્ય ભાવથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કારણ કે જીવે આ અનાદિ સંસારમાં લેશ્યાવાળા ભાવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે "एवं पुहुत्तेण वि" એકવચનને લઇને જે રીતે સલેશ્ય જીવના સલેશ્યભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમપણુ કહ્યું છે એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ જીવોના સલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણું જ છે, પ્રથમપણું નથી. તેમ સમજવું "कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव" સલેશ્ય સૂત્રની માફક કૃષ્ણલેશાવાળા જીવોથી આરંભીને શુકલ લેશ્યાવાળા જીવો સુધીમાં પણ સલેશ્ય ભાવનું કથન કરી લેવું. અહીં યાવત્પદથી નીલ, પીત, કાપોતિક અને તેજોલેશ્યાઓનું ગ્રહણ થયું છે. એ રીતે હે ગૌતમ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ શુકલલેશ્યાભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર આ અનાદિ સંસારમાં પ્રત્યેક લેશ્યાઓને ગ્રહણ કરેલ છે. "नवरं जस्स जा लेस्सा अत्थि" આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. એ પ્રમાણે જે સામાન્ય રીતે કહ્યું છે તેમાં વિશેષરૂપે કહેવા આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ કે જે નારકાદિ જીવને જે કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે લેશ્યા હોય છે. તે લેશ્યાને લઇને જ તે જીવ લેશ્યાવાળા કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ અને અપ્રથમપણાનો પ્રશ્ન કરીને તે નારકાદિ જીવને તેવા પ્રકારની લેશ્યાભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણાનું વિવેચન કરી લેવું 'अलेस्से णं जीवे मणुस्ससिद्धे जहा नो सन्नि नो असन्नी" લેશ્યારહિત જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ અલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ જ છે અપ્રથમ નથી.કેમ કે અલેશ્યભાવ જીવને એક જ વખત હોય છે. જેથી પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અને તેનાથી પહેલાં કોઈ વખત પ્રાપ્ત નહીં થવાનું કારણ અલેશ્ય જીવ અલેશ્ય ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ છે.

॥ પાંચમુ લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત ॥

છટ્ઠું દષ્ટિદ્વાર--

છટ્ઠા આ દષ્ટિદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે--"सम्मदिट्ठिए णं भंते !" ઈત્યાદિ હે ભગવન્ સમ્યગ્દષ્ટિ જે જીવ છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવપણાથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे" હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ વાળા જીવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવપણાથી કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે. અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે--કોઇ જીવ અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ પણાથી આવે છે. અને હવે તેને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે, જેથી આ અપેક્ષાથી તેઓ પ્રથમ કહેવાય છે, તેમજ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પણ જો કોઈ જીવ તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈને ફરી પાછું સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લે છે. તો તે રીતે તે અપ્રથમ કહેવાય છે. "एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए" એજ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક સુધીનું કથન સમજી લેવું. એકેન્દ્રિય જીવોને સમ્મગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી. જેથી આ પ્રકરણમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. તેમજ જે દ્વીન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવ છે. તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ થાય છે તે કારણે એકેન્દ્રિય વિનાના બાકીના જીવ નારક આદિ દંડકના વિચારમાં કદાચિત્ પ્રથમ છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ છે. પહેલાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તીની અપેક્ષાથી તે પ્રાપ્ત કરનાર જીવ પ્રથમ છે અને સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થઈને ફરી બીજી વાર તે મેળવનાર જીવ અપ્રથમ છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" સિદ્ધને સમ્યગ્ દષ્ટિ ભાવપણાથી અહિયાં જે પ્રથમ કહ્યા છે, તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધપણાનું સહચારી સમ્યગ્ દર્શન તે જ સમયે એટલે કે મોક્ષગમન સમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં તે કોઇ પણ સમયે પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી સિદ્ધોને અહિયાં અપ્રથમ કહ્યા નથી. "पुहुत्तिया जीवा पढमा वि अपढमा वि" બહુ વચનનો આશ્રય કરીને જીવ સમ્યગ્ દષ્ટિ ભાવપણાથી પ્રથમ પણ છે

અને અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્ત્વના લાભથી તેઓ પ્રથમ પણ છે બીજી ત્રીજી વાર પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તેઓ અપ્રથમ છે. "एवं जाव वेमाणिया" એ જ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક દંડકોમાં પણ બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ અને અપ્રથમનું વર્ણન કરી લેવું. "सिद्धा पढमा नो अपढमा" સમ્યક્ દૃષ્ટિ ભાવથી બધા જ સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. કેમ કે-સિદ્ધપણાની સાથે રહેનારૂં સમ્યગ્દર્શન સિદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં પ્રાપ્ત થતું નથી. "मिच्छादिट्टिए एगत्त-पुहुत्तेणं जहा आहारए" મિથ્યાદષ્ટિ ભાવની અપેક્ષાથી મિથ્યાદષ્ટિ જીવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્રથમ જ છે. કારણ કે મિથ્યાદર્શન પોતે જ અનાદિ છે. જેથી આ જીવે એવું દર્શન અનાદિથી જ પ્રાપ્ત કરેલું છે. "सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्म-दिट्ठी" સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ એકવચન અને બહુવચનથી સમ્યગ્ દષ્ટિઓ પ્રમાણે કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્ પણાની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. અને બીજા ત્રીજા વિગેરે સમયે પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ પણ છે. સમ્યગ્ દષ્ટિ સૂત્રથી અહિયાં જે ભિન્નતા છે, તે બતાવવા "नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं" આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—જીવને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ છે-મિશ્રદષ્ટિ છે, તેજ જીવમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતપણુ પણ હોય છે. એ પ્રમાણેનું વર્ણન સમજવું

॥ છટ્ઠુ દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં સંયતદ્વાર કા નિરૂપણ

સાતમા સંયતદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—"संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेण जहा सम्मदिट्ठी" હે ભગવન્ સંયત જીવ અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમને કહ્યું કે–હે ગૌતમ? સંયતજીવ અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને સમ્યક્દષ્ટિ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવાં જેમકે 'सिय पढमे सिय अपढमे' એક જીવ બીજા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્ય એક જીવ અને અનેક જીવ એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવપદ અને મનુષ્યપદ એ બેજ પદ હોય છે. "असंजए जहा आहारए" આહારક સૂત્રમાં જે રીતે અપ્રથમતા કહેવાઇ ગઇ છે. એજ પ્રમાણે અસંયત ભાવથી અસંયત જીવ પણ પહેલા નથી પરંતુ તે અપ્રથમ જ છે. આ અનાદિ સંસારમાં જીવે અસંયતપણાનો ભાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત કરેલ

છે. "संजयासंजए" સંયતાસંયત 'जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा" જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંન્ચ, અને મનુષ્ય તે સઘળા 'एगत्तपुहुत्तेणं" એક વચનથી અને બહુવચનથી "जहा सम्मदिट्ठी" સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવની માફક કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. જીવપદમાં, મનુષ્યપદમાં, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પદમાં સંયતાસંયતભાવ હોય છે પ્રથમવાર દેશ વિરતિ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ પ્રથમતા અને બીજી ત્રીજી વાર આદિમાં પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમતા એ રીતે એ બન્ને પ્રકાર અહિયાં થાય છે. "नो संजय नो असंजय नो संजयासंजए जीवे सिद्धेय"નો સંયત નો અસંયત નો સંયતાસંયત જીવ અને સિદ્ધોમાં પ્રથમતા છે. અપ્રથમતા નથી. જેથી તેઓમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાથી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે તેવી અવસ્થા જીવમાં સર્વ પ્રથમ જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એક જ વાર મળે છે વારંવાર મળતી નથી.

॥ સાતમું સંયતદ્વાર સમાપ્ત

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં કષાયદ્વાર કા નિરૂપણ

આઠમું કષાયદ્વાર

આ આઠમા કષાયદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે-- "सकसाई कोहकसाई जाव लोभकसाई एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" હે ભગવન્ કષાયવાન્-ક્રોધકષાયવાન્ યાવત્ માનકષાયવાન્, માયાકષાયવાન્ અને લોભકષાયવાન્ જીવ એકવચન અને બહુ વચનથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ? અનાદિ સંસારમાં કષાયોમાં અનાદિપણુ હોવાને કારણે આહારસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આ બધા કષાયવાળા જીવો અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ હોતા નથી. "अकसाईजीवे सिय पढमे सिय अपढमे અકષાયી જીવ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે, અને કોઈવાર અપ્રથમ હોય છે એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે યથાખ્યાત ચરિત્રની પ્રથમ પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ કહ્યા છે અને જે જીવ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. તે ફરીથી કષાયવાળો બની જાય છે. તે રીતે તેને અપ્રથમ કહ્યો છે. "एवं मणुस्से वि" આજ રીતે આજ રીતનું કથન કષાય રહિત મનુષ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું. મનુષ્યને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જ્યારે પ્રથમવાર થાય છે, ત્યારે તે અકષાયી પ્રથમ છે. અને જ્યારે પતિત ચારિત્રવાળા બનીને ફરીથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરીને અકષાયી બને ત્યારે તે અપ્રથમ છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" અકષાયીની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે સિદ્ધપણાનો સહચારી અકષાયભાવ તેઓને તે જ સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સિદ્ધપણાવાળો અકષાયભાવ તેને પહેલાં અપ્રાપ્ત હોવાને કારણે તેઓ પ્રથમ જ કહેવાય છે, અપ્રથમ હોતા નથી. 'पुहुत्तेणं जीवा-मणुस्सा वि पढमा वि. अपढमा वि' અનેક જીવો અને અનેક મનુષ્યો પ્રથમ

પણ છે અને અપ્રથમ પણ છે. પહેલાં અકષાયભાવ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમપણ છે અને બીજી ત્રીજી વાર વિગેરેમાં કષાયભાવ પ્રાપ્તિથી તેઓ અપ્રથમપણ છે. "सिद्धा पढमा णो अपढमा" સિદ્ધો પ્રથમ જ છે. તેઓ કોઇપણ સમયે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે સિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા પહેલાં આ સિદ્ધ પદયુક્ત અકષાય ભાવની પ્રાપ્તી તેઓને કોઇપણ સમયે થઇનથી.

॥ આઠમું કષાયદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં જ્ઞાનદ્વાર કા નિરૂપણ

નવમું જ્ઞાનદ્વાર--

આ નવમાં જ્ઞાનદ્વારમા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-- 'णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मद्दिट्ठी' હે ભગવાન્ જ્ઞાનભાવની અપેક્ષાથી એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને એક જ્ઞાનીજીવ અથવા અનેક જ્ઞાની જીવો શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! જ્ઞાનીજીવ સમ્યક્દષ્ટિઓ પ્રમાણે પ્રથમ પણ છે અને અપ્રથમ પણ છે. કેવલજ્ઞાની પ્રથમ છે. એકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનના લાભમાં પ્રથમ છે. અકેવલીને કેવલજ્ઞાન શિવાયના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ થાય છે. તેથી તે પ્રથમ કહ્યા છે. અને જ્ઞાનથી પતિત થયેલા જીવને ફરીથી જ્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે-ત્યારે તે અપ્રથમ છે, આભિનિબોધિકજ્ઞાન આદિની અપેક્ષાએ આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યયજ્ઞાનીની પ્રથમતા અને અપ્રથમતા એકવચન અને બહુવચનથી આ પ્રમાણે જ સમજવી અહિયાં યાવત પદથી શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન ગ્રહણ થયા છે. તેમજ આભિનિબોધિકજ્ઞાની વિગેરે પહેલાં મતિજ્ઞાન વગેરે પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને પતિત મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનના પુનઃ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. 'नवरं जस्स जं अत्थि' જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે મતિજ્ઞાન વિગેરે જે જીવ-નારકાદિકને છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે તેને ઉદ્દેશીને જ કહેવા જોઈએ બીજાને નહીં જેથી તેને ઉદ્દેશીને જ પ્રથમતા અપ્રથમતાનો વિચાર કરી લેવો જોઇએ. 'केवलनाणी जीवे मणुस्से सिद्धे य एगत्तपुहुत्ते णं पढमा नो अपढमा' કેવળજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. કેવળ જ્ઞાન જીવને પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થાય છે. તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની પ્રથમ જ છે. એકત્વ, અને પૃથકત્વથી તેના આલાપક આ પ્રમાણે કરી લેવા. केवलनाणी जीवे पढमे नो अपढमे केवलणाणी जीवा पढमा णो अपढमा केवलणाणी मणुस्से पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी मणुस्सा पढमा, नो अपढमा, केवलनाणी सिद्धे पढमे नो अपढमे, केवलनाणी सिद्धा पढमा, नो अपढमा' આ રીતના આ પ્રકરણમાં આ ત્રણ આલાપકો છે. "मइअन्नाणी, सुयअन्नाणी, विभंगनाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए' મતિ

અજ્ઞાની શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની એકવચન અને બહુવચનથી આહા-રક પ્રમાણે અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં અનેકવાર ભેદ-વાળા અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ જીવને થઈ છે.

॥ નવમું જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં યોગદ્વાર કા નિરૂપણ

દસમું યોગદ્વાર--

આ દશમાં દ્વારમાં પ્રભુ કહે છે કે–'सजोगी, मणजोगी, वयजोगी काय-जोगी, एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી, અને કાયયોગી, બધા એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ હોતા નથી પરંતુ તેઓ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસા-રમાં તેઓને અનન્તવાર યોગોની પ્રાપ્તિ થઈ ચુકી છે. 'नवरं जस्स जो जोगो अत्थि' જે નારકાદિજીવને જે યોગ થાય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. બીજાને નહીં. જેથી એ જ યોગની અપેક્ષાએ તેઓમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવો. 'अजोगी जीव मणुस्सा सिद्धा एगत्तपुहुत्ते णं पढमा, नो अपढमा' અયોગી, જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ તે બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ અયોગી જ હોય છે, જેથી તે બધા પ્રથમ જ કહ્યા છે, કેમકે અયોગી અવસ્થા વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ દશમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં ઉપયોગદ્વાર કા નિરૂપણ

અગ્યારમું ઉપયોગદ્વાર--

આ અગ્યારમાં ઉપયોગ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે–'सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता एगत्तपुहुत्ते णं जहा अणाहारए' સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત એકત્વ અને પૃથકત્વથી અનાહારકની જેમ કહ્યા છે. આ સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવપદમાં સિદ્ધની અપેક્ષાથી કોઈવાર પ્રથમ અને સંસારીની અપેક્ષાથી કોઈવાર અપ્રથમ છે. તથા નારક વિગેરે વૈમાનિક સુધીના પદોમાં તો તેઓ પ્રથમ નથી. પણ અપ્રથમ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં સાકારોપયોગ અને અનાકારોપયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે. સિદ્ધ પદમાં એકવચન અને બહુવચનથી જે પ્રથમતા કહી છે, તેનું કારણ એ છે કે–સાકાર અનાકાર ઉપ યોગ વિશેષણવાળી જે સિદ્ધત્વ અવસ્થા છે, તે પહેલ વહેલીજ પ્રાપ્ત થાય છે, વારંવાર નહીં.

॥ અગીયારમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં વેદદ્વાર કા નિરૂપણ

બારમું વેદદ્વાર—

આ બારમાં વેદદ્વારમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયુ છે કે–હે ભગવાન્ વેદની અપેક્ષાએ એકવચનથી અને બહુવચનથી સવેદક જીવ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે––'सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' હે ગૌતમ વેદનની અપેક્ષાથી સવેદક જીવ યાવત્ નપુંસક સુધીના જીવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં જીવને વેદની પ્રાપ્તિ અનાદિકાળથી જ છે 'नवरं' આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓમાં એ જ વિશેષતા છે કે 'जस्स जो वेदो अत्थि' જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે નારક જીવને જે વેદ થાય છે, તે જ વેદ તેને કહેવો. તે રીતેતે વિવક્ષિત વેદની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતા સમજવી. 'अवेदओ एगत्तपुहुत्ते णं तिसु वि पदेसु जहा अकसायी' તેમજ જીવ, મનુષ્ય, અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદોમાંના જીવ પદમાં અને મનુષ્ય પદમાં વેદ કોઇવાર પ્રથમ પણ હોય છે, અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. અવેદકપણું પહેલી વાર મળવાની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજીવાર મળવાની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. આ કથનને આધારે અહિંયાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે. તથા જે સિદ્ધ જીવ છે, તે અવેદક થઈને જ સિદ્ધ બને છે. આ રીતે આ અવેદકપણુ સિદ્ધોમાં પ્રથમ છે. કેમકે અવેદકતાવાળા સિદ્ધને પોતાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ જીવને આનાથી પહેલાં કોઇ પણ સમયે કે કોઇપણ સ્થળે થઇ નથી.

॥ બારમું વેદદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં શરીરદ્વાર કા નિરૂપણ

તેરમું શરીરદ્વાર—

આ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—'ससरीरी जहा आहारए' અનાદિ સંસારમાં સશરીર ભાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત થવાથી આહારકોની માફક સશરીરી અપ્રથમ જ છે. 'एवं जाव कम्मगसरीरी' એ જ રીતે યાવત્–ઔદારિક શરીરભાવ, વૈક્રિયશરીર ભાવ, આહારક શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ અને કાર્મણશરીરભાવ આ બધા અનાદિ સંસારમાં જીવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયા છે. જેથી તે બધા અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. 'जस्स जं अत्थि सरीरं' જે જીવને જે શરીર હોય છે, તે જીવને તે શરીર કહેવું. એ રીતે

તે શરીરની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતાનું કથન કરી લેવું. 'नवरं आहारगसरीरी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी' પરંતુ આહારક શરીરી એકજીવ અને અનેક જીવોની અપેક્ષાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિની માફક કોઇવાર પ્રથમ થાય છે અને કોઈવાર અપ્રથમ પણ થાય છે. આ પ્રકારના આહારક શરીરની જીવને જ્યારે પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ થાય છે—ત્યારે તે અપેક્ષાએ આહારક શરીરી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજી વારમાં જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે અપેક્ષાથી આ અપ્રથમ છે. જીવને આહારક શરીરની પ્રાપ્તિ ચારવારથી વધારે થતી નથી. 'असरीरी जीवो सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमो नो अपढमो' એકવચન અને બહુવચનથી અશરીરી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. કેમકે શરીર વિનાની જીવપણારૂપ સિદ્ધપર્યાય જીવમાં એકજવાર પ્રાપ્ત થાય છે. વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ તેરમું શરીરદ્વાર સમાપ્ત ॥

પ્રથમાપ્રથમત્વ મેં પર્યાપ્તિદ્વાર કા નિરૂપણ

ચૌદમું પર્યાપ્તિદ્વાર--

આ ચૌદમાં પર્યાપ્તિદ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए' પર્યાપ્તિયો પાંચ હોય છે, આહારક પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને ભાષામન પર્યાપ્તિ આ પાંચ પર્યાપ્તિયો અને અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી એકજીવ અને અનેકજીવો આહારક પ્રમાણે પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં પર્યાપ્તિદશા અને અપર્યાપ્તિદશા જીવે અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી છે. 'नवरं जस्स जा अत्थि' આહારક સૂત્રમાં કહ્યાથી અહિં એવી વિશેષતા છે કે-જે જીવને પર્યાપ્તિ હોય છે. તે જીવને તેજ પર્યાપ્તિ કહેવી. આ રીતે તે પર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી તે જીવને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કરવું. 'जाव वेमाणिया नो पढमा अपढमा' યાવત્ વૈમાનિક સુધીના બધા જ જીવ પણ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. આ રીતે સમુચ્ચય જીવથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવ બધા જ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિથી અપ્રથમ છે. તેમ સમજવું કેમકે આ અવસ્થા બધા જીવોને અનાદિ સંસારમાં અનંતવાર પ્રાપ્ત થઇ ચૂકી છે. લક્ષણ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. 'जो भाव' જે જીવપણારૂપ અવસ્થા 'जेण' જીવે 'पत्तपुव्वे પહેલા પ્રાપ્ત કરાઈ ગઈ હતી. 'तेण' તે અવસ્થામાં 'सो' તે જીવ 'अपढमो होइ' અપ્રથમ છે. તેમજ કહ્યું છે. 'सेसेसु' પ્રાપ્ત પૂર્વથી બીજા એટલે કે અપ્રાપ્તપૂર્વ અવસ્થાઓથી તે જીવ પ્રથમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

હવે સૂત્રકાર પ્રથમ વિગેરે અવસ્થાઓના પ્રતિપક્ષરૂપ ચરમાદિને જીવાદિપદ રૂપદ્વારોમાં નિરૂપિત કરે છે-'जीवेणं भंते! जीवभावेणं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'जीवे णं भंते! जीवभावे णं' હે ભગવન્ જીવ જીવપણાથી 'किं चरिमे अचरिमे' ચરમ છે? કે અચરમ? જેનો હમેશાં અંત થાય તે ચરમ છે અને જેનો અન્ત કયારેયપણ ન થતો હોય તે અચરમ છે. જીવ પોતાના જીવપણાની પર્યાયને શું કોઇપણ સમયે છોડશે? કે નહીં છોડે? એ પ્રમાણેનો આ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'नो चरिमे अचरिमे' હે ગૌતમ! જીવ પોતાના જીવપણાની પર્યાયને અન્ય-નારૂપથી કયારે પણ છોડશે નહીં જેનો અન્ત-વિનાશ હમેશાં થાય છે, તે ચરમ કહેવાય છે અને જેનો નાશ કોઈપણ સમયે ન થાય તે અચ-રમ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જીવભાવથી જીવનો કોઇપણ સમયે અન્ત-નાશ ન થાય તો તેનાથી એ જ સમજાય છે તે એ ભાવથી ચરમ નથી. પરંતુ અચરમ જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'नो चरिमे अचरिमे'-હે ગૌતમ! જીવ અત્યંતપણાથી પોતાના જીવ પર્યાયને કયારેય પણ છોડતો નથી. જેનો સર્વદા અંત-વિનાશ થઈ જાય છે તે ચરમ અને જેનો કયારેય અંત ન થાય તે અચરમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો ભાવ એ છે કે-જેનો જીવભાવથી કયારેય પણ જો અંતજ થતો નથી. તો તેથી એમજ સમજાય છે કે-તે એભાવથી ચરમ નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'नेरइए णं भंते नेरइयभावेणं पुच्छा' હે ભગવન્! નૈરયિક નૈરયિકપણાથી ચરમ છે? કે અચરમ છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा सिय चरिमे सिय अचरिमे' હે ગૌતમ! નૈરયિક કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્અચરમ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે નારક નરકથી નીકળીને ફરીને નરકગતિમાં ન જાય પણ મોક્ષમાં જાય તે નારક નૈરયિક ભાવને સર્વદા છોડી દે છે. તેથી તેને ચરમ કહ્યો છે. અને જે નારક એવો નથી તે અચરમ છે. એજ કારણથી અહિયાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે. 'एवं जाव वेमाणिए' એ જ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજવું. 'सिद्धे जहा जीवे' સિદ્ધ પોતાના સિદ્ધપણાની પર્યાયથી જીવની માફક સદા અચરમ છે, કેમકે તે પોતાની એ પર્યાયને હવે ત્રણેકાળમાં પણ છોડવાવાળા નથી. જે પ્રમાણે આ દંડક સૂત્ર એક વચનને લઇ કહ્યું છે-એજ રીતે બહુવચનો આશ્રય કરીને પણ દંડક બનાવી લેવું જેમ કે-'जीवाणं भंते! पुच्छा' હે ભગવન્ બધા જીવ જીવભાવથી શું ચરમ છે? કે અચરમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा'

ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ? બધા જીવો જીવપણાના પર્યાયથી 'नो चरिमा, अचरिमा' ચરમ નથી પણ અચરમ છે. કેમકે તે પોતાના જીવપણાની પર્યાયને કોઈવખત છોડતા નથી. એજ રીતે 'नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि०' સઘળા નૈરયિકો ચરમપણ છે. અને અચરમપણ છે. જે નારક નરકથી નીકળીને ફરીથી નરકગતિમાં નહીં જતાં મુક્તિમાં જાય છે. જેવી રીતે શ્રેણિકનો જીવ. હવે નરકથી નીકળીને મોક્ષમાં જશે તેવા નારકો નારકભાવથી ચરમ છે. અને જેઓ આવા નથી. તે નારકો તે ભાવથી અચરમ છે. 'एवं जाव वेमाणिया' આજ પ્રમાણે ચરમપણું અને અચરમપણું વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં પણ સમજવું. "सिद्धा जहा जीवा' જીવોની માફક સિદ્ધો હમેશાં અચરમ જ જે તેમ સમજવું. કેમકે જે રીતે જીવ પોતાની જીવ પર્યાયથી કોઈપણ સમયે રહિત થતા નથી. એજ રીતે સિદ્ધપણુ પોતાની સિદ્ધપર્યાયથી કોઇપણ સમયે છૂટવાના નથી તેથી તેઓ અચરમ છે, આહારદ્વાર–'आहारए' ઈત્યાદિ આહારક એકવચનની અપેક્ષા એ બધા જ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. જે આહારક મોક્ષગતિએ જશે તે ચરમ છે. જે મોક્ષગતિ નહીં પામે તે અચરમ છે.'पुहुत्ते णं चरिमा वि अचरिमा वि'અને બહુવચનથીપણ તેજ પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. 'अणाहारओ जीवो सिद्धोय एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो नो अचरिमो' આહારક જીવ અને સિદ્ધ એક વચનની અપેક્ષાથી અને બહુવચનની અપેક્ષાથી–બન્નેમાં ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અર્થાત અનાહારક ભાવપણાથી જીવ અને સિદ્ધ બેઉને અચરમ એટલા માટે કહ્યા છે કે–તેઓની અનાહારક અવસ્થા અપર્યવસિત હોય છે, અહિયાં સિદ્ધ અવસ્થાવાળા જીવ જ ગ્રહણ થયાં છે. અનાહારક જીવ અને સિદ્ધ એ બન્ને એકવચનથી અને બહુવચનથી ચરમ નથી પરંતુ અચરમ જ છે. અનાહારક જીવ અને અનાહારક સિદ્ધ એ રીતે બે આલાપક બને છે. "सेसट्ठाणेसु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ" બાકીના સ્થાનોમાં–નારકાદિપદોમાં –એક વચન અને બહુ વચનથી આહારકોના વિષયમાં જે પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમતા અને કદાચિત્ અચરમતાનું કથન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે જે જીવ નારકાદિપણાથી અનાહારક અવસ્થા ફરી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે ચરમ છે. અને અનાહારક અવસ્થા જે ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે.

૩ ભવસિદ્ધિકદ્વારમાં–"भवसिद्धिओ–जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे" ભવસિદ્ધિક જીવ પદમાં એક વચન અને બહુવચનથી–ચરમ છે. અચરમ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભવસિદ્ધિકરૂપથી ચરમ એ માટે કહેવાય છે કે સિદ્ધિની પ્રાપ્તિથી તે ભવસિદ્ધિકપણાની ચરમતાને પ્રાપ્ત

કરી લે છે. આ કથન "બધા જ ભવભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે" એ વચનની પ્રમાણુતાના આધારથી કહ્યું છે. "सेसट्ठाणेसु जहा आहारओ" નારકાદિ બાકીના સ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે કોઈ વાર તે ચરમ પણ થાય છે અને કોઈવાર તે અચરમ પણ થાય છે. જો તે સંસાર પ્રાપ્ત ન કરે તો ચરમ છે અને જો સંસાર પ્રાપ્ત કરે તો અચરમ છે. "अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अचरिमे" એક વચનથી અભવસિદ્ધિક જીવ ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અભવ્ય બધે જીવાદિપદોમાં ચરમ નથી, કેમ કે અભવ્યમાં ભવ્યપણુ હોઈ શકતું નથી. ',नो भवसिद्धिय नो अभव सिद्धिए जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धिओ" નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવ, જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનથી અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે અચરમ છે. કેમ કે તેઓ સિદ્ધ રૂપ હોય છે. અને જે સિદ્ધપણાની પર્યાયની અપેક્ષાથી સાદિ અનંત કહેવાય છે'

૪ સંજ્ઞિદ્વારમાં 'सन्नी जहा आहारओ' સંજ્ઞીજીવ સંજ્ઞિપણાથી કદાચિત્ ચરમ અને અને કદાચિત્ અચરમ કહેવાય છે. 'एवं असन्नी वि' એજ રીતે અસંજ્ઞીપણુ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. 'नो सन्नी नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदेय अचरिमे' નો સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेणं' એક-વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને મનુષ્યપદમાં તેઓ ચરમ છે. નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞીજીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં સિદ્ધ છે અને તે અચરમ છે. પરંતુ મનુષ્ય ચરમ છે. આ ચરમપણુ મનુષ્યમાં કેવલીની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું કેમકે કેવલજ્ઞાન થયા પછી તેને ફરીથી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થતો નથી.

૫ લેશ્યાદ્વાર-'सलेस्से जाव सुक्कलेस्सो जहा आहारओ' લેશ્યાવાળો જીવ યાવત્ શુકલ લેશ્યાવાળો જીવ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ થાય છે, અને કોઈવાર અચરમ થાય છે. તેઓમાં જેઓ મોક્ષગતિ પામતા નથી તેવા સલેશ્યજીવ અચરમ હોય છે. અને જેઓ મોક્ષગતિએ જાય છે. તેઓ ચરમ હોય છે. અહિં યાવત્પદથી કૃષ્ણલેશ્યાથી આરંભીને પદ્મલેશ્યા પર્યન્તની લેશ્યાઓ જેને છે તે સલેશ્યજીવ છે. તેમાં જે જીવને કૃષ્ણલેશ્યા છે, તે કૃષ્ણ-લેશ્યાવાળોજીવ છે, એજ પ્રમાણે નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુકલ આ બધી લેશ્યાવાળા જીવને પણ તે તે લેશ્યાવાળા સમજવા. 'नवरं जस्स जा अत्थि' આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા જે જીવને હોય તે જીવને તેજ લેશ્યાનો ઉદ્દેશ કરીને તે જીવમાં ચરમતા અને અચરમતાનો વિચાર કરી લેવો. 'अलेस्सो

जहा नो सन्नी नो असन्नी' લેશ્યાવિનાના જીવ નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી પ્રમાણે સમજવા અર્થાત્ લેશ્યા વિનાના જીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને એકવચનથી અને બહુવચનથી મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે.

દૃષ્ટિદ્વારમાં–'सम्मद्दिट्ठी जाव अणाहारओ' અનાહારક પ્રમાણે સમ્યદૃષ્ટિઓને સમજવા અર્થાત્ જેમ અનાહારકજીવ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ હોતા નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. સમ્યદૃષ્ટિવાળા જીવ અને સિદ્ધ અચરમ જ છે. કેમકે જીવને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વ નાશ પામે ત્યારે તેને ફરીથી જરૂર તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને સિદ્ધોનું જે સમ્યગ્દર્શન છે તે કદાપિ પતિત થવાવાળું હોતું નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ નારક વગેરે કોઇવાર ચમર અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે નારક વિગેરે નારકપણાની પર્યાય સાથે પતિત થયેલ સમ્યક્ત્વને ફરીથી પ્રાપ્ત ન કરે તે ચરમ છે. અને જે નારકપણાની સાથે પતિત થયેલા સમ્યક્ત્વને ફરીને પ્રાપ્ત કરશે તેઓ અચરમ છે. 'मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ' આહારક પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કોઈવાર ચરમ અને કોઇવાર અચરમ હોય છે. જે જીવ નારકથી નીકળીને ગુરૂના ઉપદેશથી મોક્ષ મેળવતા નથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપે અચરમ છે. તેમજ જે નારક વિગેરે મિથ્યાત્વ સાથે નારકપણાને ફરીથી નહીં પ્રાપ્ત કરે તે અપેક્ષાએ તે ચરમ છે. અને તેવા નારકપણાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે. 'सम्मामिच्छादिट्ठि एगिंदियविगलिंदियवज्जं सिय चरिमे सिय अचरिमे' એકેન્દ્રિય જીવોને અને વિકલેન્દ્રિયજીવોને મિશ્રદષ્ટિ હોતી નથી, તેથી અહિયાં તેને છોડી દીધા છે. જેથી તેને છોડીને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક વગેરે દંડકમાં મિશ્ર આલાપકમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય તેમ કહેવું ન જોઈએ આ પદ ઉપલક્ષણ રૂપે છે. તેથી સમ્યક્દષ્ટિના આલાપકમાં પણ 'એકેન્દ્રિયવજં' આ પદ લગાવી લેવું જોઈએ. કેમકે સિદ્ધાન્તમાં 'એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદન સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ કહ્યો છે. એ જ પ્રમાણે બીજે પણ જયાં જેની સંભાવના ન હોય ત્યાં તેનો ત્યાગ કરી લેવો. જેમ સંજ્ઞિપદમાં એકેન્દ્રિય વિગેરે અને અસંજ્ઞિપદમાં જ્યોતિષ્ક વિગેરેને છોડી દેવામાં આવ્યા છે. 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' જે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિને તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપણાની ફરીથી પ્રાપ્તિ થશે નહીં તે ચરમ છે. અને ફરીથી જેને તેની પ્રાપ્તી થશે તે 'पुहुत्तेण चरिमावि अचरिमावि' જે રીતે એકવચનના આશ્રયથી કોઇવાર ચરમ અને કોઇવાર

અચરમણુ કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે બહુવચનના આશ્રયથી પણ અહિયાં કોઇ-વાર ચરમપણું અને કોઈવાર અચરમપણું સમજવું

૭ સંયતદ્વારમાં—'संजओ जीवो मनुस्सो य जहा आहारओ' સંયતજીવ અને સંયતમનુષ્ય આહારક પ્રમાણે છે. જે જીવને સિદ્ધિગમન થઈ જવાથી ફરીથી સંયત નહીં બને તે સંયતજીવ ચરમ છે. પરંતુ જે પતિત થયેલાને સંયમ ફરીથી પ્રાપ્ત થશે તે સંયતજીવ અચરમ છે તેજ પ્રમાણે જે સંયમથી પતિત થયેલા મનુષ્યને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો ન હોય તે ચરમ છે અને જેને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો હોય તે અચરમ છે. જીવ અને મનુષ્ય જ કોઈવાર ચરમ અને કોઇવાર અચરમ છે. કેમકે તે બન્નેમાં જ સંયતપણું હોય છે. અન્ય જીવોમાં નહીં 'असंजओ वि तहेव' અસંયત જીવપણુ આહારકની માફક કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. ગુરૂ વિગેરેના ઉપદેશથી અસંયત મોક્ષ પામશે. 'संजया संजए वि तहेव' સંયતાસંયત પણ અસંયત પ્રમાણે ચરમાચરમ છે. સંયતાસંયત દેશવિરત હોય છે. એવો જીવ આહારક કોઈ વખત ચરમ હોય છે અને કોઈવાર અચરમ હોય છે 'नवरं जस्स जे अत्थि' જે જીવને સંયતા સંયતપણું હોય તેજ જીવને તે પ્રમાણે કહેવું બધાને નહીં સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્ય આ પદોવાળાને જ હોય છે. તેથી તે તેઓને જ કહેવું 'नो संजय नो असंजय नो संजयासंजओ जहा नो भवसिद्धय नो अभवसिद्धिओ' નો સંયત નો અસં-યત નો સંયતાસંયત સિદ્ધ છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કેમકે સિદ્ધ અવસ્થા નિત્ય જ હોય છે. જેથી તેમાં ચરમતા હોતી નથી.

કષાયદ્વારમાં–'सकसाई जाव लोभकसाई सव्वट्ठाणेसु जहा आहारओ' સકષાયી યાવત્ લોભકષાયી બધાસ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે છે. ક્રોધ વિગેરે કષાયવાળા જીવનું નામ સકષાય છે. ક્રોધકષાયવાળા, માનકષાયવાળા, માયાકષાયવાળા અને લોભકષાયવાળા જીવ બધા જીવસ્થાનોમાં કદાચિત્ ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. જે કષાયીજીવ મોક્ષ જવાના હોય તે સકષાયી અવ-સ્થાની અપેક્ષાએ ચરમ છે. અને મોક્ષ જવાના ન હોય તે અપેક્ષા એ સકષાયી અચરમ છે. જે નારક વિગેરે નરક વિગેરે વાળી કષાયિઅવસ્થા ફરીને પ્રાપ્ત કરવા વાળા ન હોય તે નારક વિગેરે સકષાયિરૂપથી ચરમ છે. અને તેનાથી જુદા પ્રકારના જે નારકાદિ છે. અર્થાત્ કષાયવાળી નારક વિગેરે અવસ્થાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર અચરમ છે. 'अकसाई

जीवपदे सिद्धे य नो चरिमो अचरिमो' અકષાયી જીવપદમાં અને સિદ્ધ પદમાં ચરમ હોતા નથી. પણ અચરમ છે. ઉપશાંત મોહાદિવાળા જીવ અકષાયી હોય છે, એવો તે જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ હોય છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કારણ કે જીવનું પતિત થયેલ અકષાયીપણુ ફરીથી અવશ્યંભાવી હોય છે. 'मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो' તથા મનુષ્ય પદમાં અકષાયીવાળા મનુષ્યપણાને ફરી પ્રાપ્ત ન કરવાવાળા ચરમ છે. અને જે અકષાયીવાળા મનુષ્યપણાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર હોય તે ચરમ છે.

જ્ઞાનદ્વાર--''णाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ' જ્ઞાની બધે જીવાદિપદોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રમાણે અચરમ છે. આ કથનનો આશય એવો છે કે-જ્ઞાનદ્વારમાં જીવ અને સિદ્ધ અચરમ હોય છે. કારણવશ જીવને વિદ્યમાન જ્ઞાનનો અભાવ થવા છતાં પણ ફરીથી તેને તે જ્ઞાનની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ દ્વારમાં તે અચરમ છે. અને સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે. તેથી તેઓ અચરમ છે. જે જ્ઞાનવાળા નારકાદિકોને ફરીથી જ્ઞાન સહિત નારકત્વાદિકની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેઓ ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન હોય તે અચરમ છે. 'सव्वत्थ' જીવથી આરંભીને સિદ્ધ પર્યન્તના પદોમાં એકેન્દ્રિયોને છોડીને સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા પ્રમાણે સમજવા.'आभिणिबोहियनाणी जाव मणपज्जवणाणी जहा आहारओ' આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃ પર્યવજ્ઞાની આભિનિબોધિક વગેરે જ્ઞાનીને-કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે નહીં તેથી તે ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન અચરમ છે. 'नवरं जस्स जं अत्थि' જે નારક વિગેરે જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થાય છે. તે જ જીવને તે આભિનિબોધિકજ્ઞાન કહેવું અન્યને નહીં. 'केवलणाणी जहा नो सन्नी नो असन्नी' કેવળજ્ઞાની નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી પ્રમાણે અચરમ છે. 'अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ' અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની આહારક પ્રમાણે સમજવા. અર્થાત્ તેઓ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં યાવત્પદથી મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની આ બે ગ્રહણ થયા છે. જે ફરીથી અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત ન કરે તે ચરમ છે. જે અભવ્યજીવ જ્ઞાનને ફરીથી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે અચરમ છે.

યોગદ્વારમાં—'सयोगी जाव कायजोगी जाव आहारओ' સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક પ્રમાણે કોઇવાર ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ

હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી મનોયોગી અને વચનયોગીનું ગ્રહણ થયું છે. 'जस्स जो जोगो अत्थि' જે જીવને મનોયોગ વિગેરે જે યોગ હોય છે. તેને તેજ યોગ કહેવો 'अजोगी जहा नो सन्नी नो असन्नी' ચૌદમાં ગુણસ્થાનનાં રહેલા જીવને અયોગી કહ્યા છે. આ અયોગી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે. 'सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तोय जहा अणाहारओ' સાકારોપયોગ યુક્ત અને અનાકારોપયુકત જીવ અનાહારક પ્રમાણે જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનમાં ચરમ હોતા નથી. પરંતુ અચરમ છે. અને બીજે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. 'सवेदगो जाव नपुंसकवेदगो जहा आहारओ' સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં યાવત્પદથી સ્ત્રી પુરૂષ વેદનું ગ્રહણ થયું છે. 'अवेदओ जहा अकसाई' અવેદક જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ નથી પરંતુ અચરમ છે. મનુષ્યપદમાં અવેદક કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ' સશરીરી યાવત્ કાર્મણ શરીરી આહારક પ્રમાણે અહિં યાવત્પદથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ આશરીરો ગ્રહણ થયા છે. સરીરી, આહારક પ્રમાણે કોઈવાર ચરમ અને કોઇવાર અચરમ હોય છે. 'नवरं जस्स जं अत्थि' જે જીવને જેવું શરીર હોય છે, તે જીવને તેવા શરીરના સંબંધથી જ ચરમપણું અને અચરમપણું સમજવું. 'असरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' અશરીરી નોભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે બધા પદોમાં ચરમનથી પરંતુ અચમજ છે. 'पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहि अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ' આહારક પ્રમાણે પાંચ પર્યાપ્તિઓથી પર્યાપ્ત જીવ અને પાંચ અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્તજીવ કોઇવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. 'सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा' બધા પદોમાં એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને દંડક બનાવી લેવા 'इमा लक्खणगाहा' આ લક્ષણ ગાથા ચરમપણા અને અચરમપણાની સંગ્રાહક છે. 'जो जे' ઈત્યાદિ જે જીવ અને નારકાદિ જીવપણાને અને નારકાદિ ભાવને ચાહતો તે પતિત ન હોય કે પતિત હોય ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ વિગેરે તે ભાવની અપેક્ષાથી અચરમ હોય છે. તથા જે જીવાદિના જે જીવાદિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી અત્યન્તવિયોગ–સર્વથા વિરહ હોય છે. તે જીવાદિ તે ભાવની અપેક્ષાથી ચરમ હોય છે.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે બધું સત્ય જ છે. હે ભગવાન્ આપનું તે સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી. નમસ્કાર કર્યા વન્દના અને નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ।। સૂ૦ ૨ ।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ।।૧૮-૧।।

કાર્તિકશેઠ કે ચરમત્વ કા નિરૂપણ

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અઢારમાં શતકના પહેલાં ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિક દેવની તદ્ભાવની અપેક્ષાથી ચરમતા અને અચરમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં જે વૈમાનિક વિશેષ જે ભાવથી ચરમ થાય છે તે જ ભાવના સંબંધને લઈને કાર્તિક શેઠનું ચરમપણું બતાવવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'विसाहा नामं नयरी होत्था' વિશાખા નામની નગરી હતી. 'वन्नओ' ઔપપાતિપ સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચંપાનગરી પ્રમાણે આ નગરીનું વર્ણન સમજવું. बहुपुत्तिए' તેમાં બહુપુત્રિક નામનું ઉદ્યાન હતું 'वन्नओ' પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાન પ્રમાણે આનું પણ વર્ણન સમજવું 'सामी समोसढे' મહાવીર સ્વામી તે ઉદ્યાનમાં પધાર્યા 'जाव पज्जुवासइ' પરિષદ તેમને વંદન કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના સંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ્ પોતપોતા સ્થળે પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમસ્વામી પ્રભુની પર્યુપાસના કરતા હતા તે સમયે 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયે 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे' દેવેન્દ્ર દેવના ઇન્દ્ર દેવરાજ વજ્રપાણી પુરંદર એવો શક્ર "एवं जहा सोलसमसए बितिय उद्देसए' સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે કથન પ્રમાણે 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं' દિવ્ય યાન વિમાનપર બેસીને 'आगओ' સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિવાળો થઈને આવ્યો. સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે શક્રના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. અથવા શક્રના આગમનનું કારણ પ્રગટ કર્યું છે,

છે, અને આગમનનો પ્રકાર બતાવેલ છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિં પણ સમજવું શક્રે પોતાના અવધિજ્ઞાનદ્વારા જંબૂદ્વીપમાં સુધર્મ સભામાં બિરાજમાન પ્રભુને જ્યારે જોયા, ત્યારે જોઇને તેજ સમયે શક્ર ત્યાં આવ્યો. સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં શક્રની સાથે તેના આભિયોગિક દેવનું આગમન ભગવાન્ પાસે કહ્યું નથી. પરંતુ અહિયાં તે કહ્યું છે એ જ વાત 'नवरं अत्थ आभिओगिया वि अत्थि' આ પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. 'जाव बत्तीसविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' અહિં આવીને તેણે બત્રીસ પ્રકારની નાટ્યવિધિ બતાવી 'उवदंसेत्ता जाव पडिगए' નાટ્યવિધિ બતાવીને તે શક્ર પાછો ગયો તે પછી 'भंतेत्ति भगवं गोयमे' હે ભગવન્ એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને ગૌતમ સ્વામીએ 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિયાં યાવત્પદથી "वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा" ઇત્યાદિ પદો ગ્રહણ થયા છે. "जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्टंतो" ત્રીજા શતકમાં ઇશાનેન્દ્રના વિષયમાં નાટ્યવિધિના દર્શન પ્રકરણમાં કૂટાકાર શાળાનું દૃષ્ટાંત બતાવેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે દૃષ્ટાંત અહિયાં પણ સમજવું. તેમ જ ત્યાં ગૌતમ સ્વામીએ ઇશાનેન્દ્રના પૂર્વભવ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ છે, તેજ પ્રમાણે તેવી જ રીતનો પ્રશ્ન અહિં પણ શક્રને ઉદ્દેશીને કરી લેવો. આ સઘળો ત્રીજા શતકનો વિષય અહિયાં "जाव अभिसमन्नागया" યાવત્ પૂર્વભવોપાર્જીત પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ છે.—આ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવો. અહિયાં યાવત્પદથી "सा दिव्वा देविड्ढि दिव्वा देवज्जुई, लद्धा पत्ता" વિગેરે પદો ગ્રહણ કરાયા છે. 'गोयमा!' હે ગૌતમ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને "समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું—"तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिनापुरे नामं नयरे होत्था" તે કાલે અને તે સમયે તે જંબૂદ્વીપ નામના મધ્યદ્વીપમાં ભરત ક્ષેત્રમાં હસ્તિનાપુર નામનું નગર હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન ચંપાનગરીના પ્રમાણે સમજવું. 'सहस्संबवणे उज्जाणे" તેમાં સહસ્રામ્રવન એ નામનું ઉદ્યાન હતું. "वण्णओ" પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની માફક તેનું વર્ણન સમજવું. "तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे" તે હસ્તિનાપુર નગરમાં 'कत्तिए नामं सेट्ठी परीवसइ" કાર્તિક નામનો શેઠ રહેતો હતો. "अड्ढे जाव अपरीभूए" તે ઘણો જ ધનવાન હતો. યાવત્ અપરીભૂત-કોઈથી પરાજય ન પામે તેવો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી બહુ ધન, ધાન્ય, ગાય, ગવેલક વિગેરેથી યુક્ત હતો. "बहुजनेन" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "णेगम

पढमासणिए" નૈગમ શબ્દનો અર્થ વણિક્ જન થાય છે. વણિક્ જનોમાં તેને મુખ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તેથી તેને પ્રથમાસનિક કહ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે કાર્તિક શેઠ આ બધાનો પોષણ કરનાર હતો. કહ્યું પણ છે કે "जिणधम्मभाविएणं इत्यादि" જિનધર્મથી વાસિત આત્મા હતો પરમ ધર્માત્મા હતો એટલે કે કેવળ ધર્મથી બીજાને સહાયક થવાથી શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ જે પોતાના ધનથી પણ એક હજાર આઠ પોતાના સાધર્મિક બંધુઓને સહાયતા કરે છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાના જેવા શ્રેષ્ઠ બનાવી લે છે. તેને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તેજ કારણથી "णेगमट्ठसहस्सस्स" તેણે એક હજાર આઠ વણિક જનોને પોતાના "बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य" અનેક પ્રકારના ગ્રહસ્થ સંબંધી કૃત્યોમાં તેની ધર્મારાધનમાં સુસંરક્ષણ કરવા વાળા કાર્યમાં તેમજ પોતાના અંગત સંબંધી વિગેરે જનોમાં સન્માન કરવા ઇષ્ટ રૂપ કાર્યોમાં ગુમાસ્તા મુનીમ તરીકે રાખ્યા હતા. દરેક સમયે કાર્તિક શેઠ તેઓને સહાયક થતો હતો. તેમજ તેઓને ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તેના કારણોની તરફ તે સદા તત્પર રહેતો હતો. જેમકે ખેતી કરવામાં તેઓને મદદ પહોંચાડવી. પશુ પાલનમાં સહાયતા પહોંચાડવી. વ્યાપારમાં મદદ કરવી વિ. વિ. તે એટલું જ કરતો ન હતો પરંતુ "कोडुंबेसु य" સ્વજન અને પરજન સંબંધી જેઓ કુટુંબીઓ હતા તેઓને પણ તે દરેક કાર્યોમાં તેજ રીતે સહાયતા આપવામાં પાછો પડતો ન હતો. આ કાર્તિક શેઠ-રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચિત્ર સારથી પ્રમાણે પોતાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સાવચેત રહેતો હતો. એજ વાત "एवं जहा रायप्पसेणइज्जे" એ સૂત્રાંશથી બતાવેલ છે. અર્થાત્ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં ચિત્ર સારથીનું વર્ણન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન કાર્તિક શેઠના સંબંધમાં પણ સમજવું ત્યાંનું આ વર્ણન "चक्खुभूए" નેત્રરૂપ હતો આ પદ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેથી એ વાત સૂચિત થાય છે કે-' मंतेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य ववहारेसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सहस्से वि कुडुंबस्स मेढीपमाणं, आहारो, आलंबणं चक्खूमेढीभूए, पमाणभूए, आलंबणभूए, चक्खू-भूए, सव्वकज्जवड्ढावए याविहोत्था" આ કાર્તિક શેઠ મંત્રણામાં-દેશ અને રાજ્યના હિત માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં-ગુહ્યોમાં-પરસ્ત્રી ગમન વિગેરે હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોના નિવારણ કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં 'રહસ્યોમાં-બાલહત્યા વિગેરે રૂપ અત્યંત હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોને દૂર કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં, વ્યવહારમાં એટલે કે બાંધવ (ભાઇ) વિગેરેની તેઓ દ્વારા આચરેલા લોક વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓના પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે શુદ્ધિમાં અને નિશ્ચયોમાં પૂર્ણનિર્ણયોમાં પૂછાતો હતો કેમકે તે તેઓમાં મેધી હતો. ખળામાં એક થાંભલો ખોડવામાં આવે છે તેનું નામ મેધી છે. આ મેધીમાં અનાજ મસળવા માટે બળદો બંધાય છે, બળદો તે મેધીની સહાયતાથી અનાજ

મસળે છે. તેજ પ્રમાણે આ કાર્તિક શેઠની સહાયતા લઈને તેનું સમસ્ત કુટુંબ મંડલ ખળાના ધાન્ય પ્રમાણે બધા કર્તવ્યોનું વિવેચન કર્યા કરતા હતા. તેમજ આ કાર્તિક શેઠ પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણની માફક પ્રમાણરૂપ હતો. કેમકે તેણે વિચારેલ અર્થ બરોબર તેજરૂપે થતો. તથા બધા કાર્યોમાં લોકોનો ઉપકારી હતો-તેથી તેઓનો તે આધાર હતો જેવી રીતે આધેય (પદાર્થ) ને આધાર ઉપકારી હોય છે. આપત્તિરૂપ ખાડમાં પડવાવાળા મનુષ્યોને દોરીની માફક આલમ્બનરૂપ હતો. કેમકે તેને તે આપત્તીરૂપ ખાડામાંથી પડવા દેતો ન હતો. જેમ આંખો બહારનો પદાર્થ બતાવે છે. તેજ પ્રમાણે તે પણ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના વિષયરૂપ પદાર્થો તેઓને સમજાવતો હતો. તેથી તેઓને આંખની માફક આંખરૂપ હતો. મેધીથી આરંભીને ચક્ષુ સુધીના શબ્દોમાં ભૂત શબ્દ જોડવાથી કાર્તિકશેઠ મેધીભૂત હતો. મેધી જેવો હતો. વગેરે અર્થ સમજી લેવો. આ કાર્તિકશેઠ સર્વકાર્ય વર્ધાપક અર્થાત્ પારકરનાર પણ હતો આ રીતે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાંનું આ પ્રકરણ અહિંયાં સમજવું 'णेगमट्ठसहस्सस्स सयस्सय कुडुंबस्स' આ કાર્તિકશેઠ એક હજાર આઠ વણિકજનોનું અને પોતાના કુટુંબનું 'आहेवच्चं' અધિપતિપણું 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' કરતો થકો યાવત્ તેઓનું પાલન પોષણ કરતો "समणोवासए' શ્રમણજનોની ઉપાસના કરવામાં તત્પર રહેતો હતો. આ રીતે તે શ્રાવકપણાને સારી રીતે દીપાવતો. અહીં યાવત્પદથી 'पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगं आणाईसर सेणावच्चं' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પુરોનું અધિપતિપણું સ્વામીપણું મહાન્પણુ અતિમહાન્પણું અને સેનાપતિપણાને નિભાવતો. 'अहिगयजीवाजीवे जाव विहरइ' કાર્તિકશેઠ જીવ અને અજીવના તત્વના સ્વરૂપને જાણવાવાળો હતો અહિયાં પણ યાવત્ પદથી 'उपलब्धपुण्यपापः' એ વાકયથી આરંભીને 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिग्रहितैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्' અહી સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયેલ છે. આ પાઠની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં તુંગિકા નગરીના શ્રાવકના વર્ણનમાં કરેલ છે. તે ત્યાંથી જોઇ લેવી. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' મુનિસુવ્રત નામના અર્હન્ જેવો પોતાના શાસનકાળમાં ધર્મના આદિ કર્તા હતા. 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' સોળમાં શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે અહિયાં આવ્યા. સોળમાં શતકમાં પણ 'जाव' પદનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેથી ત્યાં પણ પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં આવેલ પાંચમાં સૂત્રની ટીકામાં વર્ણવેલ મહાવીરસ્વામીના પ્રકરણને

ગ્રહણ કર્યું છે. જેથી તે બધું જ પ્રકરણ અહિયાં પણ ગ્રહણ થયેલ છે તેમ સમજવું જો તે પ્રકરણમાં અને આ મુનિસુવ્રતના પ્રકરણમાં કંઈ પણ વિશેષપણું હોય તો તે ફક્ત નગર–અને ઉદ્યાનની બાબતમાં જ છે. મહાવીર પ્રભુનું આગમન રાજગૃહનગર અને ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. અને મુનિ સુવ્રતનું આગમન હસ્તિનાપુરનગર અને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. જેથી ત્યાં કહેલ બધું જ કથન અહીં પણ કરી લેવું. 'जाव परिसा पज्जुवासइ' યાવત્ મુનિસુવ્રત અર્હંતનું આગમન સાંભળીને પરિષદા–નગરથી નીકળી તેણે મુનિસુવ્રતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા પ્રભુએ તેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. પરિષદાએ તેઓની પર્યુપાસના કરી ''तएणं से कत्तिए सेट्ठी'' તે પછી તે કાર્તિક શેઠ ''इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ'' પ્રભુના આગમન રૂપ કથા જાણી ત્યારે તે હૃષ્ટતુષ્ટ અને આનંદયુક્ત ચિત્તવાળો થયો, પ્રીતિયુક્ત ચિત્તવાળો થયો અત્યંત સૌમનસ્યિત થયો. ''एवं जाव एक्कारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ'' અગિયારમાં શતકમાં સુદર્શન શેઠના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે તેજ પ્રમાણે તે કાર્તિક શેઠ પણ મુનિસુવ્રત પ્રભુને વંદના કરવા નીકળ્યો. ''जाव पज्जुवासइ'' તેણે યાવત્ પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. અહિં યાવત્ પદથી—''स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पंचाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतं हस्तत्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते'' આ કથન ગ્રહણ થયું છે. આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. ''तए णं मुणिसुव्वए अरहा'' તે પછી મુનિસુવ્રત અર્હંતે ''कत्तियस्स सेट्ठिस्स'' કાર્તિક શેઠ તેમજ ત્યાં આવેલ તે પરિષદાને ''धम्मकहा जाव परिसा पडिगया'' ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને તે પછી કાર્તિક શેઠ મુનિસુવ્રત પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને યાવત્ પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ''तए णं कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' અને તેને હૃદયમાં કરીને ''हट्ठतुट्ठ, उट्ठाए उट्ठेइ'' તે ઘણો જ હૃષ્ટતુષ્ટ–અને આનંદ ચિત્તવાળો થયો અને પોતે જ પોતાની જાતે જ તે સ્થાનથી ઉઠ્યો અહિયાં ''प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद् हृदयः' આ પદો પણ સમજવા. ''मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी'' તેણે ઉઠીને મુનિસુવ્રત અર્હન્તની આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું—''जाव एवमेयं भंते! सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं' पत्तियामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्ठेमि णं भंते!

निग्गंथं पावयणं'' હે ભગવન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે યાવત્ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન તે પ્રમાણે જ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'सद्दहामि णं भंते'' એ વાકયથી આરંભીને ''अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गथं पावयणं'' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. અને તે પાઠ ''जाव''થી ''जहेयं तुब्भे वयह'' અહિં સુધી લીધેલ છે. અહિયાં જે યાવત્પદ આપેલ છે. તેનાથી ''तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते!'' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'णवरं देवाणुप्पिया'' હે દેવાનુ પ્રિય! ''नेगमट्ठसहस्सं आपुच्छामि'' હું એક હજાર આઠ વણિક જનોને પૂછું છું અને તેઓને પૂછીને ''जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेमि'' જ્યેષ્ઠ પુત્રને મારા સ્થાને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવા માટે સ્થાપું છું ''तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि'' તે પછી ત્યાંથી આવીને હું આપ દેવાનુ પ્રિયની પાસે દીક્ષા લેવા ચાહુ છું. આ પ્રમાણે કાર્તિક શેઠનું કહેવું સાંભળીને ''जहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह'' હે દેવાનુપ્રિય જે પ્રમાણે તમને સુખ લાગે તે પ્રમાણે કરો. પરંતુ કલ્યાણના માર્ગમાં આવવામાં વિલંબ ન કરો એ પ્રમાણે પ્રભુએ તેને કહ્યું. ॥ સૂ. ૧ ॥

કાર્તિકશેઠ કા દીક્ષાગ્રહણ આદિ કા નિરૂપણ

કાર્તિક શેઠની દીક્ષા વિગેરે વિષયની વક્તવ્યતા–

''तए णं से कत्तिए सेट्ठी'' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—''तए णं से कत्तिए सेट्ठी'' તે પછી તે કાર્તિક શેઠ 'जाव पडिनिक्खमइ'' યાવત્ પદથી मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए, मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अंतियाओ सहस्संबवणाओ उज्जाणाओ'' એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. મુનિસુવ્રત ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો હર્ષ અને સંતોષ થયો. મનમાં પ્રેમ છવાઇ ગયો. અત્યંત અનુરાગથી તેનું મન ભરાઈ ગયું અપાર હર્ષથી તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું તે પછી તેણે મુનિસુવ્રત ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને મુનિસુવ્રત ભગવાન પાસેથી ઉઠીને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી બહાર નીકળ્યો. આ રીતે તે કાર્તિક શેઠ મુનિ સુવ્રત અર્હંત પાસેથી ઉઠીયે તે સહસ્રામ્ર વનમાંથી બહાર નીકળ્યો, બહાર નીકળીને ''जेणेव हत्थिणापुरे नयरे'' જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું. અને ''जेणेव सएगिहे'' તેમાં જ્યાં પોતાનું ઘર હતું. ''तेणेव उवागच्छइ'' ત્યાં તે આવ્યો. ''उवागच्छित्ता नेगमट्ठसहस्सं सद्दावेइ'' ત્યાં આવીને તેણે એક હજાર આઠ વણિક જનોને બોલાવ્યા ''सद्दावित्ता एवं वयासी'' બોલાવીને તેઓને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું. ''एवं खलु देवाणुप्पिया मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते'' હે દેવાનુપ્રિયો મેં મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસેથી ધર્મનો

ઉપદેશ સાંભળ્યો છે. ''से वि य धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए'' તે ધર્મ મને ઇષ્ટ–હિતકારક લાગ્યો છે. પ્રતીષ્ટ વારંવાર મારી રૂચિ તે ધર્મને ગ્રહણ કરવા માટે મને પ્રેરણા કરે છે. અભિરૂચિત–હું ચાહું છું કે ઘણી જ જલદીથી હું આને સ્વીકારી લઉં ''तए णं अहं देवाणुप्पिया ! संसार भयुव्विग्गो जाव पव्वयामि'' તેઓની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળીને હું આ સંસારમાં હવે રહેવાથી ભયભીત બન્યો છું. જેથી હું યાવત્ પ્રવ્રજીત થવાને ચાહું છું. અહિયાં યાવત્ પદથી એ બતાવ્યું છે કે હે દેવાનુપ્રિયો હું તો ભગવાન્ પાસેથી અભિલષિત ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન યાવત્ જન્મ–મરણથી ભયભીત થયો છું. જેથી આ સંસાર છોડીને મુનિસુવ્રત પાસે સંયમ ધારણ કરીશ. ''तं तुब्भेणं देवाणुप्पिया ! किं करेह किं ववसह'' પરંતુ હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે બધા શું કરવા ધારો છો ? શું વ્યવસાય કરશો ? ''किं भे हियइच्छिए किं भे सामत्थे'' આપની હૃદયની શું અભિલાષા છે ? આપનામાં શું શક્તિ છે ? અર્થાત્ હું સંસારને છોડીને દીક્ષા ધારણ કરીશ–તે પછી આપ બધા શું કરશો ? આપ સૌમાં એવી તાકાત છે ? કે તમો સૌ મારૂં અનુકરણ કરી શકો ? તો શું તમો સૌ મારી સાથે જ રહેવા ઇચ્છો છો ? કે અહિં સંસારમાં જ રહેવા ઇચ્છો છો ? 'तए णं तं नेगमट्ठसहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी'' કાર્તિક શેઠનું આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળીને તે એક હજાર આઠે વણિકજનોએ તેઓને કહ્યું કે–''जइ णं देवाणुप्पिया'' હે દેવાનુપ્રિયો ! જો આપ संसारभयुविग्गा'' સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઇ રહ્યા છો અને ''जाव पव्वइस्संति'' યાવત્ સંસાર છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરો છો. અહિં યાવત્પદથી ''भीता जन्ममरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्य अन्तिके'' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તો ''अम्हं देवाणुप्पिया'' હે દેવાનુ-પ્રિય ! અમોને ''किं आलंबणे वा'' આપના શિવાય બીજું શું અવલમ્બન છે ? ''आहारे वा'' શું આધાર છે ? અર્થાત્ સહારો બીજો શું છે ? 'पडिबंधे वा'' શું પ્રતિબંધ છે ? કે અમોને કોણ રોકનાર છે ? કે જેથી અમે બધા આ સંસારમાં રહી શકીએ ? જેથી ''अम्हे वि णं देवाणुप्पिया'' હે દેવાનુપ્રિય ! અમો પણ ''संसारभयुव्विग्गा जम्मणमरणाणं'' સંસાર ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા છીએ અને જન્મ મરણના દુઃખોથી ત્રાસી ગયા છીએ તેથી ''देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामो'' આપ દેવાનુપ્રિયની સાથે જ મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસે મુંડિત થઈને આ ગૃહસ્થ વસ્થાનો ત્યાગ કરીને અનગાર અવસ્થાને ધારણ કરીશું. ''तए णं से कत्तिए सेट्ठी'' તે બધા વણિકજનોનું એવું કથન સાંભળીને તે

કાર્તિક શેઠે "तं णेगमट्ठसहस्सं एवं वयासी" તે એક હજાર આઠ વણિક જનોને આ પ્રમાણે કહ્યું "जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे" હે દેવાનુપ્રિયો ! જો તમે બધા "संसारभयुव्विग्गा भीया जम्ममरणाणं" વાસ્તવિકપણે સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા હો, અને જન્મ મરણના દુઃખાથી ત્રાસી ગયા હો ? અને તેજ કારણથી "मए सद्धिं मुणिसुव्वय० जाव पव्वयह" મુનિસુવ્રત પાસે મારી સાથે દીક્ષા લેવા ચાહતા હો તો "तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે બધા "सएसु गिहेसु" પોતપોતાને ઘેર જાઓ અને "विउलं असणं० जाव उवक्खडावेह" વિપુલ પ્રમાણમાં અશન-યાવત્-ચારે પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવો અને તે પછી "मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेह" મિત્રો જ્ઞાતિજનો યાવત્ સ્વજનો સંબંધીજનોને આમંત્રિત કરો. અને પોતપોતાના મોટા પુત્રોને પોતપોતાના કુટુંબમાં સ્થાપો. "ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते आपुच्छह" તે પછી તે મિત્રજનોને જ્ઞાતિજનોને અને જયેષ્ઠ પુત્રનો પૂછો 'आपुच्छेत्ता" પૂછીને "पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहह" એક હજાર પુરૂષો જેને ઉપાડી શકે તેવી પાલખી પર બેસો "दुरुहित्ता मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेहिय" તેમાં બેસીને મિત્ર જ્ઞાતિ વિગેરે જનોએ અને જયેષ્ઠ પુત્રથી "समणुगम्ममाणमग्गा" જેનો માર્ગ અનુગમ્યમાન છે. અર્થાત્ તે બધા જેની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા છે એવા તમે "सव्वड्ढीए" પોતપોતાના પૂર્ણ વૈભવ સાથે "जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव" વાજાઓના તુમુલનાદ પૂર્વક જલ્દીથી "मम अंतियं पाउब्भवह ' મારી પાસે આવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તમો બધા પોતપોતાના મિત્રો વિગેરેને અને પોતપોતાના જયેષ્ઠ પુત્રને તમારા સ્થાને મૂકીને તે પછી તેઓને દીક્ષા લેવાના વિષયમાં પૂછીને તે પછી પાલખીમાં બેસીને જલદીથી મારી પાસે આવો "तए णं नेगमट्ठ" કાર્તિક શેઠના આ કથનને તે એક હજાર આઠ વણિકજનોએ વિનય પૂર્વક સારી રીત સ્વીકારી લીધું, "पडिसुणेत्ता" સ્વીકારીને "जेणेव साइं २" તેઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા. "उवागच्छित्ता विऊलं जाव उवक्खडावेह" ઘેર જઈને તેઓએ વિપુલપણાથી ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવ્યો. "उवक्खडावेत्ता मित्तनाइ" અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ પ્રકારના ચારે આહારને તૈયાર કરાવીને "मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेंति" તે બધા મિત્રો, જ્ઞાતિજનોની સાથે તેઓએ પોતપોતાના મોટા પુત્રને કુટુંબમાં સ્થાપિત કર્યા. "ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्तेय आपुच्छइ" કુટુંબમાં તેઓને જયેષ્ઠ પુત્રોને સ્થાપીને પછી તેઓએ દીક્ષા લેવાની બાબતમાં પોતપોતાના જયેષ્ઠ પુત્રને અને જ્ઞાતિજન વિગેરેને પૂછ્યું "आपुच्छेत्ता" પૂછીને "पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति" બેસીને

"मित्तणाइ जाव परिजणेहिं०" તેઓની પાછળ પાછળ તેઓના મિત્રો, જ્ઞાતિ જનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો તેમજ જ્યેષ્ઠ પુત્રો ચાલતા હતા. "सव्वइढीए जाव रवेणं" તે બધા વણિક્જનો પોતપોતાની પૂર્ણ ઋદ્ધિ ની સાથે ઘેરથી નીકળયા. તેઓની આગળ આગળ વાજાઓનો તુમુલ અવાજ થતો હતો. અહિંયા યાવત્પદથી 'सव्वज्जुइए, सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं, सव्वादरेणं, सव्वविभूईए, सव्वविभूसाए, सव्वसंभमेणं, सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारेणं, सव्वतुडियसद्दसंनिणाएणं, महया इड्ढीए, महया जुईए, महया बलेणं महया समुदएणं, महया वरतुडिय-जमगसमगप्पवाइएणं-संख-पणव-पटह-भेरी-झल्लरी-खरमुही, हुडुक्क, मुरय, मुयंगदुंदुहिणिग्घोसणाइय' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ તમામ પદોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રપર મેં પીયૂષવર્ષિણી ટીકા બનાવી છે તેમાં જોઇ લેવું તાત્પર્ય એ છે કે—

"सव्वजुईए" સઘળા વસ્ત્ર અને આભૂષણોના પ્રભાવ વડે "सव्वबलेणं" પોતાની તમામ સેનાઓ વડે પોતાના સઘળા પરિજનો વડે આદર સત્કાર રૂપ સઘળા પ્રયત્નો વડે પોતાના સમસ્ત ઐશ્વર્ય વડે તમામ પ્રકારના વસ્ત્રાભરણની શોભા વડે ભક્તિ જનિત અત્યંત ઉત્સુકતા વડે સર્વ પ્રકારના પુષ્પો વડે સર્વ પ્રકારના ગંધ દ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારની માળાઓ વડે તેમજ સર્વ પ્રકારના અલંકારો વડે સર્વ પ્રકારના વાજીંત્રોના મધુર ધ્વનિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની ઋદ્ધિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની દ્યુતિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની સેના વડે પોતાના વિશેષ પ્રકારના પરિજનો વડે એક સાથે વગાડવામાં આવતા વાજાઓના મનોહર મહાધ્વની વડે શંખ, પણવ, પટહ, ભેરી ઝલ્લરી, ખરમુહી, હુડુક મુરજ મૃદંગ અને દુંદુભિના નિર્ઘોષની પ્રતિધ્વનિ વડે કહેવાનો ભાવ એ છે કે—

આ રીતે તે બધા વણિક્જનો અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ અને સમૃદ્ધિથી યુકત થઇને તેમજ વાજાઓના અત્યંત અવાજે સાથે જરાપણ વિલમ્બ કર્યા વિના તે કાર્તિક શેઠે પાંસે આવ્યા. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' તે પછી કાર્તિકશેઠે 'विउलं' વિપુલ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વદિમ એરીતનો ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરવીને—એટલે કે સોળમાં શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં વર્ણવેલા ગંગદત્ત ગાથાપતિ પ્રમાણે બધું કર્તવ્ય કરીને યાવત્ મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સંબંધી, પરિજન અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે અને તે એક હજાર આઠ વણિક્જનો પણ જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે, તેમજ જેની આગળ વાજાઓનો અવાજ થઈ રહ્યો છે, એ રીતે પોતાના પૂર્ણ વૈભવની સાથે 'हत्थिणापुरे णयरे' હસ્તિનાપુર નગરની બરોબર વચ્ચોવચ્ચથી (રાજમાર્ગથી) નીકળ્યો. અને જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પહોંચ્યો ત્યાં પહોંચતાં તેણે ભગવાન્ મુનિસુવ્રતના છત્રાદિરૂપ તીર્થંકરના અતિશયો (ચિહ્નો) ને જોયા. તેને જોઈને તેણે પાંચ પ્રકારના અભિગમથી ભગવાનને ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા, વદંના નમસ્કાર કરીને તે પછી તે બન્ને હાથ જોડીને તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પર્યુપાસના કરીને તે પછી તેણે

આ પ્રમાણે કહ્યું-'आलित्ते णं भंते लोए' હે ભગવાન્ આ જગત્ ઠંડી, ગરમી, વિગેરે જુદા જુદા ઉપસર્ગ અને પરીષહરૂપ અને જન્મ, મરણરૂપ, જ્વાળા માળાથી વ્યાપ્ત થયું છે-અર્થાત્ બળી રહ્યું છે. 'पलित्ते णं भंते लोए' અત્યંતરૂપથી બળી રહ્યુ છે. 'आलित्तपलित्ते णं भंते ! लोए' હે ભગવન્ આ જગત્ અત્યંતરૂપથી જ્વલિત-પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યું છે. 'जराए मरणेणय, से जहाणामए केइ गाहावई अगारंसि झियायमाणंसि जे से तत्थ भंडे भवइ, अप्पभारे मोल्लगुरुए, तं गहाय आयाए एगंतमंते अवक्कमइ, एस मे नित्थारिए समाणे पच्छापुराए हियाए, सुहाए, खेमाए, निस्सेयसाए' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ બધા પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્કંદકના પ્રકરણમાં કરવામાં આવી છે. જેથી ત્યાંથી તે સમજી લેવી જેવી રીતે ગઢપણ અને મરણના ભયથી અલોક-સંસાર સળગેલો છે. વધારે પ્રમાણમાં સળગેલો છે. ગાથાપતિના બળતા ઘરમાંથી બહાર કાઢેલ અલ્પભાર અને બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુ તેને ભવિષ્યમાં હિતકરક થાય છે. તેજ પ્રમાણે 'मम वि एगे आया भंडे' આ આત્મા છે. તે પણ-એક રત્નવિગેરેથી ભરેલા પટારા જેવો છે. મારા ઈચ્છિત અર્થને પૂરનાર હોવાથી મને તે ઈષ્ટ છે. પનાડનાર હોવાથી-કાન્ત છે. સુખઉપજાવનાર હોવાથી પ્રિય છે. શુભગતિ દેનાર હોવાથી મનોહર છે, જે પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ કાળે નાશ પામતું નથી. તેવા અક્ષયસુખને આપનાર હોવાથી મનોડમ છે. એટલા માટે આ મારો આત્મા જન્મ, જરામરણ વિગેરે અગ્નિથી બળતા એવા આ સંસારથી નીકળીને 'संसारवुच्छेयकरे' સંસાર વિનાશના કરનાર જન્મમરણનું નિવારણ કરનાર થશે. 'तं इच्छामि णं भंते !' તેથી હે ભગવન્ હું આ એક હજાર આઠ વણિકજનો સાથે આપની પાસે દીક્ષા ધારણ કરૂં એવી કામના છે. અને આપ મને ધર્મોપદેશસંભળાવો તેવી ઇચ્છા કરી રહ્યો છું. અહિં યાવત્પદથી 'सयमेव मुंडावित्तं, सयमेव सेहावित्तं, सयमेव सिक्खावित्तं, सयमेव आयार गोयरविणयवेणइयचरणकरणजायामायावत्तियं' અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલાં ઉદ્દેશામાં સ્કન્દકના ચરિત્રમાં આવી છે. તેથી ત્યાંથી સમજી લેવી 'तए णं मुणिसुव्वए' કાર્તિકશેઠની આ પ્રાર્થના પછી મુનિસુવ્રતઅર્હન્તે તે કાર્તિકશેઠને એક હજાર આઠ વણિકજનો સાથે પોતાના હાથથી ભાગવતી દીક્ષા આપી અને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ધર્મના ઉપદેશનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'एवं देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય ! મેં કહ્યા પ્રમાણે 'एवं गंतव्वं' જીવ રક્ષા માટે ભૂમિ પર નજર રાખી જોઈ જોઈને ચાલવું જોઈએ. શુદ્ધ ભૂમિમાં શાસ્ત્રમાં કહેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે જ ઉભું રહેવું જોઈએ. 'जाव संजमियव्वं' પ્રાણાદિ સંયમમાં યતના રાખવી જોઈએ. અહિયાં યાવ-

૧પદથી 'एवं निसीयव्वं, एवं तुयट्टियव्वं एवं भोत्तव्वं एवं भासियव्वं, एवं संजमेणं संजमियव्वं' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભૂમીની પ્રમાર્જના કરીને જ બેસવું જોઈએ. યતના પૂર્વક કરવટ (પડખું) બદલવું જોઈએ. અંગારદોષ અને ધૂમદોષ વિગેરે દોષોવિનાનો નિર્દોષ આહાર લેવો જોઈએ. હિત, મિત, અને મીઠી વાણી બોલવી જોઈએ. ઈંદ્રિયસંયમ અને વાણિસંયમનું પાલન કરવું. 'तए णं से कत्तिए' આ પ્રમાણે ધર્મકથા સાંભળ્યા પછી તે કાર્તિકશેઠે એકહજાર આઠ વણિકજનો સાથે મુનિસુવ્રત ભગવાનના આ પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશને સ્વીકારી લીધો 'तमाणाए तहा गच्छइ' પછી તેઓ મુનિસુવ્રત ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તેજ પ્રકારથી વર્તવા લાગ્યા. યાવત્ સંયમમાં યતના રાખવા લાગ્યા. અહિં યાવત્પદથી 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा निसीयइ तहा तुयट्टइ तहा भुंजइ, तहा भासइ, तहा संजमेणं संजमइ' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તે પ્રમાણે યતના પૂર્વક રહેવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે યતનાથી બેસવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે પડખું યતનાથી ફેરવવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે આહાર કરવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે નિર્વદ્ય ભાષા બોલવા લાગ્યા. કાર્તિકશેઠે આ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' આ રીતે તે કાર્તિકશેઠ એકહજાર આઠ વણિકજનો સાથે અનગાર બની ગયા. 'ईरिया' ઈર્યાસમિતિથી યાવત્ 'एसणा' એષણાસમિતિથી, આદાન નિક્ષેપણા સમિતિથી ઉચ્ચાર પ્રસ્ત્રવણ ખેલજલ્લ સિંઘાણ પરિષ્ઠાપના સમિતિથીયુક્ત બની ગયા. મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, અનેકાય-ગુપ્તિ, એ ત્રણે ગુપ્તિયોનું પાલન કરવા લાગ્યા બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિની સારી રીતે આરાધના કરવા લાગ્યા. તેણે પોતાની ઇંદ્રીયોને જીતી લીધી. 'तए णं से कत्तिए' તે પછી તે કાર્તિક અનગાર 'मुनिसुव्वयस्स' મુનિસુવ્રત ભગવાનના તથારૂપ અનગારોની પાસેથી સામાયિક વિગેરે ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તેઓનું અધ્યયન કાર્ય જ્યારે પૂર્ણ થવા આવ્યું ત્યારે 'बहूहिं चउत्थ०' તેઓએ પોતે ચતુર્થ, ષષ્ઠ, અષ્ટમ, વિગેરે તપસ્યાઓ કરી. અહિં યાવત્ પદથી 'दसमदुवालसेहिं मासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે તેઓ 'बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं' બાર વર્ષ સુધી શ્રામણ્યપર્યાયનું પાલન કરતા રહ્યા. અને તે પ્રમાણે પાલન કર્યા પછી તેઓએ મરણસમયે 'मासियाए' એક માસની સંલેખનાનું આરાધન કર્યું તેની આરાધનાથી 'सट्ठिं भत्ताइं' સાઈઠ ભકતોનું અનશન દ્વારા છેદન કર્યું સાઈઠ ભકતોનું છેદન કરીને આલો-ચના પ્રતિક્રમણ કરીને સમાધિને પ્રાપ્ત કરી અને કાલ સમયે કાલ કરીને સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં ઉપપાતસભામાં દેવશયનીય પર દેવોના ઈંદ્ર

શકની પર્યાયવાળા બની ગયા. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'पंचविहाए पज्जत्तीए' ઈત્યાદિ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ, ઈન્દ્ર ગંગદત્તની માફક યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે ગંગદત્તથી વિશેષતા કેવળ તેની સ્થિતિમાં જ છે,કેમકે ત્યાં તેની સ્થિતિ બે સાગરોપની થઇ છે. બાકીનું કથન ગંગદત્તના કથન પ્રમાણે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવાન્ કાર્તિક દેવ તે દેવલોકથી આયુના ક્ષયથી, ભવનાક્ષયથી અને સ્થિતિના ક્ષયથી ચવીને કયાં ઉત્પન્ન થશે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ ! તે ત્યાંથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે મુકત થશે. અને પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવાન્ આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અન સંયમથી આ આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૮-૨॥

પૃથ્વીકાય આદિ જીવોં કે અન્તક્રિયા કા નિરૂપણ

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

બીજા ઉદ્દેશામાં કાર્તિક અનગારની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી ક્રિયાનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ પૃથિવ્યાદિકોની અંતક્રિયા કહેવા માટે કરવામાં આવેલ છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'रायगिहे नामं नयरे होत्था' રાજગહ નામનું નગર હતું. 'वण्णओ' ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચંપાનગરી પ્રમાણે તેનું વર્ણન સમજવું. 'गुणसिलए चेइए' આ રાજગ્રહનગ-

રમાં ગુણશિલક નામનું ચૈત્ય-ઉદ્યાન હતું. 'वण्णओ' તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની માફક સમજવું. 'जाव परिसा पडिगया' આ વાકયમાં આવેલ યાવત્પદથી 'स्वामी समवसृतः' અહિંથી આરંભીને 'धर्मकथा कथिता' અહિં સુધીનું સઘળું પ્રકરણ સમજી લેવું. અર્થાત્ મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. અને તેઓએ ધર્મકથા સંભળાવી ત્યાં સુધીનું કથન સમજવું तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને સમયે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના 'अंतेवासी' શિષ્ય 'मार्कदियपुत्ते नामं अणगारे' માકંદીપુત્ર નામના અનગાર હતા. તેઓ 'पगइभद्दए' પ્રકૃતિથી ભદ્ર હતા. 'जहा मंडियपुत्ते' જેવી રીતે મંડિતપુત્ર પ્રકૃતિથી ભદ્ર હતા તેવા જ માકંદીપુત્ર પણ ભદ્રપ્રકૃતિ હતા. અહિં યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. 'पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे' તેઓ સ્વભાવથી ઉપશાંત હતાં સ્વભાવથી જ તેઓના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયો પ્રતનું હલકા થયા હતા. 'मृदुमर्दवसंपन्नः તેઓ મૃદુ-કોમળ માર્દવ ગુણવાળા હતા. 'आलीनभद्रकः विनीतः' તેઓ આલીનભદ્રક-ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણેના વર્તનથી ભદ્રપ્રકૃતિવાળા હતા અને વિનયવાન્ હતા. આ તમામ વિશેષણો ત્રીજા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યા છે. 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' યાવત્ મનવચન અને કાયથી પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે માંકંદિય પુત્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિં યાવત્પદથી 'वंदते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ''से णूणं भंते ! काउलेस्से पुढविकाइए' હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળા જે પૃથ્વીકાયિક જીવ છે. તે 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो' કાપોતિકલેશ્યાવાળા બીજા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાંથી 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' અન્તરવિના અર્થાત્ મરણપામીને તરત જ 'माणुस्सं विग्गहं लभइ' મનુષ્ય શરીરને મેળવે છે? મરીને મનુષ્ય ભવમાં જાય છે ? અને 'लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ' તે મેળવીને તે શરીરથી શુદ્ધ સમ્યકૃત્વ મેળવી શકે છે? 'बुज्झित्ता' શુદ્ધ સમ્યકત્વને પામીને 'तओ पच्छा सिज्झइ' તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે ? 'जाव अंतं करेइ' યાવત્ સઘળા દુઃખોનો નાશ કરે છે ? અહિં યાવત્પદથી 'मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકજીવ પૃથ્વીકાયને છોડીને મનુષ્યશરીર પામીને અને કેવળજ્ઞાન મેળવીને શું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? તે બુદ્ધ એટલે કે તત્વને જાણનારો બની શકે છે? મુકત થઇ શકે છે? પરિનિર્વાત બની શકે છે ? અને સકળ દુઃખોનો અંત શું કરી શકે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'हंता मागंदियपुत्ता, હા માકંદિયપુત્ર તે કાપોતિક લેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ તે પ્રમાણે બની

જાય છે. યાવત્ સકલદુઃખેનો અંત કરી દે છે. અહિં યાવત્ પદથી 'काउल्ले-स्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता मणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता, केवल-बोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता तओपच्छा सिज्झइ' આ પ્રશ્ન વાકયનો સંગ્રહ થયો છે, આ પ્રમાણે પ્રશ્ન વાકય સમજી લેવા.

ફરીથી માકંદીપુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'से णूणं भंते! काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता०' હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયિકજીવ કાપોતલેશ્યાવાળા અપ્કાયિક જીવપણાથી મરીને મનુષ્ય શરીરને મેળવીને કેવળ બોધિને—શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે? યાવત્ તે સકળ દુઃખોનો નાશ કરી દે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'हंता मार्कंदियपुत्ता जाव अंतं करेइ' હા માકંદિપુત્ર! તે જીવ તે પ્રમાણે કરી શકે છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

માકંદિયપુત્ર પ્રભુને ફરીને પૂછે છે કે—'से णूणं भंते! काउलेस्से वणस्सइ-काइए' હે ભગવાન્ વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળો જીવ કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિકપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય દેહને મેળવે છે? અને મનુષ્ય શરીર પામીને તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મેળવીને તે પછી શું તે સિદ્ધિગતિને મેળવે છે? બુદ્ધ થાય છે? મુકત થાય છે? પરિનિર્વાત થાય છે? મોક્ષગતિ પામે છે? અને સર્વદુઃખોનો અંત કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"हं चेव जाव अंत करेइ" અહિ યાવત્શબ્દથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાકય ઉત્તર રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.—કાપોતલેશ્યાવાળો વનસ્પતિકાયિક જીવ કાપોત લેશ્યાવાળા બીજા વન-સ્પતિકાયિક પણાથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્ય-ક્ત્વ પામીને (સંયમ ધારણ કરીને) સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાત થાય છે. અને સકલ દુઃખોનો અંત કરે છે. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપે કહેલ સર્વ યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને "मागंदियपुत्ते अणगारे" તે માકંદિય પુત્ર અનગાર "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને "जाव नमंसित्ता" યાવત્ નમસ્કાર કરીને 'जेणेव समणे णिग्गंथे तेणेव उवागच्छइ" જ્યાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બિરાજેલા છે. "तेणेव' उवागच्छइ" ત્યાં તેઓ ગયા. અહિં યાવત્ પદથી 'वन्दते, नमस्यति, बन्दित्वा આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઇને "समणे णिग्गंथे!

एवं वयासी" તેઓએ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને આ પ્રમાણે કહ્યું "एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ" હે આર્યો ! કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાત થાય છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. માકંદીપુત્ર અનગારે કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વિકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવના વિષયમાં ભગવાન્ પાસેથી જે પ્રમાણે જાણ્યું હતું તે સઘળું કથન અહિયાં શ્રમણોને કહી સંભળાવ્યું. "तए णं ते य समणा निग्गंथा" તે પછી શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ "मार्कंदियपुत्तस्स अणगारस्स" માકંદીપુત્ર અનગારના પૂર્વોક્ત કથનને યાવત્ "एवं परूवेमाणस्स" આ રીતની પ્રરૂપણા સાંભળીને "एवमट्ठं नो सद्दहेंति" તેઓના આ કથનમાં શ્રદ્ધા કરી નહિં. તેને પોતાની પ્રતીતિનો વિષય ન બનાવ્યો. અર્થાત્ ઉક્ત કથન તેમને રુચિ ઉપજાવનાર ન બન્યું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે માકંદીપુત્રે કહેલ વિષયમાં શ્રદ્ધા કરી નહિં અહીં યાવત્ પદથી "भासमाणस्स प्रज्ञापयतः" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે તેઓ "एयमट्ठं असद्दहमाणा" માકંદીપુત્રે કહેલ અર્થમાં અશ્રદ્ધા કરતા થકા. અપ્રીતિ કરતા થકા અરુચિ કરતા થકા "जेणेव समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ્યાં બિરાજમાન્ હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં તેઓ આવ્યા. "उवागच्छिता" ત્યાં આવીને તેઓએ "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી તેઓએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું "एवं खलु भंते! मार्कंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एवमाइक्खइ" હે ભગવન્ માકંદીપુત્ર અનગારે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. "जाव परूवेइ" યાવત્પ્રરૂપિત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી "भाषते प्रज्ञापयति" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે હવે માકંદીપુત્રે શું પ્રતિપાદન્ કર્યું છે તે બતાવે છે. "एवं खलु अज्जो ? काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ" હે આર્યો ! કાપોતલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિં યાવત્ પદથી પૃથ્વીકાયિકની પહેલા પ્રશ્ન વાકયમાં કહેલ જે "काउलेस्सेहिंतो" આ પદ છે તે પદથી આરંભીને "तओ पच्छा सिज्झइ" આ વાકય સુધીનું પ્રકરણ ગ્રહણ થયેલ છે આ પદોનો અર્થ પણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તાત્પર્ય એ છે કે-તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ મહાવીર પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્રે અનગારનું કહેલ સંપૂર્ણ કથન કહી સંભળાવ્યું. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું. એજ રીતે માકંદીપુત્ર અનગારે કહેલ "एवं खलु अज्जो काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ" આ વાત બતાવેલ છે. આ બન્ને સ્થળે આવેલ

યાવત્પદથી માકંદીપુત્ર અનગારના બાકીના વાકયોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રમાણે તે શ્રમણ નિર્ગથોએ પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્ર અનગારના કથનને પ્રકટ કરીને તેઓને આ પ્રમાણે પૂછયું "से कहमेयं भंते ! एवं" હે ભગવન્ કાપોતલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકજીવના વિષયમાં માકંદીપુત્ર અનગારે જે પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે, તો શું તે એ પ્રમાણે જ છે? અર્થાત્ સત્ય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– "अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे णिग्गंथे आमंतित्ता एवं वयासी" હે આર્યો ! એ પ્રમાણેનું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યું. "जण्णं अज्जो मागंदियपुत्ते अणगारे तुब्भे एवमाइक्खइ" માકંદી પુત્ર અનગારે તમોને જે એવું કહ્યું છે. "जाव परूवेइ" યાવત્પ્રરૂપિત કર્યું છે કે–અહિં યાવત્ શબ્દથી "भाषते प्रज्ञापयति" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. "काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ" કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વિકાયિક જીવ યાવત્સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી માકંદિ પુત્ર અનગારના બાકીના પ્રશ્નવાકયનો સંગ્રહ થયો છે "एवं खलु अज्जो काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ" એજ પ્રમાણે હે આર્યો માકંદિપુત્ર અનગારે જે એમ કહ્યું છે કે કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિયાં પણ યાવત્ શબ્દથી "काउलेस्सेहिंतो" એ પદથી લઇને "पच्छा सिज्झइ" એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એજ રીતે માકંદીપુત્ર અનગારે જે એમ કહ્યું છે કે 'एवं खलु अज्जो काउलेस्से वणस्सई काइए" હે આર્યો કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિ જીવ પણ "जाव अंतं करेइ" યાવત્ અંત કરે છે. અહિં પણ યાવત્ શબ્દથી "काउलेस्सेहिंतो" એ પદથી લઇને "पच्छा सिज्झइ" પછીથી સિદ્ધ થશે એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. सच्चे णं एसमट्ठे" હે આર્યો તેઓએ કહેલ આ કથન સત્ય છે "अहं वि णं अज्जो एव माइक्खामि" હે આર્યો હું પણ એ પ્રમાણે જ કહું છું. અને એજ પ્રમાણે ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપિત કરૂં છું. કે "कण्णलेस्से पुढवीकाइए कन्नलेस्सेहिंतो पुढविकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ" કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પૃથ્વી કાયિક જીવપણામાં મરીને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી આ સંબંધને અનુસરતા બધા પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય પર્યાય પામીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન મેળવીને સિદ્ધ પદ પામે છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.—

"एवं खलु अज्जो नीललेस्से पुढवीकाइए अंतं करेइ" એજ પ્રમાણે હે આર્યો જે નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. તે પણ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'सच्चे णं एसमट्ठे" આ કથન સત્ય છે. सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સત્ય છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને "समणा निग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति' વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ માકંદીપુત્રની પાસે આવ્યા ત્યાં આવીને "मागंदियपुत्तं०" માકંદિપુત્ર અનગારને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एयंमट्ठं सम्मं विणएणं मुज्जो मुज्जो खामेंति' વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓએ માકંદિપુત્રના કથનને નહિ માનવારૂપ અપરાધની વારંવાર ઘણા જ વિનય ભાવથી ક્ષમા માગી. અહિયાં સૂત્રમાં, પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિ જીવોની જ અંતક્રિયાના વિષયમાં પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે એજ જીવોને જ પછીના ભવમાં મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી તેઓની અંતક્રિયા આ પૃથ્વીકાયિક વિગેરેમાં જ સંભવે છે. તેજ અને વાયુ જીવોમાં સંભવતું નથી. કેમકે તેઓને બીજા ભવમાં મનુષ્યપણાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી પૃથ્વીઅપ્ વિગેરે ત્રણ જીવોની જ અંતક્રિયાને લઇને "से णूणं" ઈત્યાદિ રૂપથી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેજ અને વાયુ કાયિકની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ નથી. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

અન્તક્રિયા મેં જો નિર્જરા પુદ્ગલ હૈ ઉનકા નિરૂપણ

પહેલાં જે અંતક્રિયા કહી છે, તે અંતક્રિયામાં જે નિર્જરા પુદ્ગલ છે. તે વિષયમાં કથન કરવા માટે સૂત્રકાર "तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे" ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—"तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे" તે પછી તે માકંદીપુત્ર અનગાર "उट्ठाए उट्ठेइ" પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા. "उट्ठाए उट्ठित्ता" અને ઉઠીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં જઇને તેઓએ "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદના નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું—અર્થાત્ શ્રમણજનો માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે ક્ષમાપના માગીને ગયા પછી માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે આવ્યા. આવીને તેઓએ ભગવાનને વંદના કરી

નમસ્કાર કર્યા વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. તે પછી તેમણે આ પ્રમાણે પૂછયું—"अणगारस्स णं भंते!" ઈત્યાદિ અહિં ભાવિતાત્મા અનગાર પદથી કેવલીનું ગ્રહણ કરાયું છે. જ્ઞાનાદિની ભાવનાથી જે પોતાના આત્માને જ્ઞાનવાળો બનાવે છે તેઓ ભાવિતાત્મા કહેવાય છે. "सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स" સર્વ કર્મથી વેદનીય, નામ, ગોત્ર, આ ત્રણે કર્મો ગ્રહણ થયા છે. આયુ કર્મનું કથન સ્વતંત્ર રૂપે કહેવામાં આવશે. વેદનીય વગેરે ચાર કર્મો અઘાતિયા કર્મ કહેવાય છે. અને તે મદજનક હોય છે. જે અનગાર ભાવિતાત્મા છે અને વેદનીય નામ. ગોત્ર, એ ત્રણે કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા હોય છે. વેદન થયા પછી નિર્જરા થાય છે. જેથી પ્રદેશ અને વિપાકથી જે વેદનીય વગેરે કર્મોનો અનુભવ થયા પછી એકદેશપણાથી જેનો ક્ષય થાય છે. અર્થાત્ તે અનગારના આત્માથી જે ધીરે ધીરે ક્ષપિત થઇ રહ્યા છે. 'सव्वं मारं मरमाणस्स' જે આયુના છેલ્લા ક્ષણ સુધી પહોંચ્યા છે. અને ઔદારિક વગેરે શરીરોને છોડી રહ્યા છે, તેજ રીતે જે આયુષ્યના છેલ્લા સમયમાં વેદન કરવા લાયક કર્મનું નામ 'ચરમ કર્મ છે. આ ચરમ કર્મની જે નિર્જરા કરી રહ્યા છે. જે પુદ્ગલ ક્ષયની અપેક્ષાથી મરણથી મરી રહ્યા છે. છેલ્લી અવસ્થામાં વર્તમાન શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. અને જે આયુષ્યના ચરમ સમયમાં વર્તતા ભવોપગ્રાહી ત્રણ કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા છે. મરણની નજીકમાં રહેલા કર્મનો ક્ષય કરી રહ્યા છે, મારણાન્તિક આયુર્દલિકોની અપેક્ષએ જે શરીરનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, અર્થાત્ અંતિમ શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. એવા તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે 'चरिमा निज्जरा पोग्गला' અન્તિમ નિર્જીર્યમાણ પુદ્ગલો છે. 'तेणं खलु पोग्गला' તે પુદ્ગલ 'सुहुमा' સૂક્ષ્મ 'पण्णत्ता' કહ્યા છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ "सव्वं लोगं पि य णं ओगाहित्ता णं चिट्ठंति" તે એવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો સમસ્તલોકને અવગાહિત કરીને રહ્યા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता मागंदियपुत्ता' હા માકંદિયપુત્ર પૂર્વોકત વિશેષણોવાળા તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સંપૂર્ણ લોકને અવગાહિત કરીને તેમાં રહેલ છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી 'सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स' આવાકયથી લઇને 'सव्वं लोगं-पि णं ते' અહિં સુધીનો પ્રશ્ન રૂપ પાઠનો આ ઉત્તર વાકયમાં સંગ્રહ કરી લેવો. કેમકે ઘણેભાગે પ્રશ્ન જ ઉત્તરરૂપથી પરિણમેલ છે. સમસ્ત લોકને વ્યાપ્ત કરીને તે નિર્જરા પુદ્ગલ તેમાં કેવી રીતે રહે છે? એ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે તે નિર્જરા પુદ્ગલ 'सुहुमा णं ते पन्नत्ता' સૂક્ષ્મ કહ્યા છે તેથી સમસ્ત લોકને અવગાહિત કરીને તે તેમાં રહેલ છે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

કેવળી કેવળજ્ઞાનથી ત્રણે લોકના સમસ્ત સઘળા સૂક્ષ્મ જીવ અને સ્થૂળ જીવ વગેરેને સાક્ષાત્ જાણે છે તેમ કહેવાઈ ગયું છે. હવે છદ્મસ્થના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से निज्जरावोग्गलाणं' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—છદ્મસ્થ સાતિશય અને નિરતિશય એમ બે પ્રકરના છે. તેમાં અહિયાં છદ્મસ્થ શબ્દથી જે નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તેઓનું ગ્રહણ થયું છે. સાતિશય છદ્મસ્થોનું નહીં. આ રીતે અહિયાં માકંદીપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–હે ભગવાન્ જે મનુષ્ય નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તે 'तेसिं निज्जरा पोग्गलाणं' તે નિર્જરા પુદ્ગલોને 'किंचि अणणत्तं वा णाणात्तं वा' શું અન્યત્વ ને અથવા નાનાત્વને 'जाणइ पासइ' જાણે છે ? કે દેખે છે ? અથવા તેને ગ્રહણ કરે છે ? એ અનગારોના જે નિર્જરા પુદ્ગલ છે. તે પુદ્ગલોમાં જે ભેદ છે તે 'નાનાત્વ છે. અથવા તેમાં જે વર્ણ ગંધ રસસ્પર્શ વગેરે ભેદ છે, તે નાનાત્વ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं जहा इंदिय-उद्देसए०' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદના પહેલા ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે અહિં પણ તે સઘળું કથન સમજવું. તેમાં જે વિશેષતા છે. તે સંબોધન પુરતી જ છે. બાકીના બીજા કથનમાં કંઈ જ વિશેષતા નથી' અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રકરણમાં 'गोयमा' એ પ્રમાણે સંબોધન છે. અને અહિંયા 'मार्कदियपुत्ते' એ પ્રમાણેનું સંબોધન છે. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રકરણમાં ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને કથન કરાયેલ છે. અને અહિંયા માકંદીપુત્રને ઉદ્દેશીને કથન કરવામાં આવ્યું છે. 'जाव वेमाणिया' તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ યાવત્ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક પર્યન્ત ગ્રહણ કરવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–નારકથી આરંભીને વૈમાનિક દેવ પર્યંત છદ્મસ્થ જીવ શું નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વને, નાનાત્વને તથા પહેલાં આવેલ 'ओमत्तं वा, तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा, जाणइ पासइ,' ઉનત્વને–કે તુચ્છત્વને–એટલે કે નિઃસારને –ગુરૂત્વને અને લઘુત્વને જાણે છે ? કે દેખે ? આ પ્રશ્ન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે–– 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરાબર નથી. ફરીથી ગૌતમસ્વામી એ એવું પૂછેલ છે કે–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે 'छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुगगलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' છદ્મમનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણતા નથી ? અને દેખતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! देवे वि य णं अत्थेगइए तेणं तेसिं निज्जरापोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' હે ગૌતમ ! દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વિગેરેને જાણે છે અને દેખે છે. બધા દેવ નહિં 'से तेण-

ट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं वुच्चइ छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापोग्गलाणं नो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' તે કારણે હે માકંદીપુત્ર મેં એવું કહ્યું છે કે–છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ આદિને જાણતા નથી. 'सुहुमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે નિર્જરા પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહ્યા છે. 'सव्वलोगंपि य णं ते ओगाहित्ता णो चिट्ठंति' તે સૂક્ષ્મ નિર્જરા પુદ્ગલ બધાજ લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરીને રહેલા ઈત્યાદિ આ પાઠ છદ્મસ્થ સૂત્રનો છે. 'देवे वि य णं अत्थेगइए' આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ભાવ એવો છે કે મનુષ્યથી દેવ પ્રાયઃ પટુપ્રજ્ઞાવાળા હોય છે. જેથી દેવોમાં પણ કોઇ એક દેવ કે જે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો હોય છે તેજ જાણે છે. તે વગર બીજા દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણતા નથી. તો પછી છદ્મસ્થ મનુષ્ય તેને કેવી રીતે જાણી શકે ? કોઈ એક જાણે છે તેમ કહ્યું છે, તે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો દેવ જાણે છે તેમ માનીને કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે 'जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति, पासंति, आहारेंति से तेणट्ठेणं' તેમાં જે ઉપયોગવાળા છે તેઓ જાણે છે, જુએ છે. અને તેનો આહાર કરે છે તે કારણે મેં તે પ્રમાણે કહ્યું છે. આવાકય પર્યંત કહેવામાં આવ્યું છે. 'निक्खेवओ भाणियव्वोत्ति' એવું જે કહ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે–છદ્મસ્થ મનુષ્યથી લઇને વૈમાનિક સુધીનો બધો જ પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો. આ પાઠ આ સૂત્રના પછીના સૂત્રમાં ચતુર્વિંશતિ (ચોવીસ) દંડકરૂપ છે. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદમાં પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશકનો છે. તેની વ્યાખ્યા મેં તે સૂત્રની પ્રમેયબોધિની ટીકામાં કરી છે. તે ત્યાં જોઇ લેવી આ પાઠ 'न पासंति आहारेंति' અહિં સુધીનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરેલ છે. આ રીતનો જેને ઉપયોગ છે. તેઓ નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી અને દેખતા નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને આહારરૂપે જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે અહિયાં આહારથી એજ આહાર ગ્રહણ કરેલ છે. 'यावद्वैमानिकाः' આ વાકયથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે-સાતે પૃથ્વીયોના નારક જીવ દશભવનપતિદેવ પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય વાનવ્યન્તર અને જયોતિષ્ક એ બધા નારકોની માફક તે નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી અને દેખતા નથી. તેઓ કેવળ તેનો આહારજ કરે છે. અર્થાત્ તેઓ કેવળ તેને ગ્રહણ જ કરે છે. સામાન્ય મનુષ્ય તથા વૈમાનિક તેમાંથી કોઈ એક તેને જાણે છે. અને દેખે છે. અને તેને ગ્રહણ કરે છે. અનેક કોઈ એક તેને જાણતા નથી. અને દેખતા નથી–કેવળ ગ્રહણ જ કરે છે. ।। સૂ૦ ૩।।

બન્ધ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

ત્રીજા સૂત્રમાં નિર્જરા પુદ્ગલ કહેવામાં આવ્યા છે. એ પુદ્ગલ, બન્ધ થાય ત્યારે જ થાય છે. તેથી એ સંબંધથી હવે બન્ધનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ —'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते' હે ભગવાન્ બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રમાણે માકંદિપુત્ર અનગારે ભગવાનને પૂછયું તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે–'मागंदियपुत्ता !' હે માકંદિકપુત્ર ! 'दुविहे बंधे पण्णत्ते' બંધ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.

'दव्वबंधे य भावबंधे य" એક દ્રવ્યબંધ અને બીજો ભાવબંધ ફરીથી માકં- દિકપુત્ર પ્રભુને પૂછે છે કે 'दव्वबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દ્રવ્ય બંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'मार्कंदियपुत्ता ! दुविहे पण्णत्ते' હે માકંદિકપુત્ર દ્રવ્યબંધ બે પ્રકારનો કહેલ છે. સ્નેહ પાશ વગેરેથી જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબન્ધ છે. અથવા દ્રવ્યોનો અન્યો- ન્યમાં જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્ય બંધ છે. દ્રવ્યબંધના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'पओगबंधे य वीससाबंधे य' એક પ્રયોગ બન્ધ અને બીજો વિસ્રસાબંધ રજ્જુ વિગેરેના પ્રયોગથી જે બંધ થાય છે તે પ્રયોગબંધ છે. અને જે બંધ સ્વાભાવિક રીતે થાય તે વિસ્રસાબંધ છે. જેમકે મેઘસમૂહોનો સ્વાભાવિક બંધ.

હવે માકંદીપુત્ર અનગાર ફરીથી એવું પૂછે છે કે—'वीससाबंधे णं भंते कइविहे पण्णत्ते ?' હે ભગવન્ વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'मार्कंदियपुत्ता ! હે માકંદિક પુત્ર! વિસ્રસાબંધ 'दुविहे पण्णत्ते' બે પ્રકારનો કહેલ છે–'तं जहा साइय विससा०' એક સાદિક વિસ્રસાબંધ અને બીજો અનાદિ વિસ્રસાબંધ આદિ સહિત જે વિસ્રસાબંધ થાય છે તે સાદિ વિસ્રસાબંધ છે. જે રીતે વાદળો સ્વાભાવિક રીતે મેઘ- સમૂહોમાં થાય છે. જે રીતે વાદળોના પુદ્ગલો એક થઈને બંધાય છે. આ તેનો બંધ કોઈ બીજા દ્વારા કરાવાતો નથી. પરંતુ સ્વભાવથી જ થાય છે. તથા આદિ રહિત જે બંધ થાય છે, તે અનાદિ વિસ્રસાબંધ છે. જેવી રીતે ધર્મા- સ્તિકાયાદિકોમાં પરસ્પરમાં બંધ થાય છે. જીવોદ્વારા જે દોરી વગેરેથી બંધન થાય છે, તે પ્રયોગ બંધ છે. આ પ્રયોગબંધ પણ શિથિલ પ્રયોગબંધ અને ગાઢપ્રયોગબંધના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેજ વાત 'पओगबंधे णं' ઇત્યાદિથી આરંભીને 'मागंदियपुत्ता' હે માકંદિયક પુત્ર આ પ્રમાણેના પદોથી અહિ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

હવે ભાવબંધના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં માકંદિપુત્રે પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-भावबंधे०' હે ભગવન્ ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદીપુત્ર! જીવોના રાગદ્વેષાદિથી જે બંધ થાય છે તે ભાવબંધ છે. તે ભાવબંધ બે પ્રકા- રનો કહેવામાં આવેલ છે. 'मूलपग०' એક મૂળપ્રકૃતિબંધ અને બીજો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ છે. મિથ્યાત્વ વિગેરેના નિમિત્તથી જીવની સાથે જે કર્મનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ કહેવાય છે. અથવા ઉપયોગ રૂપભાવથી જુદા ન હોવાને કારણે જીવને જે ભાવનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ છે. આ ભાવબંધ મૂલપ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાંથી 'नेरइयाणं०' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદિકપુત્ર! નારકજીવોને બે પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે. નારકજીવ ને મૂલપ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ થાય છે,

અને ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ પણ થાય છે. ભાવબંધ સંબંધી આ કથન 'एवं जाव वेमाणियाo' નારકજીવ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવું. અર્થાત્ તિર્યંચથી આરંભીને બાકીના તેવીસ દંડકોમાં પણ આ બન્ને પ્રકારના ભાવબંધ થાય છે. 'णाणावरणिज्जस्सo' આ સૂત્રાંશથી એ પૂછવામાં આવે છે કે–જ્ઞાનાવરણીય જે કર્મ છે, તેને ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पण्णत्ते !' હે માકંદિક પુત્ર ! મૂલપ્રકૃતિબંધ પણાથી અને ઉત્તર પ્રકૃતિપણાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ભાવબંધ બન્ને પ્રકારથી છે 'नेरइयाणंo' આ સૂત્રથી એવું પૂછયું છે કે નૈરયિક જીવોને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેનો ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पण्णत्तेo !' હે માકંદિય પુત્ર ! નારકજીવોનું જે જ્ઞાનવરણીય કર્મ છે, તેનો ભાવબંધ ત્યાં બન્ને પ્રકારનો કહ્યો છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' આ પ્રમાણેનું કથન એકેન્દ્રિયથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં જ્ઞાનવરણીય કર્મના ભાવબંધના વિષયમાં સમજવું. અર્થાત્ ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ભાવબંધ બંને પ્રકારથી થાય છે. 'जहा णाणावरणिज्जेणं दंडओ भणिओo' જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ ભાવબંધ વિષયનો દંડક કહેલ છે તેજ પ્રમાણે નો દંડક બાકીના દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ અઠ પ્રકારના કર્મને બન્ને પ્રકારના ભાવબંધનો સંબંધ સમજવો ॥ સૂત્ર ૪॥

કર્મ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

બંધનું સ્વરૂપ કહેવાઇ ગયું છે, તે બંધ કર્મથી જ થાય છે જેથી સૂત્રકાર હવે કર્મ સૂત્રનું કથન કરે છે.

'जीवा णं भंते! पावे कम्मे जे य कडे जेय कज्जइ' ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—'जीवा णं भंते ! હે ભગવન્ જીવોના જે 'पावे कम्मे' પાપ કર્મ છે. 'जेय कडे' કે જે પહેલા કરાયું છે. 'जे य कज्जइ' અને જે વર્તમાનમાં તેઓ કરી રહ્યા છે. 'जे य कज्जिस्सइ' અને જે ભવિષ્યમાં તેઓ કરશે. 'अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्त' તેમાં શું કાંઈ ભેદ છે? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે–જીવોએ જે પાપ ભૂતકાળમાં કર્યા હોય અને જે વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય તેમજ જે ભવિષ્યમાં કરવાના હોય જે ભૂતકાળમાં કર્યા હોય વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય અને ભવિષ્યમાં કરવાના હોય તે ત્રણે કાલ સંબંધી કર્મોમાં પરસ્પરમાં શું કંઈ ભેદ છે? અગર નથી? આ પ્રમાણે માકંદીપુત્ર અનગારે પૂછ્યું છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– हंता अत्थि' હા માકંદિપુત્ર જીવોએ તે કરેલા કૃત, ક્રિયમાણ, કરતા અને કરિષ્યમાણ

પાપકર્મોમાં ભેદ છે ફરીથી માકંદિકપુત્ર પૂછે છે કે–से केणट्ठेणं भंते !' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે જીવોએ કૃત ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ જે પાપકર્મ છે તેમાં પરસ્પરમાં કંઇ ભેદ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'मार्गदियवुत्ता !' હે માકંદીયપુત્ર! કર્મ પ્રત્યક્ષ નથી તેથી તે સંબંધી જે ભેદ છે, તે પણ પ્રત્યક્ષ નથી.જેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કર્મના ભેદ બતાવી શકાય તેમ નથી. જેથી યુકિતથી કર્મના ભેદ બતાવવા દૃષ્ટાન્તનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'से जहा नामए केइ पुरिसे' ઇત્યાદિ જેમકે કોઈ ધનુર્ધારી પુરૂષ હોય તે પુરુષ ધનુષ ચલાવવા કોઇ સ્થાને જઇને તેના પર બાણ ચઢાવીને તેને કાન સુધી ખેંચીને ઉપર આકાશમાં તે બાણ છોડે તો માકંદિકપુત્ર એ સ્થિતિમાં 'तस्स उसुस्स उड्ढं वेहासं उव्विद्धस्स समाणस्स०' તે બાણની ગમનક્રિયામાં નાનાત્વ–ભિન્નતા છે કે નહી? 'जाव तं तं भावं' યાવત્ તે તે ભાવપણાથી પરિણમનમાં પણ ભેદ છે કે નહિ? અહિં યાવત્પદથી 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'हंता भगवं' હા ભગવાન્ તેમાં ભેદ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–આકાશમાં જતા તે બાણની પ્રથમ સમયની ક્રિયામાં જેવી ભિન્નતા છે. અને તે અપેક્ષાથી બીજા ત્રીજા સમયની ક્રિયામાં જે ભેદ છે તે જુદા રૂપે અવશ્ય પ્રતીત થાય છે. એજ છે. એજ રીતે કંપન વિગેરેમાં પણ ભેદ સિદ્ધ થાય છે. જેથી 'से तेणट्ठेणं मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદિપુત્ર જીવોના ક્રિયમાણ કૃત, અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મોમાં પણ ભિન્નતા છે તેમ મેં કહ્યું છે.

હવે માકંદીપુત્ર ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે–'नेरइयाणं पावे कम्मे जेयकडे०' હે ભગવાન્ નારકીય જીવોને જે કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મ છે. તેમાં ભેદ અન્તર છે? કે નથી? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं चेव' હે માકંદિય પુત્ર બાણના ગમનના દૃષ્ટાંતથી જીવને ઉદ્દેશીને કર્મોમાં પરસ્પરમાં જેવી રીતે ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે નારકીય જીવો એ કરેલા કર્મોમાં પણ પરસ્પરમાં ભેદ છે. તેમ સમજવું. એ જ રીતના ભેદ 'जाव वेमाणियाणं' યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્તના કૃત ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ કર્મોના સમજવા. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

કર્મોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. તે કર્મ પુદ્ગલ-રૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્રનું કથન કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર પ્રમાણે છે—'नेरइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી માકંદિકપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'नेरइया णं भंते ! હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ 'जे पोग्गले आहारत्ताए' આહારરૂપે જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. 'तेसिं णं भंते ! આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલા તે પુદ્ગલોથી 'सेय कालंसि' ભવિષ્યકાળમાં 'कइभागं आहारेंति०' તે નારક કેટલા ભાગનો આહારક કરે છે? અને કેટલા ભાગની નિર્જરા કરે છે? અર્થાત્ કેટલા ભાગનો ત્યાગ કરે છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવો આહાર માટે જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તે પૈકી જે કેટલો ભાગ તે આહારના ઉપયોગમાં લે છે? અને કેટલા ભાગનો ત્યાગ કરે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–मागंदिय पुत्ता' હે માકંદીકપુત્ર! ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો પૈકી અસંખ્યાત ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમાંથી અનંતમાં ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ ત્યજી દે છે. અર્થાત્ આહારરૂપે લેતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–નારકજીવોએ જેટલા આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા છે, તે બધા જ પુદ્ગલો આહારરૂપે પરિણમતા નથી. તેમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આપવાથી જે બાકી રહે છે, ફક્ત તેટલા જ પુદ્ગલો તેઓ આહારરૂપે પરિણમાવે છે. બાકીના નહી. અને જે બાકી રહે છે તે અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તે અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ પુદ્ગલ ત્યજેલ હોય છે.

ફરીથી માકંદીય પુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'चक्किया णं भंते ! केइ०' હે ભગવન્ જે આ ત્યાગ કરેલા નિર્જરા પુદ્ગલોમાં શું કોઈ જીવ બેસી શકે છે? 'सइत्तए वा ठाइत्तए वा निसीइत्तए वा' અથવા સુઇ શકે? કરવટ-પડખું બદલી શકે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–णो इणट्ठे समट्ठे' હે માકંદીપુત્ર! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ તે નિર્જરા પુદ્ગલો પર કોઇ પણ જીવ બેસવા વિ. નટક્રિયા કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી. કેમકે 'अणाहरणमेयं वुइयं०' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ નિર્જરા પુદ્ગલ પુદ્ગલો સમૂહ કોઇપણ વસ્તુને પોતાનામાં મૂકી શકતા નથી. અર્થાત્ આ પુદ્ગલ સમૂહ કોઇના પણ આધારરૂપ થતો નથી. કે જેથી અહિયાં કોઈ પણ બેસવા વગેરે ક્રિયા કરી શકે. જેથી આધારરૂપ ન હોવાને કારણે કોઈ-પણ જીવની તે નિર્જરા પુદ્ગલમાં બેસવા રૂપ ક્રિયા કઇ રીતે થઇ શકે?

અર્થાત્ તે ક્રિયા થઇ શકતી નથી. 'एवं जाव वेमाणियाणं' જે રીતે નારક જીવે ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલો ભવિષ્યકાળમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આહાર રૂપે પરિણમે છે. અને અનન્તમા ભાગનો ત્યાગ થાય છે. અને તે ત્યાગ કરાયેલા પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ બેસવા વિ. ક્રિયા કરી શકતા નથી કેમ કે તે અનાધાર રૂપ છે. તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ ગ્રહણ કરેલ આહાર પુદ્ગલો માંથી અસંખ્યાત ભાગ જેટલા પુદ્ગલ જ આહારપણા રૂપે ગ્રહણ કરાય છે. અને અન્તમા ભાગરૂપ પુદ્ગલ નિર્જરિત (ત્યાગ કરાયલા) હોય છે, અને એવા નિર્જરિત પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ બેસવા વિગેરેની ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેમ કે તે અનાધારરૂપ હોય છે. વિગેરે બધું જ કથન અહિં પણ સમજવું. અહિયાં આહાર શબ્દથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરાયો છે.

"सेवं भंते ! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને માકંદીપુત્ર અનગારે ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ।સૂ. ૬।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૩॥

卐